Socinus

Fausti Socini
MISCELLANEA:

Hoc est,

Scripta Theologica, seu Tractatus breves de diversis materiis,

Quorum seriem sequens pagina monstrat.

RACOVIÆ,
Typis Sebastiani Sternacii,
Anno 1611.

Hoc opuſculo continentur hi tractatus.

1. Adversùs ſemijudaizantes.
2. Epiſtolæ tres Martini Seidelii de Meſſia, & ad eas F. Socini reſponſio.
3. Contra Chiliaſtas, de regno Chriſti terreno per annos mille.
4. Diſputatio breviſſima de Chriſti carne adversùs Mennonitas.
5. Ad objectiones Cutteni reſponſio.
6. Ioannis Niemojevii epiſtolæ duæ, De Sacrificio & Invocatione Chriſti. Et ad eas Fauſti Socini reſponſio.
7. De Eccleſia & Invocatione Chriſti ex epiſtolis F. Socini ad quendam.

I.

Adversus Semijudaizantes.

Misera omninò conditione ii omnes esse videntur, qui cùm Hebræi genere non sint, nec porrò legem Mosis per omnia servent, Iesum tamen Nazarenum pro Servatore suo agnoscere recusant, id est, ei fidem habere, eiq; obedire sub spe æternæ salutis, planè renuunt, dicentes eum non esse illum Messiam, sive Regem, qui a Deo per Prophetas promissus fuerat. Quam enim spem (quæso) isti habere possunt, quamvé religionem sequi, quæ Deo illos charos & gratos efficiat? Nam si dixerint se sperare omnia ea, quæ Deus in Mosis lege promisit; Primùm animadvertendum est, Deum in ea lege nihil apertè promisisse, nisi iis, qui ex Abrahamo, Isaaco, & Iacobo nati essent. Deinde promissiones eas iis tantùm esse factas, qui totam eam legem servâssent. Si igitur aliquis est, qui nō modò ex patribus illis Hebræis originem non habeat; verùm etiam unam tantùm Mosaicæ legis partem sibi servandam eligat, quantumvis maximam atq; præcipuam ejusdem legis, præceptis quibusdam interim omninò spretis, nulla profectò causa est, cur iste vel quidquam, tanquam divinæ legis per Mosen datæ studiosus, à Deo sperare queat, vel se Dei cultorem esse affirmare audeat. Itaq; etiamsi, qui legem Mosis servaverint, licèt ex Israele, seu Iacobo oriundi non sint, ea omnia se consecuturos

 sperare

sperare possent, quæ in ipsa Mosis lege promissa sunt: non tamen, ut quidam opinantur, istis satis esset decalogum, id est, decem illa præcepta, quæ omnium prima, & seorsim ab aliis sub Mose sunt data, sibi præstanda deligere, & quædam alia præterea, quæ cum natura magis consentire videantur, ex illis, quæ illicò per eundem Mosen fuerant adjuncta. Non magis enim horum, quàm aliorum præceptorum in ea lege Deus auctor est, nec minùs se vindicem, atque ultorem professus est eorum, qui præcepta quædam non servâssent, quæ cum natura minimè consentiunt, quàm eorum, qui ea, quæ consentire cum ipsa videntur, violâssent. De omnibus enim præceptis per Mosen datis dictũ est, Num: 15. quòd, si quis prudens sciens, unum ex illis violâsset, excindenda esset anima illius è Dei populo: & Gen: cap: 17. de circumcisione idem nominatim dictum fuerat, quam tamen certum est, non esse ex illis præceptis, quæ cum natura aliquid commune habeant. Et sanè, quod ad circumcisionem attinet, quemadmodum Paulus Apostolus ait, Christum nihil illis profuturum, qui omninò circumcidi volunt, dicendum est, Mosen, & quicquid ad ejus legem spectat, nihil profuturum iis, qui non circumciduntur, præsertim cùm etiam ante Mosen hoc præceptum Patribus à Deo datum fuisset, idque fœderis nomine inter se & illos appellatum, cujus conservatio etiam ante Mosis legem tãti apud Deum erat, ut Mosen etiam ipsum occidere voluerit, eò quòd filium suum constituto tempore circumcidere omisisset. Verùm fingamus licere unicuique

cuiq; pro arbitratu ex Mosis lege eam partem retinere, quæ sibi retinenda videbitur, reliquam verò spernere, & interim tamen ea omnia nihilominus sperare, quæ Mosis legem servantibus promissa sunt, quo tamen nihil absurdius excogitari potest. Fingamus, inquam, istud unicuiq; licere, ecquid tandem consecuturus est is, qui ejusmodi fuerit? quidnàm promittit Moses Dei nomine iis, qui legem per se datam servaverint? Certè (dicant quicquid velint Iudæi) nihil unquam promisit Moses præter hujus vitæ bona, eamq; felicitatem, quæ ex iis potissimùm, quæ extra nos sunt, in hac vita contingere potest; quemadmodum universam ejus legem perscrutanti cuilibet apertè constabit. Quanquam satis est, eos locos inspicere, in quibus nominatim, & ex professo promissa recensentur iis facta, qui Dei mandata illa conservaverint; quales præcipui sunt Exod: 23. Levit: 26. Devt: 7. & 28. in quibus nulla prorsus bonorum futuræ vitæ, sive aliqua ratione vitæ ipsius futuræ facta est mentio. Iam verò hujus tantùm vitæ bona, quid quæso sunt, etiamsi omnia simul uni soli obveniant? Annon ad ostendendum, ea nihili propemodum esse, id satis est, quòd aliquãdo tandem, vel potiùs & reipsa, & multò magis ea possidentis opinione, quàm celerrimè cessatura sint, & finem habitura? Morte enim adveniente, quæ perpetuò nobis imminet, omnia prorsus deficere necesse est. Satis superq; rem sic se habere, ut diximus, bona videlicet hujus vitæ, aut certè ea hujus vitæ bona, quæ Moses promisit, parvi omninò esse æstimanda, Iudæi

ipsi nobis declarant, qui omnes, præter quosdam paucos, nihil intentatum relinquunt, ut futuræ vitæ bona, ipsamq; vitam æternam, sibi aliquo modo promissam fuisse, & aliis ostendant, & sibi ipsis persuadeant. Qua in re duplici ratione se irridendos præbent. Primùm, quia ad id probandum sæpissimè iis testimoniis utuntur, quæ nihil ad rem faciunt, nec ibi extant, ubi promissiones divinæ enumerantur. Deinde, quia necesse habent mysticas, sive allegoricas interpretationes ad ea, pro suæ sententiæ confirmatione, adhibere: cùm tamē ipsi, ubi de prædictionibus futuri Messiæ apud Prophetas, deq; ejus regno per eosdem promisso agitur, ejusmodi interpretationes nullo prorsus pacto admittunt; imò si quis eas adhibere velit, eum planè ludibrio habeant, & risu prorsus excipiant. Vt igitur ad propositum revertamur, miseri omninò ii esse videntur, qui, cùm Iudæi naturâ non sint, nec Iudaicam tamen religionem amplectuntur, Iesu Nazareni religionem spernunt, vel potiùs abjiciunt: quæ ut undique perfectissima est, sic fururæ vitæ bona, ipsamqúe æternam vitam, & perfectissimam felicitatem suis cultoribus apertè promittit, ejusq; rei non levia argumenta omnibus proponit. Nam quod ajunt, Iesum Nazarenum non esse vel fuisse Messiam illum à Deo promißum, quia scilicet, in Iesu Nazareno ea conspecta non fuerint, quæ de Meßia illo Prophetæ prædixerant: hîc, antequam aliud dicatur, videndum est, an isti credant, aut concedant, ea vera esse, quæ de Iesu Nazareno a pluribus scripta sunt, qui

vel ipsi

vel ipsi iis, quæ narrant, interfuerunt, aut certè se interfuisse profitentur, aut saltem ea ætate vixerunt, & cum iis consuetudinem habuerunt, qui Iesu Nazareni familiarissimi fuerunt. Si ea vera esse non credunt, nec concedunt, quomodo possunt ipsi constituere, Iesum Nazarenũ ea non habuisse, quæ de Messia illo prædicta fuerunt? Aut quomodo quicquam de Iesu Nazareno penitus affirmare possunt, nisi priùs constituant, quibus scriptoribus de eo narrantibus standum sit; cùm tot seculis ante ille extiterit? Quibus autem scriptoribus standum esse constituent, nisi iis stare velint, qui tunc temporis fuerunt, & quæ scribunt, se vel vidisse, vel ab aliis, qui viderunt, accepisse apertè aut testantur ipsi, aut ab iis, qui consecuti sunt, testimonium sunt adepti? Nã si hoc non satis est, ut illis fides adhibeatur, nihil est, cur Mosi & reliquis veteris Testamenti scriptoribus fides adhiberi debeat: quorum tamen bona pars ea narrant, quæ nec ipsi viderunt, nec ab aliis, qui vidissent, acceperunt. E quorum numero ipse Moses est, qui, quicquid in primo suorum librorum scripsit, nec ipse vidit, nec ab alio qui vidisset, accepit, nec qua ratione factum sit, ut ipse ea resciverit, ne commemorat quidem. Nec verò minùs incredibilia ea sunt, quæ vel ipse Moses vel cæteri veteris Testamẽti scriptores tradunt, quàm ea, quæ ab Apostolis & discipulis Iesu Nazareni narrantur; nec quidquam ad auctoritatem illis antiquis scriptoribus conciliandam facit, quòd ii ipsi, qui de Iesu Nazareno scribunt, illorum testimoniis utuntur, nisi isti ejusmodi sunt,

ſunt, quibus alioqui fides adhiberi debeat. Quòd ſi ex effectis veritas alicujus rei percipienda eſt, nulla unquam fuerunt ſcripta, quorum veritas tot ac tantis ſcriptis confirmata fuerit, quot quantiſq́ veritas ſcriptorum, quæ de Ieſu Nazareno extant; adeò ut effecta, quæ veritatis veterum illorum ſcriptorum viſa ſunt, præ his & pauciſſima & exilia admodum cenſeri debeant. Sed hæc diſputatio longiorem tractationem requirit, & nos hac de re jam aliquid latiùs explicavimus in eo libello quem de ſcripturæ S. autoritate ſcripſimus. Quòd ſi concedunt iſti, ea vera eſſe, quæ à prædictis hominibus de Ieſu Nazareno ſcripta extant, miror ſanè, quid amplius quærant, ut ejus religionem amplectantur. Nam ſi ſatis non habent, quòd (ut alia non pauca omittam) & vitæ fuerit innocentiſſimæ, & infinita admirãda opera fecerit, quòd ſuo ſanguine ſuã doctrinã cõfirmaverit, quòdq́ a mortuis excitat⁹, ſeipſum ſuis diſcipulis per multos dies conſpiciendũ & contrectandum dederit, quòd deniq; poſtmodum ſurſum in cælum acceptus fuerit, ejuſq́ nomine invocato, diſcipuli ejus tot ac tanta miracula fecerint, ut inermes alioquin ac nudi, immò ſæpiùs verberibus ac plagis conciſi, ac tandem necati, maximam vim hominum, qui antehac, vel Ieſu Nazareni nomini prorſus infenſi erant, vel religionem ab ipſius religione penitus diverſam, eamq́ a patribus multorum ſeculorum ſerie acceptam colebant, variis in locis ad ipſum Ieſum Nazarenum adduxerint. Si hæc, inquam, illis ſatis non ſunt, ut ei fidem habeant,

ne ſi

ne si Angelus quidem de cælo descenderet, ejusq́ Iesu Nazareni religionem, verissimam esse testaretur, satis habituri essent. Verùm, si hæc satis omninò unicuiq́ esse debent, quid nos ampliùs torquemus, ut diligenter inspiciamus, nunquid notæ, quæ in Iesu Nazareno fuerunt, illis exactè respondeant, quæ de Messia promisso a Deo prædictæ fuerant? Contrariâ profectò, nî fallor, ratione prorsus utendum est, atq́ diligenti inspectione ista omissa, concludendum, eum & Messiam fuisse, & notas illas omnes habuisse. Quandoquidem & is se eum esse dicebat, & discipuli ejus idem frequentissimè & disertissimè confirmârunt, qui, fieri nullo modo potest, ut mentiti sint, si quæ suprà exposuimus, vera sunt. Prædictionum igitur de futuro Messia explicationes ab ipso Iesu, ejusq́ discipulis sunt petendæ, eæq́ recipiendæ, quicquid prima fronte duræ atq́ alienæ videantur (nec enim sunt revera) non autem contrà ex prædictionibus, quarum semper proprium fuit, ut obscuritatem multam habeant, veritas hæc, quòd Iesus Nazarenus sit Messias ille promissus, petenda est, iis, inquam, qui historiæ de Iesu Nazareno fidem adjungunt: ex qua historia multò clariùs ea veritas patet, quàm ut de ea quisquam dubitare possit; immò ex qua historia manifestum est, Iesu Nazareno omnem fidem adhibendam esse, quisquis tandem ille fuerit. Ego quidem is sum, qui si ulla ratione fieri posset, ut quæ de Iesu scripta sunt, vera essent, nec tamen ille is Messias esset, qui multo antè a Deo promissus fuerat, eandem nihilominus

nus fidem ejus dictis essem habiturus, quam nunc habeo, quæq; a veris Christianis semper fuit habita. Quanquam, quid tandem est, cur Iesum Nazarenum illum Messiam esse, vel prorsus negemus vel affirmare non audeamus? Duo præcipuè ad hoc animos quorundam movere solent. Vnum, quòd Iesus nullum regnum in terris habuerit, cùm tamen illum Messiam in terra omnino regnaturum prædictum fuisset. Alterum, quòd multa præceperit, vel promiserit, vel etiam vetuerit, quæ pugnant cum divina lege per Mosen data, quam æternam fore Deus ipse sæpiùs dixerat, quamq; ulla ex parte mutare Messiæ munus non erat futurum. Quod ad regnum attinet, etiamsi Iesus ea ratione in terris non regnaverit, nec regnet, quâ alii reges solent, non tamen sequitur eum in terris regnum suum non habuisse, nec habere: quemadmodum intelligi potest ex iis quæ in scripto adversùs Seidelium explicavimus. Nam si quis dixerit, neutiquam fieri posse, ut Iesus in terris unquam regnaverit, aut regnet, cùm pauci semper fuerint ii, qui illi ex animo paruerint. Regnum Christi, quod futurum erat in terris, sic & regnum Dei, non subditorum voluntate, sed regnantis potestate continetur, eâq; metiendum est. Quam potestatem non omnibus apparere necesse est, sed iis tantùm, qui oculos ad videndum habent. Dei potestas, quam summam in mortales omnes & habet, & pro arbitratu suo exercet, non omnibus est conspicua, alioquin non tantus esset atheorum numerus. Quinetiam ex illis ipsis, qui non sunt planè

ἄθεοι,

ἄθεοι, quos infinitos penè esse credendum est, non adeò multi sunt ii, qui Dei potentiam rectè noverint. Insigni enim pietate & justitiæ amore ad hanc rem opus est, quæ oculos mentis illuminet, in apertamq; hujus veritatis cognitionem hominem producat. Sic Iesu Nazareni a mortuis excitati, & supra omnem dominationem a Deo evecti, superq; suum populum ab ipso constituti, quiq; propterea Christus Dei est, potestas, quam in omnes mortales in iis omnibus, quæ ad Dei populum quoquomodo spectant & habet, & pro suo arbitratu exercet, paucis omninò est conspicua, licèt maximus sit numerus eorũ, qui Iesum Dei Christum esse confitentur; iis videlicet, qui se ab hujus mundi inquinamentis separantes, sobriè, iustè, piè & castè vivere instituunt, qui deniq; Iesu ipsius præcepta & probant, & minimè aversantur; nec, quominus eorum absoluta quadam pietate, & divino splendore capiantur, eorum exercendi difficultate deterrentur. Quæ difficultas hominibus carnalibus tanta esse videtur, ut hinc potissimùm fiat, ut ex eorum numero complures omnibus modis sibi persuadere conentur Christi religionem ementitam, ac falsam esse: & idcirco, si quid carnali prudentiæ sese offert, unde colligi posse videatur, Iesum non esse illum Meßiam, quem Deus promiserat (quemadmodũ multa ejusmodi Deus esse voluit, quò carnales homines a Spiritualibus internoscerentur, mali a bonis) id statim arripiunt, aliaq; innumera prætermittunt, ex quibus apertè colligitur, Iesum illum Nazarenum, qui

sub

sub Pontio Pilato Iudææ præside crucifixus fuit Messiam illum esse, nec alium præter ipsum esse posse. Ea videlicet hic colligere non est animus, nec porrò opus esse videtur, cùm maiore ex parte ab aliis multis & collecta & diligenter explicata fuerint. Iam, quæ hactenus sunt à me dicta, si cum iis conjungantur, quæ in scripto meo, de futuro olim regno Messiæ, quod promiserat Deus, adversùs Seidelium disputata sunt, satis esse poterunt ad priorem rationē diluendam ex duabus, quas suprà attuleramus pro iis, qui Iesum Nazarenum illum Messiam esse confiteri nolunt. Altera ratio de mutata lege Dei per Mosen data, nullas vires habet, cùm Iesus non antè eam mutationem aggressus fuerit, quàm ipsum ea potestate præditum esse constaret, ut id iure optimo facere posset. Nam quod dicebatur Messiæ munus futurum non fuisse, ut legem iam a Deo datam mutaret, contrà potiùs res se habere videtur. Namq; neminem magis decet leges, quibus populus aliquis utitur, mutare, quàm ipsum regem. Hocq; unum ex præcipuis & manifestis indiciis est, quòd aliquis sit rex, si leges ipse quas velit, populo ferat, & iam antea latas pro arbitratu refringat. Quòd tamen in iis tantùm fieri contingit, aut certè debet, quæ a natura nullo modo pendent, sed totæ in legislatoris voluntate sunt positæ. Cujusmodi cùm multæ essent inter eas leges, quas Deus per Mosen populo dederat, eas meritò potuit Iesus auctoritate sibi ab eodem Deo tradita abrogare; & meritò ipse Deus voluit ut a Iesu abrogarentur, quò vel hinc

perspi-

perspicuum omnibus fieret, eum a se populi sui verum atq; æternum regem fuisse constitutum. Nec verò, cum Deus olim dixit, leges illas quas Iesus abrogavit fore æternas, sibi ipsi eas abrogandi potestatem ademit, per quemcunq; tandem id facere aliquando voluisset; sed populo ipsi omnem potestatem adimere voluit, eas, quicquid illæ parum Deo dignæ viderentur, abrogandi, aut ulla ratione mutandi; æternas eas esse & fore prænuntians, nisi scilicet ipse aliter aliquando decreuisset. Decrevisse autem eum, ut ceremonialia illa abrogentur, quæ Iesu Nazareni Apostoli, potissimùm verò Paulus per ipsum Iesum abrogata fuisse contestati sunt, non modò ejusdem Iesu potestas summa, ac imperium, quod illi multis rationibus conspiciendum quodammodo exhibuerunt, prædictæ contestationi juncta planè ostendit, verùm etiam ipsius rei natura id omninò fert. Publicè enim atq; apertè novo fœdere in veteris locum substituto, quo vita æterna, cœlestisq; beatitas omnibus illud servantibus promittitur, nullo pacto consistere potuerunt præcepta illa planè terrena, quæq; suâ naturâ ex sola legislatoris voluntate pendent, & propterea temporaria censeri debent: Sed quemadmodum bona in novo fœdere promissa, vera ac solida bona fuerunt, sic oportuit præcepta earum rerum esse, quæ veram ac solidam hominis justitiam continerent, iisq; convenirent, qui naturæ divinæ, si ea conservâssent, participes fieri digni aliquando habendi essent.

MAR-

MARTINI SEIDELII
Epistola I.

In qua continetur Sententia ejus de Messia, seu rege illo promisso, & de Religione.

EX promissione facta Davidi 2 Sam. 7. ubi dicitur Davidi: *stabilietur domus tua, & regnum tuum usq; in sæculum.* Itẽ ex promissionibus Prophetarum, qui ex ea promissione restitutionem regni seu Regem Iudæis post captivitatem Babylonicam promittunt; ita argumentor. *Quale regnum Davidi usq; in seculum promissum est, tale necesse fuit, ut posteri ejus, in quibus hæc promissio debebat impleri, haberent. Sed regnum mundanum Davidi usq; in seculum promissum est. Dicit enim ei Deus: tuum regnum stabilietur usq; in seculum. Ergò regnum mundanum posteri Davidis, ut haberent, necesse fuit: & per consequens etiam Rex ille, quẽ Prophetæ ex hac promissione post captivitatem Babylonicam, regnaturum promiserunt, perinde ut cæteri posteri Davidis, mundanum regnum debuit habere. Quod quia Iesus ille non habuit, non enim regnavit ut David, & posteri ejus: sed dicitur habere cæleste regnum, quod est diversum a mundano regno, Ergò Iesus non est Rex ille, quem Prophetæ promiserunt.*

Ad

Ad hoc argumentum non respondetis; sed meæ conclusioni opponentes vestram sententiam, dicitis, Deum majora & præstantiora præstitisse, quàm promiserit; promisisse quidem mundanum Regem, & cæleste Regnum, quod cæleste Regnum majus & præstantius esset mundano Regno. Ad quod respondeo: Si illa majora & præstantiora, de quibus dicitis, ejusdem generis essent cum iis, quæ promissa sunt, tum consentirent cum promissionibus. ut si Deus regi illi promisso, præter Israeliticum regnum etiam alia mundana dedisset, tum Deus plura præstitisset, quàm promisisset.

Vestra autem majora & præstantiora, quæ in Iesu præstita esse dicitis, sunt diversa, & pugnantia cum iis, quæ promissa sunt. nam cæleste Regnum est diversum a mundano. Et, si Rex ille promissus debuit esse Rex mundanus, sequitur, quòd non debuerit esse Rex cælestis. nam ista secum pugnant. atq; ita novum Testamentum opponitis Prophetis, ego contrà, Prophetas oppono novo Testamento. Prophetæ dicunt, quòd Rex ille promissus debuit esse Rex mundanus, novum Testamentum id negat, & dicit, quòd Rex ille promissus nō debuit esse mundanus, sed cælestis. Cùm itaq; Prophetæ & novum Testamentum hac in re sibi contradicant, & contradictoriæ non possint simul

esse

eſſe veræ, ſed alterutrum oporteat eſſe verum; ego hac in re malo credere Prophetis, quorum doctrina eſt vetuſtior novo Teſtamento, & quia novum Teſtamentum ſuam doctrinam ex Prophetis oſtendere conetur, atq; ideò Prophetas pro fundamento ſuo agnoſcat. Vos autem, novo Teſtamento magis creditis, idq;, quemadmodum ex vobis intelligo, ob miracula Ieſu, & diſcipulorum ejus; item ob martyria eorum; item quia iſta doctrina mirabiliter per totum mundum propagata & recepta fuerit, & multis ſeculis duravit; item quòd multa ſanctiſſima præcepta præcipiat, quæ in nulla alia religione præcipiantur; deniq; quòd vitam æternam patefaciat & promittat. Quàm firma autem iſta veſtra argumenta & fundamenta ſint, id vobis oſtenderem, ſi vobis gratum fore ſcirem: ſed quia exiſtimo, vos, ſicut & reliquos Chriſtianos, non libenter audire, ſi quis de fundamentis Chriſtianæ religionis diſputet, ideò vobis nolo eſſe moleſtꝰ. Hoc unicum tantũ vobis ob oculos pono, quòd quemadmodum ego adhærens Prophetis, novum Teſtamentum reiicio, ita vos adhærentes novo Teſtamento, cogimini reiicere Prophetas: nam quemadmodum novum Teſtamentum mihi contradicit, ita Prophetæ vobis contradicunt. Neq; eſt quod objicias, Prophetæ quidem promiſerunt mun-

danum

danum regnum, sed id intelligendum est de cælesti regno. Nam ego non tantùm hoc demonstro, quòd Prophetæ promiserint Regem mundanum, sed etiam hoc demonstro, quòd Rex ille promissus necessariò mundanum Regnum habiturus erat, si missus fuisset. nam ista est mea conclusio. Et hæc quidem est sententia mea in controversia de Messia seu rege illo promisso; quam sententiam scio esse verissimam & certissimam.

Cæterùm, ut sciatis, cujus sim Religionis, quamvis id scripto meo, quod habetis, ostenderim, tamen id breviter hîc repetam. Et primùm quidem doctrina de Messia, seu Rege illo promisso, ad meam religionem nihil pertinet; nam Rex ille tantùm Iudæis promissus erat, sicut & terra illa Canaan: sic etiam circumcisio, sacrificia & reliquæ ceremoniæ Mosis ad me nō pertinent, nā ista non mihi, sed tantùm populo Iudaico, promissa, data & mandata sunt: neq; ista fuerūt cultus Dei apud Iudæos, sed inserviebant cultui Divino, & ad cultum Divinum deducebant Iudæos. Verus autem cultus Dei, quē meam religionem appello, est Decalogus, qui est æterna & immutabilis voluntas Dei: qui Decalogus ideò ad me pertinet, quia etiam mihi a Deo datus est, non quidem per vocem sonantem de cælo, sicut populo Iudaico, at per creationem insitus est menti

meæ: quia autem insitus Decalogus, per corruptionem naturæ humanæ, & pravis consuetudinibus aliqua ex parte obscuratus est, ideò ad illustrandum eum, adhibeo vocalem decalogum, qui vocalis Decalogus ideò etiam ad me & ad omnes populos pertinet, quia cum insito nobis Decalogo consentit, imò idem ille Decalogus est.

Hæc est mea sententia de Messia, seu Rege illo promisso, & hæc est mea Religio, quam coram vobis ingenuè profiteor.

MARTINUS *Seidelius*
Olaviensis Silesius.

Responsio Fausti Socini.

ET si nos minimè dubitamus, quin in promissione illa Davidi facta 2 Sam. 7. promissio etiam de Messia, seu Rege illo insigni mysticè contineatur: tamen, quod ad ipsum verborum corticem, quem tu solum attendis, attinet, dicimus ex illa promissione hanc non pendére, sed esse duas diversas promissiones. Promissionis enim illius prioris executio, & sic reverâ ipsa promissio duravit usq; ad captivitatem Babylonicam Regni Iudæ, in qua, & post quam per multa sæcula non fuit Rex ullus populi Dei ex stirpe Davidis, cùm tamen ex promissione illa contineretur, fore, ut Davidis

vidis solium in perpetuum firmaretur. Promissionis autem posterioris executio, te ipso teste, post captivitatem Babylonicam expectanda erat. In priore dictum tantummodò fuerat, regnum domus Davidis nunquam cessaturum: In posteriore verò Rex quidam valde conspicuus, & qui restituturus Israëli esset regnum, quod jam cessaverat, aut cessaturum erat, promissus fuit. Hæc ideò a nobis dicuntur, non quia in posteriore promissione ejusmodi Regem promissum fuisse negare velimus, qui in solio Davidis sessurus esset, sed ut promissiones distinguantur, quod non minimi momenti in tota hac disputatione esse, jam ipse probè animaduertere potuisti. Iam verò quod ais, si Rex iste futurus Davidis Regnum habiturus erat, Davidis autem regnum mundanum fuit, mundanum quoq; Regis istius Regnum esse debuisse. Respondemus, Davidis Regnum fuisse Regnum super Dei populum peculiarem, atq; hac præcipua nota regnum istud a cæteris regnis distinctum fuisse. Cùm igitur Iesus, peculiaris populi Dei regnum obtinuerit, meritò regnum Davidis habuisse dicendus est, nec necesse est, ut alia præterea in re ejus regnum cum Davidis Regno conveniat; præsertim, cùm propter id, in quo non convenit, multò excellentius hoc, quàm illud, esse constet.

Nam quod dicimus, si Deus mundanum Regem mundanumq; regnum verbis promisit, cælestem autem Regem, cælesteq́; Regnum reipsa præstitit, plus eum præstitisse, quàm promiserit; rectè omninò dicimus, nec solùm sententiam nostram (ut

ais) tuæ conclusioni opponimus, sed etiam ad argumentum tuum (quod tu negas) eâdem operâ respondemus. Nam qui plus præstat, quàm promisit, suis promissis non modò stetisse, sed ea etiam cumulatè præstitisse est agnoscendus. Neq; obstat, quod ais, hoc verum esse, cum ea, quæ præstantur, ejusdem generis sunt, cujus ea, quæ sunt promissa; cæleste autem regnum, quale Iesum habere dicimus, penitus diversum esse a mundano, quod promissum fuit, & cum eo pugnare. Primùm enim dicimus, tuam istam regulam minimè admittendam esse, sed satis omninò existimari debere, si id, quod præstatur, quiddam eo quod promissum fuerat, majus & illi ipsi, cui erat promissum, utilius & gratius sit; præsertim si promissum prorsus gratuitum fuit, & promissionis verba ejusmodi fuerunt, quæ saltem per allegoriam ad rem præstitam rectè accommodari possint. Atqui nemo futurus est ita stolidus, ut multò majus & excellentius cæleste, quàm mundanum regnum esse, dicturus non sit, & non multò magis velit ejusmodi regem habere, a quo ex morte liberetur, & ad æternam beatitatem transferatur, quàm eum, cujus ope in hac mortali vita securus ac felix vivat. Quid enim aliud omnia hujus vitæ commoda sunt, quàm inanissima quædam umbra, si cum sempiternis illis bonis conferantur? Iam verba, quibus illius, post captivitatem Babylonicam, futuri Regis & Regni promissio, quam prorsus gratuitam fuisse constat, consignata fuit, ejusmodi sunt, ut, si non alia ratione, at certè per allegoriam quàm apposi-

positissimè ad cæleste regnum, & Regem accommodari queant, & meritissimè Deus suo tempore dicere potuerit, se, cum promissum illud fecit, quamvis verba aliud præseferre viderentur, tamen de cælesti regno, ac Rege locutum fuisse.

Deinde dicimus, cæleste regnum, quale nos Iesum habere, & asserimus & gloriamur, sive ipsius Iesu sive etiam nostrûm ratione, non adeò diversum a mundano regno esse, ut tu existimare videris: immo quidquid veri ac solidi boni in mundano regno esse potuisset, in eo contineri. quandoquidem non ita regnare Iesum in cælis dicimus, ut interim in terris etiam non regnet. Non solùm enim in cælo, sed in terra quoq; omnem potestatem ei datam fuisse affirmamus, ipsumq́; principem regum terræ, & Regum regem, dominumq; dominantium agnoscimus, quatenus & ipse solus plus iis omnibus in terris potest, nec illi, ipso invito, quidquam facere possunt, & tandem omnes ejus potentiam experiri & confiteri cogentur. Quis umquam Rex mundanus fuit, cui tot populi Regesq́; servierint, seseq́; sua sponte submiserint, quot Regi nostro Iesu? Cui porrò unquam tot tantiq́; honores in universo orbe terrarum exhibiti fuerunt, quot qu antique ipsi Iesu? Quod verò ad nos attinet, cùm vera in hac vita hominis felicitas in eo consistat, ut secundùm virtutem agat, & in divinarum rerum contemplatione versetur, nulli homines unquam fuerunt, aut futuri sunt, quibus ista duo æquè contingant, atq; iis qui Iesum Regem agnoscunt, eiq;

obediunt; nec ulli mortalium magis securi, dum hic vivunt, esse possunt, quàm ii, qui sub cura ipsius Iesu vitam degunt, qui ab omnibus malis longè meliùs quàm ullus mundanus Rex subditos suos, eos tueri potest. Quòd si isti ad majorem Dei, ipsiusq; Iesu gloriam suo tempore clariùs patefaciendam sæpè affliguntur, vexantur, interficiuntur, in istis omnibus, quæ mala esse videntur, cum propter virtutem ac robur ipsis a Iesu subministratum, tum propter spem haud dubiam ab ipso haustam beatissimæ atq; æternæ vitæ, feliciores multò sunt iis omnibus, qui in ipsis deliciis vivunt. Non igitur in hoc regis illius promissi negotio Prophetæ & novum Testamentum sibi contradicunt, ut tu arbitraris, sed per novum Testamentum Prophetæ explicantur; nec porro, ut tibi videtur, novum Testamentum Prophetas pro fundamento suo agnoscit, quamvis ipsorum testimoniis ad majorem rei fidem faciendam utatur. Solidiora his nimirum, multo sunt novi Testamenti & Christianæ religionis fundamenta, quæ, quomodo tu convellere tentes, libenter ex te audiremus; non quidem, quòd de Christiana religione rectè explicata, ullo modo dubitemus, sed potiùs quia nihil prorsus de ea dubitamus, & certò scimus fore, ut semper, quò magis in dubium revocabitur, eò magis ejus sanctissima veritas eluceat.

Quod ad religionem tuam attinet, primùm quod ais, doctrinā de Messia, seu rege illo promisso, nihil ad tuam religionem pertinere, hoc, sive verum sive falsum sit, nihil ad rem facit. Nam etiamsi

amsi doctrina de promisso illo rege, ad tuam religionem minimè pertineret, ea tamen doctrina, quam ille Rex promissus attulit, quem nos Iesum Nazarenum esse dicimus, ad te omnino pertineret: non solùm quia ea ad quemcunq; pertinet, cui annunciata fuerit, & ipse Iesus Deo cælitus id comprobante, non Iudæis tantùm, sed omnibus hominibus eam annunciari voluit, verùm etiam quia id multò antè per Divinos Prophetas, quibus tu fidem adhibes, non obscurè prædictum fuerat.

Quòd deinde ais, te nullum alium Dei cultum habere, nisi solum Decalogum, etsi in eo te laudamus, quòd aliquam religionem habes, & Deum ratione quadam ab ipso non planè improbata colere vis: tamen in eo te culpamus, idq; tui causâ vehementer dolemus, quòd in rudi nescio qua, & imperfecta religione velis acquiescere, quam Deus nulli unquam mortalium, quamvis tu Decalogum tuæ menti per creationem insitum esse tibi persuadeas, nec tacitè, nec apertè tradidit, (de solo enim ipso decalogo loquimur) quæque ipsa per se, divinas promissiones nullas nec præsentis nec futuræ vitæ habet, & eã reiicias, quæ omniũ absolutissima & perfectissima est, quæq; a Deo benignissimo, ab ipsis quodammodo incunabulis tibi fuit tradita, atq; etiam nunc multò apertiùs traditur & inculcatur; ac præterquam quòd hominem manifestissimè ipsa per se satis felicem in hac vita reddere potest, certissimis etiam cum temporalium bonorum, tum verò æternæ vitæ promissis, ab ipso Deo ornata & constabilita fuit.

FAUSTUS Socinus.

II. Epiſtola Martini Seidelii.

MIror vos negare, promiſſiones Prophetarum de reſtitutione regni, ab illa promiſſione facta Davidi. 2 Sam. 7. dependére, cùm tamen id ex Prophetis, & potiſſimùm ex 33. cap. Ieremiæ apertiſſimum ſit: nam cùm ibi propheta Regem illum promiſiſſet, ſubmittit poſtea promiſſionem illam factam Davidi, tanquã cauſam, ſeu fontem, inquiens: Quia ſic dixit Iehova: *non excindetur vir ſedens ſuper ſolium domus Iſraël.* Quam promiſſionem, poſtea magis explicat & incultat, inquiens: *ſi irritum facere poterunt fœdus meum cum die & nocte, etiam fœdus meum irritum fiet cum Davide, ut non ſit ei filius regnans ſuper populum Iſraëliticum.* Ex quo non tantùm hoc manifeſtum eſt, Ieremiam, ex illa promiſſione facta Davidi, promiſiſſe illum regẽ; ſed etiam hoc inde apparet, quòd illa promiſſio facta Davidi, etiam tum firma fuerit, cùm Iudæi iam amiſiſſent regnũ, & eſſent in captivitate Babylonica: id quod vos etiam negatis, & dicitis promiſſionem illam factam Davidi, tantummodò uſq; ad captivitatem Babylonicam durâſſe, & in captivitate Babylonica finem habuiſſe. Sed quæro, cur Ieremias promiſſionem illam factam Davidi adducit, ſi jam facta erat irrita?

ta? imò dicit, illam promissionem per captivitatem Babylonicam, non abolendam neq; aboleri, sed firmam esse, & firmam futuram, quàm firmus esset & futurus esset ordo ille inter diem & noctem: quasi diceret Propheta, etiam si vobis Deus regnum vestrum ob peccata nostra ademturus sit, aut jam ademerit, non tamen debetis existimare, Deum planè promissionem illam factam Davidi, abolevisse aut aboliturum, sed dabit vobis rursus regem ex posteris Davidis, modò posteri Davidis & vos etiam, postquam lueritis pænam illam exilii, rursus ad Deum convertamini.

Quòd hìc vobis absurdum videtur, Prophetas consolari eos ipsos, quibus ob malitiam eorum minatur exilium, ad hoc respondeo: Ieremiam tum demum addidisse, suis minis promissiones, cùm jam videret Iudæos in captivitate, ubi malitia & improbitas eorum coërcebatur; id quod etiam de Ezechiele statuendum est. Esaias verò & reliqui Prophetæ, qui ante captivitatem Babylonicam vixerunt & prophetârunt, non tam ob sui temporis Iudæos, qui neq; minis, neq; promissionibus crediderunt, quàm ob posteros eorum, promissiones de restitutione regni addiderunt; ut quemadmodum minas ipsorum non inanes fuisse experturi essent, ita etiam promissiones non inanes futuras

turas statuerent. Hoc respiciebant Prophetæ, nempe ut ii, qui tempus captivitatis, nẽpe 70. illos annos supervicturi essent, non desperarent de restitutione regni sui, & fierent Ethnici, sicut plurimi, & præsertim ex decem illis tribubus, non credentes promissionibus Prophetarum, inter Ethnicos manserunt, & Ethnici facti sunt; ne, inquam omnes ita desperarent, promittunt ipsis Prophetæ restitutionem regni, ut ipsis adderent animum ad convertendum se ad Deum. Neq; opus erat tum ipsis addere conditionem, nam tum suo malo experiebantur & sentiebant, & hanc promissionem de perpetuo regno & reliquis, fuisse conditionales. Deinde, si Prophetæ non ex illa promissione Davidi facta Regem illum promiserunt, quam ob causam igitur dicunt eum futurum ex posteritate Davidis, item sessurum super solium David?

Fateor quidem, aliam esse illam promissionem factam Davidi, 2 Sam. 7. & alias Prophetarum promissiones, sed in hoc tantummodo est diversitas, quòd in superiore promissione duratio regni Davidici seu Israëlitici promittitur, in posterioribus verò promissionibus ejusdem regni, quia propter peccata populi conciderat, restitutio promittitur: quia vero restitutio illa regni non per vulgarem Regem poterat fieri, ideò

Pro-

Prophetæ promittunt, regem illum valde futurum sapientem, fortem, robustum, &c.

Cæterùm non intelligo, ad quid afferatis differentias inter Israëliticum regnum, & alia regna mundi, cùm de ea re non sit quæstio: differentia inter mundanum & cæleste regnum nobis hic opus est, cùm Prophetæ mundanum regnum promiserint, Iesus verò dicatur habere cæleste regnum, & cæleste regnum sit diversum a mundano, id quod etiam quodammodo videmini negare, & vultis, Iesum & mundanum & cælestem Regem esse, cùm tamen ipse Iesus hoc negaverit, inquiens: *Regnum meum non est de hoc mundo*: quod igitur Iesus regnum de hoc mundo dixit, id ego mundanum Regnum appello; & quia mundanum aliter accipitis, quàm ego volo, ideò utar vocibus ipsius Iesu, sic inquiens: *Quale regnum Davidi usq; in seculum promissum est, tale necesse fuit, ut posteri ejus, in quibus hæc promißiò debebat impleri, haberent. Sed regnum de hoc mundo Davidi usq; in seculum promissum est; nam Davidicum seu Israëliticum Regnum fuit de hoc mundo: Ergò regnum de hoc mundo posteri Davidis ut haberent, necesse fuit, & per consequens etiam Rex ille, quem Prophetæ ex hac promissione post captivitatem Babylonicam regnaturum promiserunt, perinde ut cæteri posteri Davidis,*

regnum

regnum de hoc mundo debuit habere: quod quia Iesus non habuit, nam ipsemet hoc fatetur inquiens: regnum meum non est de hoc mundo: *Ergò Iesus non est Rex ille, quem Prophetæ promiserunt.* Reliqua ideò non attingo, quia oportet ut de hoc priùs aliquid firmi statuamus, antequam ad alia perveniamus, ne omnia commisceamus.

MARTINUS *Seidelius.*

Responsio Fausti Socini.

SI paullò diligentiùs & verba nostra, & sacrarum literarum testimonia perpendisses, non mirareris, nos negare, promissionem illam Dei de Meßia seu Rege illo insigni, non pendére ex promissione, quam idem Deus Davidi fecit 2 Sam. 7. Rationes enim (ut de verbis nostris primùm agamus) quas attulimus, ejusmodi profectò sunt, ut convelli non possint, nec tu ad eas revera quidquam respondes. Nam quomodo (quæsumus te) ante tempus promissionis de Meßia præstandæ, non cessavit effectus promissionis illius ipsi Davidi factæ, & sic ipsa promißio, si ante tempus illud jam desierat Davidis posteritas regnare in ipsius Davidis solio? Promißio enim illa disertè continebat, perpetuò futurum aliquem ex posteritate Davidis, qui in ipsius solio sederet; quod abundè confirmatur ex eo, quod

quod scriptum est 2 Reg. 8. 19. Verùm si cessavit, certissimum esse debet, ab illa alteram istam promissionem pendére non potuisse. Quomodo item non est promissio de Messia admodum diversa a promissione illa Davidi facta, & propterea talis, quæ ab illa pendére nequeat, cùm Davidi nihil aliud promittatur, quàm perpetuitas regni in ejus familia? Messias vero promittatur restitutor & amplificator regni Israëlis, & summæ ac perpetuæ felicitatis populo Dei conciliator? Quamobrem quod ais, idcirco non vulgarem regem fuisse promissum, sed sapientem, fortem, robustum, quia ejusmodi Rege ad restituendum regnum Israëli opus erat, hoc prorsus nihil est. Primùm quia multò plura de rege illo promissa sunt, quàm opus esset ad regnum Israëliticum per ipsum restituendum. Deinde quia, ut Deus ex promissione illa Davidi facta, regnum in ejus familia iterum stabiliret, nihil necesse erat, ut sapientia ac virtute illius, qui regnaturus fuisset, id fieret: Sed satis erat post captivitatem Babylonicam, ex qua solo Persarum Regis Cyri concessu liberati fuerant, aliquem ex familia Davidis existere, qui Rex populi esset, sive sapiens sive insipiens, sive fortis sive ignavus, cujus posteri Dei benignitate in eodem regno perseverarent. Et hæc quod attinet ad verba nostra.

Quod verò pertinet ad Sacra testimonia, dicimus nihil in eo 33. cap. Hieremiæ scriptum esse, ex quo concludere liceat, Deum ibi ad promissionem illam ipsi Davidi, 2 Sam. 7. factam, respexisse, nedum

nedum id, quod ibi promisit, ex promissione illa pendeat. Apparet enim omninò, ea verba, quæ tu ex eo loco recitas, in quibus pacti cum Davide fit mentio, ad superiorem promissionem ibidem factam referenda esse. Sic enim antea adverbum legitur. Ecce dies veniunt (dicit Iehova) Et erigam verbum illud bonum, quod locutus sum super domum Israëlis, & super domum Iudæ. In diebus illis, & in tempore illo, germinare faciam Davidi germen justum, & faciet judicium, & justitiam in terra. In diebus illis servabitur Iuda, & Hierusalem habitabit confidenter, & hoc [est] quod vocabit eum Iehova justitiâ nostra. Quoniam sic dicit Iehova, Non excindetur Davidi vir sedens super solium domus Israëlis. Et sacerdotibus Levitis non excidetur vir a conspectu meo offerens holocaustum, & adolens oblationem, & faciens sacrificium omnibus diebus. Et illico adjungitur. Et factum est verbum Iehovæ ad Ieremiam, dicendo, sic dicit Iehova. Si irritum facietis pactum meum diei & pactum meum noctis, atq; ut non sit dies & nox in tempore ipsorum, etiam pactum meum irritum fiet cum Davide servo meo, ut non sit ei filius regnans in solio ejus, & cum Levitis sacerdotibus ministris meis. In quibus verbis quis non videt, id ipsum confirmari, quod proximè promissum fuerat, & pacti nomine proximè antecedentem promissionem intelligi? Sed statim additur. Quemadmodum non numerabitur exercitus cælorum, nec metietur quis arenam maris, sic multiplicabo semen Davidis servi mei & Le-

Ierem. cap. 33. 14. ad 23.

vitas ministros meos. Certe hoc nihil fermè commune habet cum antiqua illa promißione. Iam verò promißionem, quæ in supra recitatis verbis continetur, ut ex particula, Quoniã, perspicuum est, ad præcedentia respicere ac referri in dubitatum esse debet. Atqui præcedentia ex antiqua illa promißione nullo modo pendent, sed ad ea omninò referuntur, quæ per eundem Hieremiam cap. præsertim 23. & 29. jam Deus promiserat. Nec verò te moveat, quod in hac promißione dicitur. Non excindetur Davidi, &c. quasi istud antiquæ promißionis continuationem declaret. Est enim modus loquendi iste apud Hebræos (ut nôsti) per quàm familiaris, quo non continuatio ejus quod jam sit, aut fuerit, sed ejus quod futurum sit, significatur, ut in vaticinatione illa Iacobi. Non recedet sceptrum de Iuda, &c. Gen. 49. Nec similiter te moveat, quòd in confirmatione illa nominatur pactum cum Davide, qui tot annis ante erat mortuus. Nam vel per prosopopæiam id dicitur (perinde enim erat, ac si cum ipso Davide eam pactionem Deus fecisset, cùm ipsius causa sine dubio eam faceret) vel meritò id cum Davide fieri dictum est, quod cum ejus posteritate fiebat.

Quid quod ipse fateris, aliam esse promißionem factam Davidi. 2 Sam. 7. & alias Prophetarum, sed in hoc tantummodò esse diversitatem, quòd in superiore promißione duratio regni Davidici, seu Israëlitici promittatur, in posterioribus verò promißionibus ejusdem regni, quia propter peccata populi

puli conciderat, restitutio? Quis enim ex ipsis verbis tuis non apertè colligat, promißiones Prophetarum, ex promißione illa Davidi facta, minimè pendére, cùm planè aliud sit durare, aliud restitui, immò restitui non poßit id, quod duravit? Quare, etiamsi id verum esset, quod ais, istas duas promißiones in cæteris omnibus esse pares: tamen id non ex eo proficisceretur, quod posterior a priore pendéret, seu aliunde nempe ex eo quòd cæteroquin idem prorsus in posteriore promissum fuisset, quòd in priore. Facessat igitur ista tua duarum istarum promißionum connexitas, & alterius ab altera (ut ita dicam) dependentia; & jam (si aliqua ratione id fieri potest) agnosce errorem tuum, qui in superiore scripto ausus fueras affirmare, ex promißione illa Davidi facta, 2 Sam. 7. Prophetas restitutionem regni seu Regem post captivitatem Babylonicam promittere, cùm ipse Deus sit, qui, priore promißione propter ipsius posteritatis Davidis peccata, non autem solius populi, irritâ factâ, alteram multò ampliorem & augustiorem eidem Davidis posteritati & populo facere pro bonitate sua dignetur. Nam quid illud est, quod interrogas, cur igitur Prophetæ Regem illum, futurum ex posteritate Davidis, & sessurum super solium Davidis promiserunt, si ad antiquius illud promissum ipsi Davidi factum non respexerunt? An non vides te inconsequentis fallaciam cum accidentis fallacia mixtam incidere? Quasi verò non potuerit Deus, propterea quia David verè ipsius servus fuerat (id quod etiam disertis

sertis verbis ab ipso ibidem commemoratur) ejus posteritati hoc promittere & præstare, ut denuò Israëlis regnum obtineret, & in Davidis solio sederet, etiamsi nullà prorsus promißio de regno in illius posteritate perpetuando præceßisset. Quocirca si Meßiæ regnum mundanum esse debuisse, idq́; ut te dicentem audivimus, propter populi peccata, a Deo præstitum non fuisse, demonstrare velis, jam ad alia confugias necesse est, quàm ad verba sive ad rationem illius promißi, 2 Sam. 7. Davidi facti. Quo tamen si confugere posses, id, ut ostensum est, nihil te adjuvaret.

Porrò quod ais, te non intelligere, ad quid afferamus differentiam inter regnum Israëliticum, & alia regna mundi: nos verò ii sumus, qui, cur istud dicas, planè non intelligamus, cùm non inter Israëliticum regnum & alia regna mundi, sed inter Davidis regnum & cætera regna, qualiacumq; tandem illa fuerint, aut futura sint, differentiam afferamus; quæ ea est & fuit, ut regnum Davidis, regnum super Dei populum peculiarem sit, cætera verò minimè. Et hanc dicimus esse differentiam specificam (ut vocant) illius regni, ut scilicet intelligas, in quocumq; regno ea differentia fuerit, ibi Davidis regnum esse, etiamsi cætera omnia desint, quæ in ipso regno fuerunt, quod Deus obtinuit. Quēadmodum cum animal, in quo ratio sit, deprehendimus, scimus esse hominem, quidquid illi desit, quod in primo homine, quem Deus condidit, fuisse constet. Fuit enim ratio, forma seu differentia specifica pri-

ca primi illius hominis, quatenus animal erat. Itaq; cùm tu ex eo concludas, Messiæ regnum mundanum esse debuisse, quia Davidis regnum ei promissum fuerat, rectè & ad rem ipsam accommodatissimè ejus differentiæ a nobis facta est mentio, ut hac ratione perspicias, aliquod regnum, Davidis regnum esse posse, quamvis mundanum non sit; & Iesu Nazareni regnum, licèt non mundanum, Davidis tamen regnum meritò appellari, cùm in Davidis regni forma, specifica differentia insit, nempe quòd regnum sit super Dei populum peculiarem. Quamobrem quod dicis, differentiâ hîc opus esse inter mundanum & cæleste regnum, in eo bifariam (ut quidem credimus) idq; graviter erras. Primùm quia principium petis, cùm non modò non probaveris, regnum Meßiæ mundanum esse debuisse, sed hoc illud sit, de quo in præsentia inter nos controversia est. Deinde, quia si id probâsses, nobis neutiquam differentia, sed similitudine inter mundanum & cæleste regnum opus esset, ut videlicet inde concluderemus, potuisse Meßiam cæleste regnum habere, etiamsi mundanum ei promissum fuisset, ut tua ipsius verba confitentur, dum ais, nos negare cæleste regnum diversum esse à mundano, atq; Iesum & mundanum & cælestem Regem esse velle. Quod tamen multò aliter se habet, cùm nihil aliud dicamus, nisi cæleste regnum Iesu Nazareni, quem nos Meßiam esse contendimus, non adeò à mundano regno differre, ut tu existimas, & quidquid veri boni in mundano regno continetur, in Iesu cælesti regno
contineri

contineri; ut vel hinc appareat Deum, cum cæleste istud regnum Iesu dedit, promissa sua de Mesia in ipso Iesu implesse, etiamsi mundanum regnum se ei daturum apertè promisisset. Hæc satis dilucide à nobis scripta sunt, & tamen tu (nescimus quam ob causam) quamvis benè doctus, & non mediocri ingenio præditus, ea non percipis. Etsi enim affirmamus, Christum in terris regnare, tamen hoc aliud est, quàm mundanum Regem esse, vel mundanum Regnum habere. Nam Deus ipse sine dubio in terris regnat, nec tamen mundanus rex est, aut mundanum regnum habet. Non erat igitur, quod ipsius Iesu verba, qui dixit, regnum suum non esse de hoc mundo, nobis objiceres, vel in argumento tuo Mundani appellationem, in de hoc mundo *mutares, quasi nos Iesu Regnum mundanum esse velimus.*

Ceterùm, ut tibi pleniùs satisfaciamus, argumento isti tuo alia adhuc ratione, quæ magis propria, magisq; Dialectica videri poterit, respondendum censuimus, &, quàm fallax & captiosum sit, tibi demonstrandum. Etenim argumentum tuum, quod est: Quale regnum Davidi usq; in seculum promissum est, tale necesse fuit, ut posteri ejus, in quibus impleri debebat ista promissio, haberent, Sed Davidi mundanum regnum usq; in seculum promissum est, Ergo, *&c. istud, inquam, argumentum, vel ex quatuor terminis constat, vel ejus major propositio falsa est. Nam si in ea propositione vox* Quale *non omnem qualitatem comprehendit, sed eas quæ rem*

ipsam constituunt, ex quatuor terminis constabit syllogismus; cùm ea qualitas, quòd regnum Davidi promissum, esset mundanum, rem ipsam non constituat, id est, ut suprà disputavimus, non pertineat ad ejus regni formam & differentiam specificam. Sin autem in ea propositione verbum Quale *omnes qualitates complectitur, falsa est propositio; ut ex eo apparet, quòd Deus in posteris Davidis, quibus decem tribus ademptæ fuerant, promißum suum*
2 Reg. 8.19. *Davidi factum præstitum esse dicit. Hinc enim perspicuum est, non omninò, quale erat regnum, quod Davidi usq; in sæculum promißum fuit, tale posteros ipsius, in quibus ea promissio impleri debebat, habere debuisse. Quodsi dicas, majorem tui argumenti propositionem non accipiendam eße, ac si his verbis concepta fuisset.* Quale erat regnum, quod Davidi usq; in sæculum promissum fuit, tale, *&c. ut nos modò illam accepimus: sed omninò ita intelligendam esse, ut ipsa verba sonare videntur, ut sit sensus:* Cujus qualitatis promissum est Davidi regnum usq; in sæculum, ejus qualitatis necesse fuit, ut posteri *&c. tum dicimus, aut minorem propositionem falsam esse, aut syllogismum quatuor terminos habere. Nam dum ais, Davidi regnum mundanum usq; in sæculum fuisse promissum, aut intelligis fuisse illi promissum usq; in sæculum regnum ejus qualitatis, ut esset mundanum, & hoc est falsum; nusquam enim ea qualitas in promissione apponitur: Aut intelligis simpliciter, regnum quod Davidi usq; in sæculum promissum*

promissum fuit, fuisse mundanum, & syllogismus quatuor terminos habet; cùm in majore propositione non de qualitate simpliciter regni usq; in sæculum promissi, sed de ipsa regni qualitate promissa agatur.

Quæ de promissionis illius, de qua quærimus, tacita conditione scribis, cùm ea ad exceptionem ejus, quod adversùs te afferri posset, pertineant, nos verò in superiore scripto nostro tantummodò ad tuum argumentum respondere conati simus, non est, cur hoc loco a nobis refelli debeant; nec tu in scriptis tuis aliquid (judicio nostro) afferre deberes, nisi id vel ad ea, quæ nos scribimus, responderet, vel tuam sententiam confirmaret, præsertim cùm nos nondum actoris partes sumpserimus, & tu (quod nos quoq; vehementer probamus) pedetentim in hac disputatione nostra progrediendum censeas. In qua tam diu æquo animo perseverabimus, donec te pertinacem esse non appareat. Sed vide, ne aliter, quàm deceat, nostra verba interpretando, & ad responsiones nostras quodammodo connivendo, ejus rei nomine nobis meritò suspectus esse incipias.

FAUSTUS *Socinus.*

III. Epistola Martini Seidelii.

QVòd Prophetæ restitutionem Regni seu Regem Iudæis promittentes, ad promissionem illam factam Davidi 2 Sam. 7. respiciant,

ciant, atq; ex ea promissione restitutionem regni seu Regem Iudæis promittant, id tam firmum est, ut nullo modo everti possit. quod ex omnibus locis, ubi Rex ille promittitur, apparet, maximè verò ex 33. cap. Ierem, ubi Propheta sic inquit: *Ecce diebus venturis, dicit Iehova, suscitabo verbum illud bonum, quod locutus sum domui Israël, & super domum Iuda suscitabo*, id est, rursus in actum producam, *verbum bonum*, id est, bonam illam promissionem, quam locutus sum domui Israël, & domui Iuda. Quæritur, de qua promissione Ieremias loquatur. Respondeo, quamvis etiam de illa promissione possit intelligi, quâ Israëlitico populo terra illa usq; in sæculum promissa fuit, ita ut ex ea promissione Ieremias restitutionē illius terræ Iudæis promittat, quam restitutionem terræ, etiam aliis in locis Prophetæ cum restitutione Regni conjungunt: tamen ego magis de illa promissione intelligendum puto, quæ facta est Davidi 2 Sam. 7. ubi regnum Israëliticum posteris Davidis usq; in seculum promittitur. At, inquies, verbum illud bonum, non Davidi, sed domui Israël, & domui Iudæ factum esse Ieremias testatur. Respondeo; promissionē illam factam Davidi, non tantùm ad posteros Davidis seu reges, sed etiam ad Israëlitas seu subditos pertinuisse. Cum enim posteris Davidis, I-
sraëli-

ſraëlitarum regnum uſq; in ſæculum promittitur, Iſraëlitis ſimul promittitur, eos uſq; in ſeculum habituros reges, & perconſequens regnum & terram ſuam. Quia verò Iſraëlitæ poſt Salomonem in duo regna diviſi fuerunt, nempe in regnum Iuda, & regnum Iſraël, ne aliqua pars putaret, ſe excluſam ab illa promiſſione, ideò ſingulatim eas nominat, inquiens, & regno Iudæ, & regno Iſraël promiſſionem illam factam eſſe; quia nimirum tunc nondum diviſi fuerant, cùm illa promiſſio Davidi fieret, & Davidi & poſteris ejus regnum ſuper totum populum Iſraëliticum promiſſum ſit, non ſuper unam partem populi. Deniq; propheta dicit: *ſuſcitabo illud, verbum bonum*, ex quo verbo apparet, quòd de promiſſione tali loquatur, quæ tunc temporis deſierat, & quodammodo conciderat & evanuerat; ideò dicit, *ſuſcitabo illud*, id eſt, producam eam rurſus in effectum, hoc eſt, rurſus vobis dabo Reges ex poſteris Davidis, ſicut antè dare ſolitus eram. Quòd autem de promiſſione illa facta Davidi loquatur, id in ſequentibus apertiùs dicit, inquiens: *In diebus illis, & in tempore illo, germinare faciam Davidi germen juſtum, & faciet judicium & juſtitiam in terra*, &c. Deinde promiſſionem illam factam Davidi expreſsè tanquam cauſam ſuæ promiſſionis adducit, inquiens: *Quia ſic dixit Iehova; non excindetur*

cindetur Davidi vir, sedens super solium Israëliticum. Quòd autem ista promissa verba, nempè, *non excindetur Davidi vir sedens super soliũ Israël,* nõ sit nova promissio, per Ieremiã primùm prolata, ut vos vultis, sed quòd sit vet⁹ illa promissio facta Davidi, 2 Sam. 7, inde ostendo, quia promissio illa facta Davidi, omnibus in locis, ubi repetitur, his verbis repetitur, atq; ideò hæc verba idem denotant, quod verba illa 2 Sam. 7. denotárunt. Vt 1 Reg. 2. cap. David promissionem illam sibi factam repetens, sic inquit ad Salomonem: *Custodi statuta Iehovæ Dei tui, ut suscitet Iehova verbum suum, quod loquutus est super me, dicendo: si custodirent filii tui viam suam? Non excindetur tibi vir de solio Israël.* Sic 1 Reg. 9. capite Deus repetens illam promissionem factam Davidi, sic inquit ad Salomonem. *Et tu si ambulaveris coram facie mea, confirmabo solium Regni tui super Israël usq; in sæculum, sicut dixi Davidi patri tuo, dicendo: Non excindetur tibi vir de solio Israël.* Sic 1. Paralip. 7. cap. dicit Deus Salomoni. *Et nunc elegi & sanctificavi domum hanc, ut sit ibi nomen meum usq; in seculum, & si tu ambulaveris coram facie mea, firmabo solium Regni tui, quemadmodum fœdus feci cum Davide patre tuo, dicendo: Non excindetur tibi vir, qui dominetur in Israël.* Item. 1 Reg. 18. inquit Salomo. *Et nunc Iehova Deus Israëlis, custodi servo tuo Davidi patri meo, quod locutus es ei dicendo: Non*

excin-

excindetur tibi vir a facie mea, sedens super solium Israël. Cùm itaq; in omnibus aliis locis, per hæc verba denotetur promissio illa Davidi facta 1 Sam. 7. sequitur, quòd etiam apud Ieremiam promissionem illam factam Davidi denotent, atq; ideò falsum esse, quod dicitis, Ieremiam per illa verba non veterem illam promissionem, sed novam, & quæ sit ab illa veteri diversa, denotare. Quid igitur novi ista verba apud Ieremiam denotant, quod aliis in locis eadem verba non denotârunt? Sed tædet me probare ea quæ sunt manifestissima. Vnum tantummodò addo, non solùm Prophetæ restitutionem regni seu Regem, ex promissione illa facta Davidi, promiserunt & populo promissione illam quasi digito monstrârunt; sed populus quoq; Iudaicus destitutus rege & Regno suo, ad illam promissionem antiquam factam Davidi respexerunt, atq; ex illa promissione potissimùm consolationem & spem restitutionis regni concipiebant. Nam ita precatur populus Dei 89. Psal. *Tu Iehova scutum nostrum es, tu loquutus es olim sanctis tuis, atq; dixisti: dabo Heroi* (id est Davidi) *robur, eveham electum super populum,* &c. *omninò juravi per sanctitatem meam, si Davidem fallam, semen ejus in perpetuum durabit, & solium ejus coram me tanquam Sol. Nunc autem despicis & abjicis, simultatem exerces cum Messia* (id est, cum Da-

 vide)

vide) *reſcindis fœdus ſervi tui, humi contaminas coronam ejus*, &c. *ubi eſt priſca bonitas tua, quam jure jurando promiſiſti Davidi?* Hic populus Iudaicus quodammodo expoſtulat cum Deo, quòd ipſis non daret regem ex poſteris Davidis, cùm tamen Davidi promiſiſſet poſteros ejus uſq; in ſeculum ſuper Iſraëlitas regnaturos, & antiquam illam promiſſionem factam Davidi, opponunt Deo. Vnde hoc didicerant, quòd ad illam promiſſionem potiſſimùm reſpicere deberent? a prophetis. non itaq; crediderunt, promiſſionem illam antiquam per captivitatem Babylonicam irritam factam, ut vos dicitis, ſed crediderunt, poſteris Davidis ſemper patuiſſe aditũ ad impletionem illius promiſſionis, id quod ipſos Prophetæ docuerunt.

Aliter etiam reſpondetis ad meum argumentum, quod ita concluſi. *Quale regnum Davidi uſq; in ſæculum promiſſum eſt, tale neceſſe fuit, ut poſteri ejus, in quibus hæc promiſſio debebat impleri, haberent. Sed regnum mundanum Davidi uſq; in ſæculum promiſſum eſt. quia Iſraëliticum. Ergo regnum mundanum poſteri Davidis ut haberent, neceſſe fuit, & per conſequens, etiam Rex ille, quem Prophetæ ex hac promiſſione poſt captivitatem Babylonicam regnaturum promiſerunt, perinde ut reliqui poſteri Davidis, mundanum regnum debuit habere.* Quamvis conſequentia hujus argumenti manifeſta ſit, tamen quia hîc facitis

citis ambiguitatem in *Quale*, & *Tale*, cùm tamen nulla sit, & satis apertum sit, me illis verbis ad mundanum & cæleste respicere, igitur syllogismum aliter formabo, & quidem in tertia figura in modo Disamis: quæ licèt quodammodo puerilia sint, tamen quia etiam in his aliquid desideratis, ideò vobis etiam in hac re morem gero. sic igitur argumentor.

Regnum Israëliticum Davidi & posteris ejus usq; in sæculum promissum est.

Regnum Israëliticum fuit mundanum. Ergò

Regnum mundanum Davidi & posteris ejus usq; in sæculum promissum est: & per consequens, etiam Rex ille, qui ex hac promissione post captivitatem Babylonicam, secundùm promissiones Prophetarum regnaturus erat, perinde ut cæteri posteri Davidis mundanum seu terrestre regnū debuit habere.

Reliqua quę assertis sunt ejusmodi, ut mihi non videantur egere responsione, & quæ à vobis ipsis possetis videre, quòd sint infirma, ne quid contemptiùs dicam: ipsimet, inquam, possetis videre, si seposito affectu paulò diligentiùs ea consideraretis.

MARTINUS *Seidelius.*

Respon-

Responsio Fausti Socini.

ITerum asseveras, ex cap. 33. Ieremiæ apertissimè constare, Prophetas promittere Iudæis restitutionem regni seu Regem, ex promissione Davidi facta. 2 Sam. 7. idq́; tàm firmum esse, ut nullo modo everti possit. Et tamen tu ipse paullo pòst concedis, Hieremiam eo in loco potuisse Iudæis terræ illius restitutionem promittere ex promissione illa, quâ populo Israëlitico terra illa usq; in sæculum promissa fuit, cùm eam terræ restitutionem etiam aliis in locis Prophetæ cum regni restitutione conjungant. Verùm ais te putare, magis Hieremiæ verba ad promissionem illam. 2 Sam. 7. Davidi factam referenda eße. Igitur, te ipso teste, nec firmum est, nec apertè constat, ex promißione ista Davidi facta, Hieremiam eo loco Iudæis regni restitutionem, seu regem promisisse, sed tu ita putas. Nihil autem dicimus, quòd adhuc retines tuum illum modum loquendi, Prophetæ promittunt ex promißione &c. quasi verò in locis, de quibus quæritur aut quæri potest, Prophetæ interpretentur aliquam antecedentem Dei promißionem, & non manifestè ipse Deus per Prophetas aliquid promittat. Qui Deus prætereà, cum apud Hieremiam loco prædicto promittit, se suscitaturum sive erecturum verbum illud bonum, quod locutus erat super domum Israëlis (sive ut tibi placet, tibiq; magis adversatur, domui Israëlis) & super domum Iudæ; Suscitandi sive Erigendi verbo

di verbo non significat, verbum illud tunc temporis desiisse, ut tu opinaris: quod vel ex eo loco patet, quem tu ex 1 Reg. 2. infra recitas, ubi David ad hunc modum Salomonem alloquitur. Custodi statuta Iehovæ, Dei tui *&c.* ut suscitet Iehova verbum suum, quòd locutus est super me. *Nam certè verbum illud, quod locutus erat Deus Davidi, nondum desierat. Quodnam verò esset verbum illud bonum, quod Deus locutus esset super domum, sive domui Israëlis, & super domum Iudæ, apparet ex ipsius verbis apud eundem Hieremiam cap. 23. ubi eadem ferè verba leguntur, quæ scripta sunt cap. 33.* Neq; *ibi ulla fit alicujus præcedentis promißionis, ad quam illa, quæ inibi fit, referatur, ut intelligere poßis principium atq; originem ejus quod cap. 33. promittitur, inde omninò petendam esse, non autem ex promißione illa Davidi facta. 2 Sam. 7. Nam, quidquid illa promißio revera ad domum Israëlis, & domum Iudæ postea pertineret, ex usu tamen loquendi apud Prophetas & alios Sacros scriptores veteris Testamenti, nulla ratione admitti potest, illud bonum verbum super domum, & multò minùs domui Israëlis, & super domum Iudæ fuisse factum, ubi nec Israëlis nec Iudæ domus nominatur; nec ad ipsas sermo dirigitur, nec deniq; ipsarum sed Davidis tantùm causâ, verbum illud bonum locutus est Deus, idq; super Davidem, & super posteros ejus factum esse dicitur. Vt nihil dicam, quòd tunc temporis non distinguebatur Iuda ab Israële, nec fortasse exemplum ullum invenietur, ubi*

id quod

id quod ante illam divisionem de Israële dictum aut promissum fuerit, de Israële & Iuda dictum fuisse, disertè scriptum extet, etiamsi effectus dicti aut promissionis post divisionem illam, ex parte vel etiam ex toto dilatus fuisset. Nam quòd addis cap. 33. deinde promissionem illam factam Davidi, expreßè tanquam causam suæ promissionis a Deo afferri, dum (ais) inquit. Quia sic dixit Iehova, Non excindetur Davidi vir, *&c. animadvertendum est in codice Hæbræo legi* ki cho amar. *Quæ verba ex proprietate Hæbræi sermonis, nõ causam antecedentem ejus, quod priùs dictum à Propheta fuerit, ibi exponi declarant, sed explicationem seu confirmationem antecedentium ostendunt: nec verbum* amar, *præteritum aut certè non pridem transactum, sed vel præsens, vel vix præteritum tempus significat. Quocirca multò commodiùs,* dicit, *quàm* dixit, *redditur. Et sanè indignum est vel eruditione, vel diligentia tua, hæc te ipsum non animadvertisse, cùm verba illa frequentißimè apud Prophetas, præsertim verò apud ipsum Hieremiam legantur, nec tamen ferè unquam aliter, quàm nos dicimus, accipi possint, ut, præterquam tibi, omnibus certissimum esse non dubitamus. Nec verò, si iisdem verbis* Non excindetur *&c. commemoratur alibi antiqua illa promissio Davidi facta, idcircò sequitur, non esse apud Hieremiam novam promissionem, sed veterem illam; quasi Deus iisdem verbis, quibus veterem fecerat, novam promißionem faciendo, uti non potuerit, immò usum fuisse admodum verisi-*

verisimile non sit, cùm nova promißio, non minùs quàm vetus illa, perpetuitatem regni in posteritate Davidis complexa fuerit, quæ verbis istis Non excindetur *&c. omnino exprimitur. Postremò quæ ex Psal. 89. affers, non modò tuam sententiam non confirmant, sed eam non mediocriter labefactant. Ut enim ipse ais, expostulat quodammodo ibi populus cùm Deo, quòd fœdus suum, quod cum Davide & ejus posteritate pepigerat, non servâsset, immò illud rescidisset. quod etsi falsum erat (nam sub conditione, quam Davidis posteritas non servaverat, fœdus illud a Deo promissum fuerat) tamen inde manifestum est, populum sensisse, fœdus illud irritum fuisse factum, ut verè (quod ad litteralem sensum attinet) propter posterorum Davidis & ipsius populi peccata, fuerat. Quare, si propter illud fœdus adhuc populus sperabat, futurum, ut è malis eriperetur, quibus undiq; premebatur, (qua de re tamen nihil apertè constat) illud non ideò sperabat, quòd vel ipse per se, efficaciam promißionis illius adhuc durare, sibi persuasisset, vel Prophetæ, posteris Davidis semper patuisse aditum ad impletionem illius promißionis, eum docuissent: sed quia ex fœdere illo, quantus fuisset Dei erga Davidem & ejus posteros amor & caritas, per se ipse intelligebat, ex quo in eam spem adducebatur, ut non in perpetuum eos Deus abjecturus esset. Et profectò mirum est te, qui promißionem de Meßia ex posteritate Davidis, propter consueta & iam tum existentia peccata populi, prorsus irritam factã esse velis, velle ad pro-*

mißionem

missionem illam Davidi factam, quamvis & populus & posteri ipsi Davidis degenerantes sæpè ac diu gravissimè peccâssent, semper posteritati aditum patuisse; præsertim cùm illam promissionem ab hac pendére prorsus contendas. Nam (quæsumus te) cur, si aditus iste semper patuit, post captivitatem Babylonicam, in qua & populus & Davidis posteritas ex Dei bonitate atq; decreto satis pœnarum suorum peccatorum dederat, non statim creatus est Rex aliquis in populo ex posteritate Davidis, sed dux tantùm populi, unà cum Iehosua sacerdote Zorobabel factus est? qui quantumvis probus & Deo carus, nec pro se, nec pro filiis ad regalem aut dignitatem aut potestatem aditum habuit? Argumentum tuum, quod nos, non ut nobis, sed ut tibi pleniùs satisfaceremus, dialectica ratione ideò dissolveramus, quòd Rhetoricam quandam rationem, quâ a nobis antea dissolutum fuerat, percepisse non videreris, cur mutares nulla fuit causa; namque in pejus semper ruis. Verum tamen, quale nunc sit, videamus. Sic igitur argumentum tuum refingis:

Regnum Israëliticum Davidi & posteris ejus usq; in sæculum promissum est.
Regnum Israëliticũ fuit mundanum. Ergò.
Regnum mundanum Davidi & posteris ejus usq; in sæculum promissum est.

Vide quæso, an non possit quis te imitatus ita argumentari:

Deus populum Israëliticum in terram Chanaan introducere promisit. Populus Israë-

Israëliticus fuit sine lege scripta. Ergò. Deus populum sine lege scripta in terram Chanaan introducere promisit.

Numquid non vides, te hîc omninò ex quatuor terminis syllogismum constituere, cùm in majore propositione Regnum Israëliticum simpliciter ponatur, in minore verò quale tunc fuit, cum promissum est, consideretur. Oportuisset te non per verbum fuit, *sed per verbum* est *minorem propositionem efferre, & cùm in modo Disamis te syllogismũ formâsse profitearis, universalibus verbis eam propositionem concipere, hoc pacto:* Omne Regnũ Israëliticum est mundanum. *Quod si fecisses, jam falsa ea propositio apparuisset, aut certè a nobis meritò negari potuisset, qui regnum Davidicum (quod idem hîc est, atq; Israëliticum) non mundanum dari & contendimus & demonstrare conati sumus. Itaq; quocunq; te vertas, nunquam in forma (ut loquuntur) es argumentaturus, quin alterutrius propositionis aut falsitas manifesta, aut maximè dubia veritas appareat. De reliquis, quæ attuleramus, tuum non erat ita confidenter sententiam ferre, quòd infirma sint, nequid contemptiùs dicas, sed ea, ut nos tua semper fecimus, refellere, aut saltem silentio præterire. Nos quidem, teste Deo & conscientia nostra, ea firmissima esse putamus, & in hac disputatione, quam tecum habuimus, nimium nostri ipsorum amorem planè deposuimus, & quàm diligentissimè fieri potuit, in ipsa versati sumus; nec tu ullos alios invenies unquam, qui veritatis sint amantio-*

mantiores & ſtudioſiores, quàm nos ſumus. Vtinam de te hæc eadem verè dicere & nos & alii poſſint. Certè ex ipſa hac diſputatione noſtra, periculum eſt, ne quis, te tuis potiùs opinionibus, quàm veritati addictum eſſe, meritò ſuſpicetur.

Contra Chiliaſtas, de regno Chriſti terreno per annos mille.

ETſi ſæpiùs dicere conſuevi, in quæſtione, De regno Chriſti in terris futuro, ratione corporeis oculis conſpicuâ & hiſce ſenſibus perceptibili, unà cum ejuſdem Chriſti in terris corporali præſentia, idq; per complura ſæcula; me multo libentiùs audire, quàm loqui, & doceri, quàm docere velle: tamen ſciunt plerīq; me ex altera parte ſemper profeſſum fuiſſe, nullo pacto mihi probari ſententiam de ejuſmodi futuro Chriſti regno. Et revera ego ſemper eam ſacris literis analogiæq; fidei noſtræ repugnantem, & pernicioſam ſimul eſſe ſum arbitratus, præter id, quod abſurdiſsima multa, & ſibi invicem adverſantia, ex ea neceſſariò oriri mihi planè eſt viſum. quod ſatis per ſe ſuperq; eſt ad ejus falſitatem indicandam & coarguendam. Iam verò, poſtquam haud levi cum animi mei dolore reſcivi, multos, eoſq; alioqui pietatis ſtudioſos, ſententiam iſtam ſeriò ſequi & defendere, majore ſtudio animum ad veritatem hujus quæſtionis inveſtigandam applicui: & quò diligentiùs totam rem, ſacraq;

testimonia,& rationes inde ductas perspexi ac consideravi, eò firmiùs credidi, sententiam istam & falsam & absurdam, &, quod caput est, perniciosam esse.

Primùm enim mihi videtur, sententiam istam de tali, quale antè exposuimus Christi regno in terris futuro, viam sternere ad regnum, quod nunc Christus in cælo manens re ipsa habet, convellendum atq; evertendum. Ex quo totius fidei nostræ & Christianæ religionis ruina, necessariò sequitur, ut jam, nî fallor, pleriq; omnes animadverterunt, quicquid contrà disputent ii, qui Christo in cælo manenti, adorationem & invocationem adimunt. Qui quidem ad sententiam suam confirmandam hoc argumento potissimùm utuntur, quòd Christi regnum, ut Sacræ literæ præferre videntur, sit futurum in terra, idq; in ipsa Iudæa, super Iudaicum populum Hierosolymis, postquam Dei nutu ac providentiâ, urbs illa in ea provincia, eodem loco ubi antea erat, instaurata fuerit. Nam si ita res se haberet, tunc ad hunc modum argumentari liceret: Regnum Christi unum tantùm & simplex est non duplex, prout divinæ literæ satis apertè testantur, quæ unius tantùm Christi regni mentionem faciunt, idq; nunquam desiturum ajunt, id est, nullum aliud, præter Dei ipsius regnū, ejus loco successurum. Igitur si Christi regnum in terris super populum Iudaicū, in urbe Hierosolima futurum est, regnum Christi nullum esse potest, nisi Christus ipse in terris adsit, & super populum Iudaicum sceptrum teneat, & conse-

consequenter, cùm hæc nondum fuerint nec sint, nondum etiam fuit neq; est Christi regnum, sicq; Christus ad hunc diem in cælo manens, nondum regnavit nec regnat. Hujus argumenti vim nullo pacto effugere possunt ii, qui prophetica veteris testamenti testimonia, de Christi regno super domum Iacob, & Hierosolymis in perpetuum futuro, & si qua sunt similia, quæ corporis sensibus comprehensibile in terris Christi regnum, idq; perpetuò duraturum promittere videntur, nullo pacto mysticè seu allegoricè, sed, ut verba ipsa sonant, accipi volunt. Quibus consultius, meo quidem judicio, foret, ipsis propheticis testimoniis relictis, ad ea tantùm testimonia confugere, quæ in ipsius novi Testamenti sacris literis (ubi aliqua de Christo nunc, dum in cælo manet, re ipsa regnante, apertissima sunt testimonia) omninò docere videntur, Christum, ratione supra dicta, in terra per multa sæcula unà cum suis regnaturum. Nam nisi prophetica illa testimonia, vel omnia vel aliqua saltem ex ipsis mysticè seu allegoricè interpretemur, ubi (quæso) apud Prophetas mentio facta deprehendetur, Christum in cælo manentem, in Iudaico populo nondum illi subjecto, tamen re ipsa ac pleno jure regnaturum? Vbinam, inquam, a Prophetis mentio facta deprehendetur, præsentis nunc pleno jure Christi regni, quod illi Evangelica & Apostolica scripta tribuunt, quodq; agnoscere necesse est, si Christus nunc meritò ac propriè est appellandus, eiq; adoratio & invocatio tribuenda? Nunquid verisimile est, prophetas ex professo

profeſſo de Chriſti regno loquentes, regni ipſius potiorem & diviniorem hanc ſaltem (ut ſic dixerim) partem, vel potiùs regnandi rationem ſilentio prætεriiſſe? Quodſi pars aliqua propheticarum vaticinationum de Chriſti regno, neceſſariò myſticè ſeu allegoricè eſt interpretanda, eadem ratione omnes, cùm eædem aut ſimiles ubiq; ſint loquutiones, interpretari debebimus, aut certè poterimus. Ex quo fit, ut ex propheticis de Chriſti regno prædictionibus, nihil prorſus ſolidi afferri poſſit ad regnum iſtud Chriſti in terris, de quo agimus, confirmandum. niſi quis ante illud, ullum Chriſti regnum, nec fuiſſe umquam nec futurum, contendat.

Sed ſive quis ex prophetarum, ſive ex Apoſtolorum Evangeliſtarumq; ſcriptis regnū iſtud Chriſti in terris probare velit, nullo modo argumentum negantium Chriſtum nunc re ipſa regnare, ſuperiùs allatum, diſſolvere poterit. Non poterit, inquã, effugere, quin vel præter & contra divina teſtimonia duplex Chriſti regnum faciat, vel Chriſtum in cælo manentem, nunc re ipſa regnare neget. Nam *Objectio.* *ſi dixerit, immo ſe aſſerere, & quòd Chriſtus in cælo manens nunc re ipſa regnet, & quòd poſtmodum in terra corpore præſens regnaturus ſit, hoc totum, inquam, ſe aſſerere unum idemq; ac ſimplex Chriſti regnum eſſe, & regnum illius aſpectabile in terra, nihil aliud revera futurum, quàm patefactionem regni quod re ipſa jam inde Chriſtus habet, ex quo redivivus aſcendit in cælum. Reſpondebitur tantam eſſe diverſitatem inter* Reſponſio.

utramq; regnandi rationem, ut omnino duo diverſa regna cenſenda ſint. Primùm enim præſens, id eſt, hoc tempore regni Chriſti ratio ejuſmodi eſt, ut ipſum regnum planè ſubſiſtat, & pleno jure a Chriſto adminiſtretur, etiamſi totus terrarum orbis illi adverſaretur; ſatis enim eſt ad plenum jus hujus regni obtinendum, quòd Chriſtus ſuprema divinaq; poteſtate ſit præditus, qua tum in cælo, tum in terra, quidquid velit, efficere queat. At futura illa, quam iſti ſibi fingunt, regni Chriſti ratio omnino requirit, ut multi ex hominibus ſint, qui eum pro Chriſto agnoſcant & venerentur, id eſt, ut regem ſuum colant. Deinde hæc Chriſti regni ratio præſens, nullum diſcrimen perſonarum aut locorum habet. Iſta verò futura poſtulat, ut peculiari quadam ratione Chriſtus ſuper Iudaicum populum regnet, idq; in ipſa urbe Hieruſalem. Præterea, ut paulo antè attigimus, præſens Chriſti regni ratio poteſtatem ſupremam, divinamq; requirit, tum in cælo, tum in terra: At futura iſta ſatis habet, ſi Chriſtus ſuprema poteſtate in terra ſit præditus, & ejus doctrina pro vera æternaq; habeatur. Taceo nonnulla alia inſignia inter utramq; regnandi rationem diſcrimina, quæ unuſquiſq; cordatus homo facilè per ſe animadvertere poteſt. Quamquam vel id ſatis indicat, has duas regnandi rationes, duo etiam regna conſtituere, quòd, qui ſententiam iſtam probant de regno Chriſti, quale diximus, in terris futuro, illud ſimpliciter atq; abſolutè Chriſti regnum vocare ſolent.

quippe

quippe qui ſatis intelligant, non patefactionem revera præſentis Chriſti regni, ſed novum quoddam & abſolutum Chriſti regnum illud futurum. Et ſanè quid attinet, ad hoc, ut patefiat præſens Chriſti in cælo manentis regnum, ipſum Chriſtum corpore præſentem in terra mille annos unà cum ſuis regnare? An non id meliùs præſtat, quòd Chriſtus ipſe de cælo deſcendens, univerſum orbem terrarum, divina prorſus ratione judicet, ſtatimq; ſuos omnes immortales ac beatos reddat, ſibi verò adverſantes perdat, æternoq; ſuplicio addicat? ut certè faciet. Hoc autem quia revera & patefactio & complementum eſt regni Chriſti, nam & ſupremam ſecundùm Deum ipſius Chriſti poteſtatem declarat, & mortem, totius myſtici Chriſti corporis inimicum teterrimum ac pernicioſiſſimum, ultimumq; inter omnes Chriſti hoſtes abolendam, abolet, meritò alicubi ſed perraró tamen, regnum Chriſti vocatur, ut 2 Tim. 4. 1. Aliud Chriſti regnum in terris, ipſo Chriſto corpore præſente, non agnoſcit ſcriptura. Nec ſanè aliter ſenſiſſe puriorem antiquitatem, vel ex ſymbolo, quod Apoſtolicum appellatur, conſtare poteſt: in quo aliud nihil, quod huc pertineat, dicitur, niſi Ieſum Chriſtum Dei filium, qui in cælum aſcendit, inde venturum eſſe ad judicandum vivos & mortuos: de alia ulla in terra ſive regnandi ſive regni ſui patefaciendi ratione, in toto illo ſymbolo, ne ſyllaba quidem extat. nec ſanè immeritò. Sic enim, ſi quis rectè animadvertat, perpetuus tenor ſacrarum literarum novi Teſtamenti omnino fert

atq; docet, ut aliquanto apertiùs mox, Deo dante, sum ostensurus.

Nam quod deinde potissimùm sententiam istam de Christi regno in terris, ea ratione quâ dictum est, futuro, me penitus aversari cogit, illud est, quòd scilicet apertè video eam pugnare cum perpetuo sensu, qui in scriptis Evangelistarum & Apostolorum deprehenditur: in quibus adventus Christi de cælo ad nos in terram, tantùm ad judicandum mundum futurus describitur, idq; statim; ut præcipuè colligitur ex furis noctu venientis, sæpiùs usurpata similitudine, & ex comparatione illa. Mat. 24. adventus Christi cum temporibus Noë, quando diluvium extitit: ex ea enim ipsa comparatione, & ex verbis omnibus, quæ ad eam explicandam Christus profert, valde perspicuum est, Christũ, simulatq; advenerit, non quidem solium suum in terra erecturum, in quo sedens regnet unà cum suis per longissimum tempus, sed in quo statim de universo hominum genere sententiam ferat; & alios quidem ad se recipiat, id est, præmio æterno donet, alios verò missos faciat, id est, æternis pœnis afficiat. Idq; sequente capite, idem Christus perspicuè declarat cum ait: Vbi venerit filius hominis in gloria sua cum omnibus angelis suis, tunc sessurum eum in solio suo glorioso, & congregatum iri ante ipsum omnes gentes; ipsum autem alios ab aliis separaturum, & justos quidem, ex ejus ferenda sententia, vitam æternam adepturos, cæteros verò æternum supplicium subituros. Vbi nihil audis de ipso sessuro in

soli

solio suo ad regnandum cùm hominibus piis in terra per complura sæcula. Et ne quisquam hîc causari & tergiversari possit, animadvertatur diligenter ex duobus supra dictis locis, præsertim verò ex posteriore, apertissimè id colligi quod modo dicebam, videlicet adventum Christi secum statim allaturum, non quidem aliquorum hominum, aut majoris partis eorum, sed universè omnium judicium, ultimamq; ac diffinitivam de omnibus sententiam. Atqui judicium hoc ultimum & universale, ii ipsi, contra quorum sententiam disputamus, fatentur fore extremum omnium, quæ in terra & in hoc sæculo fieri debent, aut certè post regnum Christi in terris, non autem ante, nec simul cum eo futurum. Id quod inter alia eos fateri cogit locus ille, qui Achilles est testimoniorum, quæ proferunt ad confirmandam sententiam suam, Apoc. cap. 20. Ibi enim manifestè judicium istud futurum dicitur post mille illos annos, quibus duraturum est regnum illud, de quo ibi verba fiunt, quòd isti id esse autumant atq; contendunt, de quo inter nos est quæstio. Ad demonstrandum verò, Christi adventum secum statim allaturum finem hujus sæculi, & ipsius terræ interitum, & ita Christo adveniente, nullum penitus isti regno locum futurum, nihil apertius excogitari potest eo, quod scriptum est, 2 Pet. 3. ubi disertè dicitur, cùm dies Domini advenerit, cælos transituros, id est perituros, quemadmodum alibi scriptum est, & elementa solutum iri, terram verò & quæ in ea sunt opera, exurenda esse, deniq; hæc omnia esse dissolvenda.

venda. Namq; idem eſſe adventum diei domini ſeu diem domini, quod ipſius domini adventum, & Petrum nomine diei domini, ipſius domini adventum intellexiſſe, præter nonnulla alia in novo Teſtamento loca, quæ dilucidè oſtendunt, hæc duo pro uno & eodem ſumi atq; uſurpari, ipſius Petri verba id clariſſimè demonſtrant. Vt enim ex v. 4 conſtat, contra eos diſputat, qui prænunciatum ac promiſſum adventum Domini, tanquam rem prorſus vanam & quæ nunquam futura eſſet, ridebant. Itaq; manifeſtè, quod priùs adventum Domini appellaverat, adventum deinde diei domini vocat.

Et quando ſupra incidimus in mentionem celebris illius, pro regno Chriſti in terris aſſerẽdo, loci Apoc. cap 20, operæ precium me facturum arbitror, ſi oſtendero, ex loco illo regnum iſtud nequaquam probari poſſe, & neceſſe eſſe, ut totus ille locus allegorica aliqua ratione accipiatur & explicetur. Etenim, ſi hoc evicero, facilè, ut ſpero, non pauci ex adverſariis manus dabunt, cùm reliqua omnia loca, tam in veteri quàm in novo Teſtamento, quomodo partim omnino debeant, partim commodè poſſint allegoricè ſumi & explanari, unuſquiſq; parvo aut nullo negotio ſit intellecturus. Ad hoc igitur quod dixi oſtendendum, duplici via utar. Primùm ſimpliciter probabo, ſi locus ille ita accipiendus eſſet, ut verba ſonare videntur, utq; adverſarii eum accipiunt, id ibi dictum inventum iri, quod apertè pugnat cum clariſſimis novi Teſtamenti locis. Deinde opponam illi locum. 1 Cor. 15. 23. et deinceps. ex quo lo-

coin

to, in eo quod inde eliciam, apertissimo, manifestiùs etiam constabit, locum illum Apostolicum allegoricè interpretandum esse, & eadem operâ verba Pauli diligenter explanare conabor; idq; eò libentiùs, quòd sciam non paucos esse, qui ex illo ipso loco sententiam istam de Christi regno in terra futuro confirmare non dubitant. Iam in loco illo Apocal: apertè dicitur, animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter verbum Dei, sive ipsos decollatos, & qui non adoraverunt bestiam neq; imaginem ejus, neq; acceperunt characterem in fronte sua & in manu sua, vixisse & regnâsse cum Christo mille annis. Si istud vivere, *resurgere est corporali resurrectione, &* regnare, *est hic in terra regnare; (ut quidem necesse est, si locus iste ad regnum Christi, de quo disputamus, confirmandum pertinere dicendus sit) hæc ejus loci sententia pugnat ex diametro cum eo, quod apertissimè colligitur ex verbis Christi quater repetitis, Ioan: cap: 6. id est v. 39. 40. 44. & 54. in quibus omnibus locis Christus id dicit, ex quo patet, eum quemlibet ex suis ultimo die resuscitaturum: quibus illud adstipulatur, quod dixit Martha ipsi Christo, Ioan. 11. 24, se scilicet scire, Lazarum fratrem suum, qui erat mortuus, resurrecturũ in resurrectione futura die ultimo. Nonne hæc prorsus invicem repugnant, jam advenisse diem ultimum, &, adhuc superesse annos mille & amplius? Apparet enim ex eodem. Apoc: loco, post mille illos annos superfuturum adhuc aliquod spacium temporis, ante diem ultimum. Itaq; cùm Christi ac*

Mar-

Marthæ, quæ Christi ipsius sermonibus priùs edocta sin dubio, ad eum modum est loquuta, verba simplicissima & apertissima sint, nec ulla penitus sit causa, cur non ita omnino sint accipienda, ut ipsa sonant, necesse planè est, ut verba loci Apocalypsis, quæ visionem quandam referunt, id est, rem, ut visionum perpetuus mos est, subobscuram & allegoricis interpretationibus prorsus obnoxiam, aliter accipiantur, atq; ipsorum (ut sic dixerimus) cortex præsefert: nisi Spiritum Sanctum secum pugnare velimus, & quod Christus sæpiùs & constantissimè fore asseveravit, non ita futurum ut ille dixit, sed longè diversa ratione statuamus. Quæ cùm absurdissima & plena blasphemiæ sint, concludendum est omnino Apoc: locum allegoricè interpretandum esse, id est ut ad confirmandum regnum Christi in terris, de quo controversamur, nihil faciat. Sed jam cum loco isto Apoc. conferamus locum istum Pauli 1 Cor. 15. eumq; paullo diligentiùs examinemus. Itaq; primùm ex Pauli verbis, cum ait, vivificatum iri eos, qui sunt Christi, in adventu ejus, aliquid colligi videtur, quod pugnet cum eo, quod scriptum est in loco Apoc: nisi locus ille allegoricè explicetur. Hic enim indefinitè, atq; ob id universè dicuntur resurrecturi ii, qui sunt Christi, in ejus adventu, id est simul atq; advenerit. Ibi verò non omnes qui Christi fuerint, sed pars eorum quædam potior atq; præstantior, mille annis cum Christo regnatura, videtur resurrectura dici. Neq; enim omnes, qui Christi sunt decollantur, aut bestiam imaginemve ejus adorare,

dorare, vel ejus haracterem in fronte & manu suæ accipere nolunt: sic enim omnino interpretanda videntur verba Ioannis, ut videlicet ad eos referantur, qui ista facere recusent, non autem simpliciter non fecerint; fortasse quia nec de bestia nec de ejus imagine quidquam audiêrunt unquam; vel quòd in aliqua orbis parte fuerint, quò ejus noticia non pervenerit; vel quòd priùs fuerint, quàm ipsa existeret. Confirmatur autem, Ioannis verba non omnes qui Christi sunt, complecti, ex eo quod subjungitur, cæteros mortuos non revixisse, donec mille anni complerentur. Nam hoc ad solos impios eosvé, qui Christi non sunt, referre, nimis durum videtur. Verisimile est enim, si hic esset sensus ejus loci, non dicturum fuisse Ioannem simpliciter, cæteri verò mortuorum, *ut dixit; sed potiùs, cæteri verò mortuorum, qui ista fecerunt, aut quidpiam simile. Adde, quod ex fine cap: apparet, inter eos mortuos, qui non revixerunt in priore illa resurrectione, aliquos fuisse pios, & in libro vitæ scriptos. Dicitur enim ibi apertum fuisse librum vitæ, & judicatos fuisse istos mortuos, ex iis quæ scripta erant in libris secundùm opera ipsorum, & tandem subjicitur, si quis non inventus fuit scriptus in libro vitæ, conjectum fuisse in stagnum ignis: quod certè clarè ostendit, multos in libro vitæ scriptos ex istis mortuis inventos fuisse. Constat igitur jam, de non contemnendo discrimine inter ista duo loca, nisi locus Apoc: allegoricè accipiatur.*

Sequitur discrimen ac dissidium multo evidentius,

dentius, multóq; majoris momenti, si locus Apoc: secundùm adversariorum sensum sit explicandus. Nam Paulus subjungit, Deinde, id est, resuscitatis iis qui sunt Christi, in adventu ipsius, adfuturum finem. In loco autem Apocal. legitur, resuscitatis quibusdam multis Christi fidelibus, eos regnaturos mille annis cum Christo. Certè enim, si hoc futurum est in terra, & sic durante etiam hoc seculo, finis adhuc longissimè aberit. Quamquam vox finis *in Pauli loco, ut ex consequentibus intelligi potest, non hujus seculi propriè, sed regni Christi finem videtur significare, ita ut, quomodocunq; alioqui regnum istud, de quo in Apoc. interpretemur, nisi allegorica aliqua ratione totus locus explicetur, evidens planè atq; ingens discrimen atq; dissidium inter istum & Pauli locum appareat.*

Objectio. *At excipiunt adversarii; immò ex Pauli verbis, quæ statim subjicit, aperte constare, post Christi adventum & resurrectionem ipsius fidelium, & ante finem multa intercessura, quæ scilicet fient illorum mille annorum spatio, de quibus in loco Apoc: adeò ut Pauli locus & cum loco Ioannis mirè hac in parte consentiat, & sententiam de commoratione diuturna Christi in terris post adventum suum, apertè confirmet. Quamvis enim Paulus ea verba protulerit,* Deinde finis, *ea tamen non ita accipienda esse, quasi statim adfuturus sit finis; nam illico ibi subjungitur,* cùm tradiderit regnum Deo & patri, cùm aboleverit omnem principatum & omnem potestatem ac virtutem,

tem: *ex quibus verbis apparet, post adventum quidem Christi & resurrectionem ipsius fidelium, finem fore, sed non tamen statim, verùm postquam deinceps ea facta fuerint, quæ subjiciuntur.* *Ad hæc respondeo. Primùm quod attinet ad priorem partem eorum quæ subjiciuntur, id est, ad traditionem regni Deo & patri, sine dubio id factum iri post Christi adventum & resurrectionem ejus fidelium; sed neq; hoc ullum temporis spatium, nisi brevissimum requirit, nec quidquam aliud re ipsa est, quàm executio adfuturi finis, finis, inquam, ut ego libentiùs interpretor, regni Christi; traditione enim regni Deo & patri, finis Christi regni continetur, atq; (ut sic loquar) efficitur. Iam verò quod attinet ad posteriorem partem eorum, quæ subjiciuntur, id est, ad abolitionem omnis principatus, & omnis potestatis ac virtutis, neq; hoc similiter Christo ipso, corpore præsente longo tempore, indiget, sed neq; ut id fiat, corporali Christi præsentiâ in terra, quidquam est opus, præsertim si rectè intelligatur, quinam sint isti principatus, potestates ac virtutes: ex non paucis enim aliis locis satis constat, non homines hos esse, sed dæmonas. Præterea hæc pars non ita accipienda est, quasi ista deinceps fieri debeant, ut postea demonstrabo. Et certè, si mens Pauli fuisset docere, ista deinceps factum iri, præsertim verò si aliquod longum temporis spacium, antequam perficerentur, intercessurum indicare voluisset, verisimile est prorsus eum aliter loquuturum fuiße ac fecit, & dicturum, Deinde abolebit omnem principatum & omnem* Responsio.

omnem poteſtatem ac virtutem, tradetq; mox regnum Deo & patri, & erit finis. Nam ut locutus eſt, ejus verba ita accipi poſſunt (ut quidem mox docebo eſſe accipienda) ut intelligatur, iſta quidem fieri oportere ante finem, ſed non tamen poſt Chriſti adventum, & ejus fidelium reſurrectionem. Iam non ſolùm Pauli verba ita accipi poſſe ut modò dictum eſt, verùm etiam omnino debere demonſtrant apertè ea quæ ſequuntur, præſertim verò id quod v. 26. dicitur, ultimum inimicum abolendum, eſſe mortem. Nam ſi mors ultimus inimicus eſt, qui aboleatur, quomodo poſt reſurrectionem Chriſti fidelium aboleri poſſunt, vel abolendi ſunt omnes principatus, & omnes poteſtates ac virtutes? annon hi inter inimicos numerantur, vel potiùs ſunt præcipui Chriſti inimici? Nunquid ubi reſurrexerint Chriſti fideles, inimica mors nondum erit abolita? Quid magis abſurdum, & ſecum manifeſtè pugnans excogitari poteſt? Cæterùm non modò ultimum inimicum abolendum, eſſe mortem, & conſequenter poſt Chriſti fidelium reſurrectionem non poſſe aboleri omnem principatū, omnemq; poteſtatem ac virtutem, & neceſſe eſſe ut iſta omnia antè fuerint abolita, ſed etiam ſtatim poſt abolitam mortem, Chriſti regni finem adſuturum, probat manifeſtè id, quod poſt mentionem abolitionis iſtorum omnium, illico addit Paulus; inquit enim, Chriſtum regnaturum, donec illi ſubjecti fuerint omnes inimici ejus: nam ſi ultimus inimicus ſubjiciendus, mors eſt, certè, morte abolita iam non ampliùs regnabit

gnabit Christus. Vbi diligenter animadvertendum est, eos qui Christo hoc tempore regnum non concedunt, & nondum eum regnâsse volunt, nec non aliquos ex iis, qui eum quidem nunc regnare confitentur, sed tamen nihilominus regnum istud ipsius in terris expectant, contra quos nos præcipuè disputamus, vehementer falli, existimantes verba illa Pauli, oportet eum regnare, *de futuro, id est, olim extituro regno accipienda esse; cùm ex Græco verbo* βασιλεύειν, *quod præsentis, vel præteriti imperfecti temporis tantùm est, perspicuum sit, necesse esse, ut Paulus de regno loquatur, quod jam re ipsa sit: qui, si de extituro regno loqui voluisset, non aliter quàm* βασιλεύσειν *aut* βασιλεῦσαι, *in futuro scilicet vel Aoristo tempore dicere potuisset. Iam quòd ita Pauli verba accipienda sint, ut simulatq; omnes inimici Christi ei fuerint subjecti, ejus regni futurus sit finis, seu regnum is Deo & patri sit traditurus, & voculam* donec, *usitatam in ejus verbis significationem habere, ut videlicet rei finem declaret, non autem, ut aliquando solet, simpliciter eousq; rei durationem; nec esse quod quis argutetur, Paulum quidem dicere, Christũ regnaturum usq; ad subjectionem omnium suorum inimicorum, sed non tamen negare, quin postea quoq; sit regnaturus: id planè suadet vel potiùs fateri cogit, quòd absurdissimum esset, Paulum, cùm ex professo de Christi regno agat, deq; ejus fine, nullum verbum de duratione ejus, etiam post subjectos Christi o-*

omnes inimicos, protulisse; præsertim verò si adhuc mille annos & ampliùs duraturum esset. Verùm præterea, omnino verborum Pauli sententiam eam esse, quam diximus, docent quæ paulo post eodem loco scripsit; cùm autem subjecta ei erunt omnia, tunc & ipse filius subjicietur ei, qui ipsi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. *Ex quibus verbis patet, tunc adfuturum finem regni Christi, cùm illi omnes inimici fuerint subjecti. Cui sententiæ consonat illud Dei ipsius, in Psalmo celebre dictum, a Christo & ab Apostolis de ipso Christo interpretatum;* Sede a dexteris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, *quod nemo sanæ mentis negaverit idem esse cum eo, quod hîc Paulus ait, oportere Christũ regnare, donec illi subjiciantur omnes inimici ejus. Vnde etiam constat id verissimum esse, quod antea diximus, Pauli verba nulla ratione de regno aliquando extituro, sed de eo quod jam extiterit, accipienda esse. Nam certè, sessio Christi a dextris Dei, quæ idem est quod Christum regnare, jam tum cæpit quum Christus assumptus est in cælum. Marc.16.19.* Iamq; *igitur videant quid agant ii, qui loco illo Apoc. ut verba sonant accepto, ad regnum istud Christi terrenum probandum, potissimùm utuntur; sic enim Christum in terris, ratione cunctis aspectabili, mille annis regnaturum concludunt, postquam ejus fideles plurimi resurrexerint: et tamen ex Paulo certissimum est, tunc desiturum Christi regnum, idq; Deo & patri ab ipso traditum iri, cùm*

iri, cùm ejus fideles a mortuis excitati fuerint; ac breviter, isti tunc planè Christi regnum istud cæpturum statuunt, cum Christi regni finem adfuturum Paulus apertè docet. Ex his arbitror jam satis constare, locum illum Apoc: allegoricè interpretandum omninò esse, & sic nihil ex eo elici posse, quod regnum istud Christi in terris comprobandi vim ullam habeat, Quodsi quis me interroget, quænam sit ista allegorica ejus loci interpretatio, nihil pudebit confiteri, me hactenus eam ignorare, nec ex multis ejusmodi interpretationibus, quæ a doctissimis viris, cùm antiquioribus tum recentioribus, afferri cognovi, ullam mihi, nisi fortè aliqua ex parte, probari. Quid autem mirum, visionem eamq; propheticam, id est, de rebus futuris, non plenè intelligi? An non hoc proprium est ferme omnium vaticinationum, ut scilicet non plenè intelligantur, nisi post earum eventum? Nec sanè necesse est in hac disputatione, ejus visionis veram interpretationem tenere: sed satis omninò est, apertè constare, eam non ita esse interpretandam, ut ipsa verba sonant, idquod me ostendisse confido. Quanquam præterea animadvertendum est, in ipsa visione nihil dici de loco, ubi regnent decollati isti propter Christum, & alii qui ibidem vixisse, id est, revixisse dicũtur. Dicitur enim tantummodò, eos regnare cum Christo, nec de Christo, qui e cælo in terram descenderit, ibi ulla fit mentio. Quare cùm certum sit Christum in cælo regnare, videtur potiùs ibi dici, istorum unà cum ipso Christo regnum, in cælo quàm in terra eße. Nam si

quis dicat, postmodum ibidem affirmari, exactis mille annis, gentes quasdam a diabolo seductas circuîsse castra sanctorum, & civitatem dilectam. Respõdeo, nihil prorsus cogere, ut isti sancti illi sint, quos revixisse & regnâsse superiùs dixerat. Et hæc in præsentia satis esse volo ad ostendendum, adversarios, in eo loco qui præcipuus inter omnes, quos afferre soleant, esse videtur, nihil solidi pro sua opinione stabilienda habere.

Addam adhuc, quàm brevissimè potero, aliam rationem, quæ sententiam istam de terreno Christi & suorum regno, semper mihi suspectam atq; adeò planè invisam reddidit, quam alii nonnulli attingunt. ad quam breviter explicandam venio. Vniversæ novi Testamenti literæ, totaq; fidei nostræ Analogia, id potissimùm quærunt ac postulant, ut istis terrenis rebus omnibus neglectis atq; pro nihilo habitis, quæ finem sunt habituræ, quæq; mortalibus oculis aspiciuntur, ad res illas cælestes perpetuò aspiremus, quæ sunt æternæ & mortali homini inaspectabiles. Cujus rei præclarum ac disertum testimonium, inter alia plurima extat, ad finem cap.4. posterioris ad Cor. Sed etiam insignis valde est locus ille similiter ad finem 3.cap. epistolæ ad Philip. Vbi scriptum est, nostram conversationem, vel potiùs, ut Græcum verbum sonat, tanquam propriæ civitatis jus atq; usum, in cælis esse, unde & servatorem expectamus Dominum Iesum Christum: ut intelligas, ibi cælorum apellatione, non quidem omnem locum ubi Deus regnet, suoq; favore & benignitate adsit,

adſit, quemadmodum non pauci, ſimilia teſtimonia eludentes, intelligendum contendunt: ſed omnino locum illum, ubi nunc Chriſtus præſens corpore habitat, qui cum hac noſtra terra, ubi nos diutiſſimè eſſe regnaturos iſti contendunt, nihil commune habet, immò ubiq; in ſacris literis ei opponitur. Atqui ſi hîc in terris tam diu regnaturi ſumus, hocq; ſaltem ex parte futurum eſt præmium fidei & laborum noſtrorum, quomodo fieri poteſt, ut de hac ipſa terra non cogitemus aſſiduè, vel ut terrena omnia negligamus & poſthabeamus? Quid aptius ad homines a cœleſti illa & ſpirituali, ac penè angelica vita, unà cum ſpiritus paupertate, ideſt, humilitate conjunctâ, retrahendos atq; abducendos, ad quam divina omnia ferme novi fœderis oracula nos adhortantur atq; impellunt, quàm expectatio diuturnæ fælicitatis in hac ipſa terra, ac terrenâ, quantumvis alioqui ſanctiſſima ratione auctoritatis & potentiæ adminiſtrationis? Certè quale præmium eſt, quod agendæ vitæ expectatur, talem ferè neceſſe eſt ipſius vitæ rationem eſſe. Neminem autem hîc meis verbis turbari & offendi velim. Scio enim (quòd ab ipſo initio faſſus ſum) multos eſſe, qui regnum iſtud expectant, & pii ſunt revera, & vitam planè ſpiritualem degunt, aut certè degere perpetuò ſtudent. Verùm hoc loco rei ipſius per ſe vis & natura a me inſpicitur & conſideratur, &, quid fieri ſit veriſimile, non autem quid re ipſa fiat; cùm multa ſint, quæ Deo juvante impedire poſſunt, quominus quis ex concepta pernicioſa

per se opinione, quicquam vitii contrahat. præsertim si iam virtutis sit studiosus cultor, antequam ejusmodi imbibat opinionem. Cæterùm negari non potest, vim per se præmii vitæ agendæ eam esse, quam dixi. Hinc Christus non quidem in terris sed in cælis copiosam esse mercedem nostram affirmavit, & similia dicta sæpiùs repetiit, ut scilicet, dum veram nostram mercedem exponeret, simul nos ad cælestis vitæ rationem, & mercedi nostræ consentaneam invitaret. Nam quod idem dixit, mites possessuros terram, ad locum Psal: 37. 11. ubi eadem sententia ad verbum legitur, sine dubio allusit. Ubi sententia ista, pro eo tempore & sub vetere fœdere, in quo terrena sunt promissa, ut ipsa verba sonant, intelligi poterat: at verò a Christo novi fœderis mediatore usurpata, in quo fœdere promissa cælestia sunt, mysticè omnino est accipienda. Posset hæc ratio pluribus confirmari, & exactiùs ac pleniùs multo explicari atq; concludi: sed his paucis quæ dixi, contentus esse volo.

Innumera alia, ad sententiam de terreno isto Christi & suorum regno, planè dissuadendã, sese dicenda offerunt; verùm temporis angustia, ea me scribere non permittit: unum tamen, quod apud me est maximi ponderis, breviter attingam, & mox finem huic scripto imponam. Dico igitur, sententiam istam vel penitus dissuadendi, vel saltem, ne ea publicetur, monendi, vim maximam habere, quòd, si ea vera esset, aut certè si publicanda foret, Christus & Apostoli eam apertè docuissent. Hoc autem

tem eos non fecisse, & novi Testamenti lectio unumquemq; satis docere potest, & id satis ostendit, quòd alioqui nullo modo fieri potuisset, ut totus orbis Christianus per complura sæcula eam pro falsa & ridicula habuisset; siquidem orbis Christiani universi error aliquis, potest fortasse etiam per longum tempus, esse in re aliqua credenda & affirmanda, quæ Christi & Apostolorum dictis minùs sit consentanea: sed in ea penitus rejicienda & neganda, quam apertè vel Christus vel Apostoli docuerint, nullo prorsus pacto: nec ejusmodi erroris exemplum, sed ne levissimam quidem umbram quisquam inveniet umquam. Quare caveant diligenter ii, qui sententiam istam hodie urgent, ne, etiamsi vera esset, id palàm facere contendant, quod Deus obscurè tantùm indicare voluerit, ob eam fortè causam, ne Christi fideles de terra terrenisq; rebus curandi aut cogitandi occasionem inde sumant, aliud nihil obscura ista indicatione quærens, quàm ut, cùm res evenerit, appareat, eam præfinito jam ab antiquissimis temporibus ipsius consilio & decreto evenisse. Nam in hunc præcipuè finem propheticæ prædictiones existunt, quò notum fiat Deum esse, eumq; humana hæc curare. Iam quicquid de terreno isto Christi & suorum regno (si id futurum tamen est, quod ut credam nullo modo adduci possum) in sacris literis continetur, id ad propheticas prædictiones potiùs, quàm ad divina Evangelicaq; promissa, referendum esse, ne illi quidem ipsi, qui illud expectant, fortasse negare audebunt. Quamobrem, re-

gnum istud omnino expectandum esse docere, & divina oracula, ut de ipso loquentia, interpretari, ejus tantummodò est, qui prophetico spiritu sit præditus, quiq́, utpote ab ipso Deo edoctus, ejusq; spiritu afflatus, quæ dicit, constantissimè asserere atq; asseverare non dubitet; non autem ejus, qui compluribus scriptis, divinis licèt, testimoniis & rationibus atq; argumentis, quamvis ex sacris literis petitis, ad ea quæ dicit, non tam aliis quàm sibi ipsi probanda ac persuadenda indigeat, & si quis eum meliùs doceat, ab eo discedere, sententiamq; mutare sit paratus. Cavendum est, ne hujusmodi exoticis, & jam diutissimè a toto orbe Christiano explosis opinionibus invehendis, iis ve asserendis aut etiam disputandis, invisi planè iis etiam qui seriò pietati student, meritò reddamur; præsertim, si opiniones istæ nullum secum spirituale commodum afferunt, sed potiùs gravia incommoda & pericula, qualia opinionem de Christi in terris regno isto, secum afferre ostēdi. Necdum videre possum, quid spiritualis commodi, vel minimi quidem ex ea proficisci queat. Nam quod quidem affirmant, hac ratione Iudæos ad Iesum Nazarenum pro Christo agnoscendum allici, egregiè falluntur isti, pace eorum sit dictum; cùm potius nihil magis Iudæos inde retrahere possit, quàm si videant eos, qui Iesum pro Christo habent, prædictiones de Christo & ejus regno, ex quibus solis ipsi de his rebus veritatem petunt, & petendam esse contendunt, ita ut ipsa verba sonant, interpretari Exclusis enim in prædictionibus istis,

Allega-

Allegoricis interpretationibus, nihil eſt cur ipſarum vi Ieſus Nazarenus pro Chriſto ſit habendus, immò cur non pro tali nequaquam ſit agnoſcendus. Cracoviæ. 17. Septembris. 1589.

FAUSTUS *Socinus.*

Disputatio brevissima DE CHRISTI CARNE adversùs Mennonitas.

CRedunt quidam, haud sanè alioqui mali homines, ex iis quibus Christiana religio cordi esse videtur, Iesu Christi filii Dei carnem, nullo modò ex Mariæ virginis substantia, in ejus utero formatam fuisse: sed tantummodò per illam, sive de cælo delapsam, sive inibi alia ratione formatam pertransiisse; atq; ut uno verbo dicam, Christum nascendo nihil de matre sumpsisse: utq; hanc sententiam mordicus teneant, adeò ut sint ex ipsis, qui propter hanc unam caußam mori non recusent, tria protissimùm, ut mihi relatum fuit, eos movent. Primum est, quòd disertè in divinis literis scriptum sit, Verbum factum fuisse carnem. Ioan. 1.14. quod certè, ajunt, demonstrat, Dei filium, qui idem quod verbum est, non quidem ex Maria virgine, ut vulgò creditur, carnem assumpsisse, sed per se, quod ad Substantiam attinet, nulla extrinsecus re assumpta, hominem factum fuisse. Alterum est, Quòd, si Iesu Christi caro ex Mariæ virginis substantia formata fuisset, utiq; ipse Christus, tanquam ex Adamo prognatus, non secus ac cæteri omnes homines, peccato, damnationi, morti deniq; obnoxius fuisset, & divinæ legi servandæ obstri-

strictus. Quæ si vera essent, jam nec nostra peccata, tanquam agnus innocentissimus tollere, nec Deo nos reconciliare, nec morte sua id, quod nos divinæ justitiæ debebamus, pro nobis exolvere, nec obedientiâ suâ legi pro nobis satisfacere potuisset; ac proinde noster servator non esset. Tertium est, quòd ajunt satis constare, hominem nascendo nihil ex matre sumere, sed ex patre tantùm, dicente præsertim Paulo Apostolo ea verba, Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierem. *Ex quibus patet, nihil in ortu nostro ex muliere sumi, sed tantummodò nos per ipsam quasi pertransire. Hæ sunt potissimæ rationes, ut dixi, quibus illi in sua sententia (ut quidem audio) retinentur: quibus pii hominis & amici precibus adductus, quàm dilucidissimè potero, respondere constitui.* 1 Cor. 11. 12.

I. *Quod igitur ad primam attinet, falsum illud esse dico, quod ipsi pro concesso sumunt. Nam in Græco* Codice *scriptũ est*, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. *Quæ verba etiamsi verti possunt*, Verbum caro factũ est, *non minùs tamen, ut omnes sciunt, Latinè sonant*, verbum *sive* sermo caro fuit. *Ex istis autem duabus interpretationibus nemini dubium esse debet, eam eligendam esse, quæ loco ipsi magis conveniat. Atqui nullo pacto convenire reliquis Evangelistæ verbis potest, ut ea verba*, ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, verbũ caro factum est, *interpretemur. præsertim si eo sensu verba ista accipiantur, quo isti boni viri faciunt. Perverso enim ordine, si id fieret, de ver-*

de verbo illo locutus esset Ioannes. Nam prius ea narrâsset, quæ posterius fuerunt, posterius vero id quod prius fuit. Quandoquidem sine dubio prius est verbum caro factum, id est, ut illi interpretantur, effectum homo, quàm in mundo fuerit, in propria venerit, a suis non fuerit receptum, potestatemq; filios Dei fieri iis dederit, qui ex Deo sunt nati. quæ tamen omnia prius narrantur, quàm illud dicatur. Rejecta igitur vulgata interpretatione, altera amplectenda est, quâ nihil convenientius ipsi loco inveniri potest. Postquam enim Ioannes multa de Christo, sub verbi seu sermonis appellatione dixisset, ne quis aliud intelligeret quàm esse vellet, ait deinde, quasi lectorem monendo, verbum illud fuisse carnem, *id est, hominem imbecillem, & perpessionibus ac calamitatibus obnoxium, atq; in mundi conspectu vilem; cujus tamen ipse & alii eam gloriam vidissent, quæ propria unigenæ Dei filii esset. Nam mox subjungit,* Et vidimus gloriam ejus *&c. Quod si quis tamen veterem lectionem retinere omnino velit, &,* verbum caro factum est, *legere, satius multo est, ea verba aliò referre, quàm ab ipsis referantur; ad demissionem scilicet sui ipsius postquam homo fuit, nō autem ad id, quòd homo fuerit factum. Tunc enim factum est caro verbum (quod nihil aliud, quam Iesus Christus filius Dei est) cum sese volens omnibus malis subjecit, quæ illi a perditis hominibus illata fuêre, & mortem crucis subire non dubitavit seu recusavit.*

Sequi-

Sequitur secunda ratio, in qua id omne esse videtur, quod homines istos non planè immeritò in istam de Christi carne sententiam inducere potuit. Verùm illud primùm scire debuerant, falsum esse, quod a nostris Magistris hactenus traditum est, Omnes homines, quia ab Adamo originem duxerint, non posse non peccare; eam scilicet ob caussam, quòd peccatum illud Adami hoc secum, vel suâ naturâ, vel divina voluntate traxerit, vel propter utrumq́ʒ. Hoc enim nusquam in sacris litteris legitur; quamvis in ipsis legatur, hominem ad peccandum valde proclivem esse, Gen. 8. 21. 3 Reg. 8. 46. & neminem esse qui non peccet; quæ non tam propterea fiunt, quia peccatum illud universæ Adami posteritati tantum vulnus imposuerit, nec ita intelligenda sunt, quasi aliter fieri nullo modo possit: sed intelligendum est, naturam humanam sua sponte fragilem & imbecillem esse, in iis exequendis quæ bona sunt & Deo accepta; quippe quibus plærumq́ʒ non appetitus modò, qui in homine vehementissimus est, sed ex parte etiam ipsa ratio repugnet. Cujus rei testimonium evidentissimum in ipso Adamo habemus, ejusq́ʒ conjuge; qui antequam peccâssent, & ita, antequam labem aliquam ex peccato contraxissent, adeò tamen fragiles & imbecilles fuerunt, ut spreta aperta Dei monitione, ex vetita sibi arbore, partim appetitu impulsi, partim ratione persuasi, comederint ac gravissimè peccaverint. II.

Cum autem dicitur, neminē esse qui non peccet, usitatum loquendi modum esse intelligi debet,

quo

quo significatur, vix inveniri hominem sine peccato, quemadmodum etiam David dicebat, neminem esse, qui quod bonum esset, faceret, ne unum quidem. *Nam si, ut Paulus facit, ad omnes Israëlitas verba Davidis referenda sunt, certè non omnes omnino tales erant: atq; ne longiùs abeamus, non talis erat ipse David, qui de se multò aliter alibi prædicat. Breviter, ad quoscunq; homines ea verba referenda sint, certum esse debet, id ad amplificationem quandam dici, ut scopo, ad quem sermo tendit, magis inserviatur. Nam ut scopo sibi proposito magis inserviret, Salomon quoq; Deum orando dixit, neminem esse qui non peccet: quo scilicet populi sui futura peccata aliqua ratione excusaret, & ad veniam illis concedendam, si ad ipsius misericordiam populus confugisset, Deum moveret atq; adduceret. Deinde, etiamsi verissimum esset, neminem prorsus esse qui non peccet, non tamen continuò sequeretur, aliter fieri nullo modo posse. Neque verò, quia affirmo Adamum quoq; ad peccandum proclivem fuisse, idcirco nego majorem in posteris proclivitatem esse ad peccandum, quàm in ipso Adamo fuerit. Sed hoc longè aliud est, quàm non posse non peccare, neq; id ex primo peccato profectum est, sed sensim ac paulatim per degenerationem, ut in omnibus aliis rebus evenire videmus, est factum. Vt ad rem igitur veniamus, dico falsum id esse, quod dicitur Christum, si ex Adamo prognatus fuisset, peccato obnoxium fuisse futurum, id est, (nam alioqui argumentatio non rectè*

Psal. 14. 2.

Psal. 18.

conclusa fuisset) illum omnino peccaturum. Nihil autem dico, quòd potuit Deus Christum (quicquid mali secum prognatio ex Adamo afferat) a peccando conservare, & ne peccaret efficere. Et hoc quidem quod attinet ad peccatum & ex eo damnationem. Quod autem pertinet ad damnationem, cui sint obnoxii illi qui ex Adamo progenerantur, nō propter proprium peccatum, sed propter peccatum ipsius Adami; Dico, ab ea damnatione semper, Dei voluntate, eos exemptos fuisse, qui illi obediverint & confisi fuerint, ut tota scriptura testatur, quæ hujusmodi homines & justos, & justificatos, & Deo caros atq; acceptes esse ubiq; affirmat. Nemo autem Deo plus obedivit vel confisus fuit quàm Christus; Ergo Christus, quamvis ab Adamo prognatus, nulli tamen damnationi obnoxius fuit. De morte autem non est quod aliquid respondeam; cùm ea mors, quæ nobis Christus salutem peperit, non ea sit, cui ipse, tanquam ex Adamo prognatus, obnoxius fuisse dici possit. hæc enim naturalis est, illa verò violenta eaq; detestabilissima, cui nullus hominum, ex eo solo quod ab Adamo originem ducat, subjectus est. Præterea Christus morte & sanguinis sui fusione, non idcirco nobis vitam & salutem comparavit, quia justitiæ divinæ aliquid pro nostris peccatis solverit, sed quia moriendo & Sanguinem suum fundendo, non solùm peccatorum omnium remissionem nobis a Deo, si vitam ex ipsius Christi præscripto emendaverimus, oblatam sanxit & confirmavit, verùm etiam ad æternam vitam ipse pervenit, & potestatem

tem est adeptus, omnes suos, id est, suis præceptis obedientes, eadem vita donandi. Hinc etiam patet responsio ad id quod dicebatur, de obligatione Christi servandi legem divinam, si ex Adamo prognatus fuisset; quasi id propterea saluti nobis per Christum partæ adversetur, quòd nemo pro aliis ea præstare possit, quæ ipse debet. Non enim, quia pro nobis præstiterit id quod nos debebamus, propterea dicitur Christus obedientiâ suâ nobis salutem peperisse, sed quia suâ obedientiâ cælos penetravit, ibiq; in æternum vivens potest in perpetuum, idq; perfectè, servare omnes, qui per ipsum accedunt ad Deum, id est, qui ipsi obedientes Deo confidunt. Et quemadmodum delicto Adami factum est, ut, quicunq; ex ipso, carnali ratione propagantur, quamvis non omnes ea ratione delinquant, quâ ipse fecit, quia tamen ex ipso sunt nati, eidem morti ac damnationi sint obnoxii, cui ipse propter delictum suum, fuit: sic Christi obedientiâ factum est, ut quicunq; ex ipso, spirituali ratione sunt progeniti, id est, ei fidem habentes eumq; imitantes, novam in terris ac cælestem quandam vitam vivunt, etiamsi non ita perfectè Deo obediunt ut ipse fecit, ejusdem tamen æternæ vitæ ac salutis, quam ipse sibi eadem obedientiâ suâ acquisivit, participes sint futuri.

III. *Superest, ut de postrema istorum ratione agamus, in qua vehementer eos falli existimo. Nam, ut audio, cùm Philosophi tum Medici, ratione atq; experientiâ propemodum ipsa duce ac teste, ajunt, ex*

matris

matris sanguine & substantia, non secus atq; herbas ac stirpes nascendo, ex terræ humore, sic nos dum in utero formamur, multum accipere. In hoc tamen utriq; inter se differunt, quòd pleriq; Philosophorum, mulieris semen ad generationem unà cum viri semine concurrere negant, Medici verò affirmant. Neq; verò aut Philosophis aut Medicis adversatur Paulus, cum ait, Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierem: *Non enim,* per mulierem *dixit, quasi nihil sumat nascendo ex muliere vir, & solùm per eam quodammodo transeat: verùm, vel sic locutus est, ut sermonis elegantiam quandam tueretur, quæ periisset, si utrobiq; dictione* ex, *usus fuisset. cùm tamen interim dictione,* per, *idem significare vellet postea, quod antea dictione,* ex, *significaverat; vel* ex viro *dixit, non autem ex muliere, sed* per mulierem, *ut differentiam aliquam inter hanc & illum, in generatione statueret, atq; a viro quidem primariam, a muliere verò mediam quandam corporis nostri caußam proficisci ostenderet. quod ne Medici quidem ipsi fortasse negabunt; vel potiùs, ut equidem arbitror, aliò respexit, & ad ea verba quæ paulò ante dixerat,* Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro, 1 Cor. 11.8. *sine dubio relationem habuit: Quæ verba non ad generationem formationemq; in utero, sed ad creationem referenda sunt, in qua non vir ex muliere, sed mulier ex viro formata est, ut sacra historia docet. Atq; hanc eorum Pauli verborum sententiam esse, indicat alius ejusdem Pauli locus huic per-* 1 Tim. 2.13.

similis, in quo scriptum est, Adam enim prior formatus est, deinde Eva. *Cum igitur in loco nostro postmodum dixit*, Sicut mulier ex viro, ita & vir per mulierem, *nihil aliud sibi voluit quàm ostendere; si mulier ab initio ex viro formata est, per mulierem ex altera parte virum deinde nasci: ubi* ex muliere *etiam dicere potuisset, sed hoc loco noluit, quia jam dictione* ex, *ad primam originem designandam usus fuerat; Id tamen sine dubio dicere voluit, virum dum nascitur, ex muliere formari, quemadmodum mulier cum creata fuit ex viro fuit formata. Hinc est (contrà quàm isti*
Iob.14.1.15. *boni viri existimant) quòd in sanctis literis tam*
14.15.24 4. *frequenter scriptum invenitur*, ex muliere quapiam esse natum aut genitum virum aliquem, *numquam verò fortassis, si Hebræi & Græci fontes consulantur, nec mulierem neq;*
Matt. 11.11. *virum* ex viro: *Et*, homo natus ex muliere, *seu*
Matt.1.16. nati ex mulieribus, *sæpè legatur, numquam verò homo natus ex viro, seu nati ex viris, quamvis viro generatio non mulieri tribuatur: Et Chri-*
Gal. 4.4. *stus ipse dicitur natus ex Maria, & ex muliere factus seu natus. Ex quibus omnibus tandem apparet, verba Pauli ab istis citata, non modò eorum sententiæ non favere, sed ei non parum adversari; et propterea concludendum esse, cùm, teste Paulo, quemadmodum mulier ab initio ex viro formata est, sic deinde ex muliere vir nascitur, non secus ex mulieris substantia virum nascendo accipere, quàm ex viri substantia, cum primùm formata est, mulier accepe-*

accéperit: & quia certissimum est, Christum ex Maria virgine natum fuisse, Christum quoq; ex Mariæ virginis substantia nascendo accepisse.

Atq; ex his responsū satis videtur ad illa tria, quæ bonos istos alioqui, ut dixi, homines in eo errore detinere videntur, quòd Iesu Christi filii Dei caro nullo modo ex Mariæ matris ejus substantia formata fuerit, seu quòd Christus nascendo nihil de matre sumpserit. Boni consulet amicus, in cujus gratiam hæc scripsimus, exiguum hunc laborem nostrum. Nam ita occupati eramus, ut vix hoc tantillum præstare potuerimus. Videat ipse pro virili sua, ut isti simplices homines ab eo errore retrahantur. Nam quò magis Christum extollere, & nostræ salutis rationem asserere se putant, eò magis Dei erga humanum genus beneficium incomparabile per Christum datum, adeoq; ipsum Christum deprimunt, & viam salutis nostræ magis etiam, quàm antea esset, tenebris involvunt, seu potiùs, quantum in ipsis est, destruunt. Eò enim tendit eorum sententia, ut Christum verum hominem fuisse neget. Quod si admittatur, necesse est ut fidei ac spei nostræ per ipsum Christum, quæ unica salutis æternæ via est nobis a Deo proposita, potissimum fundamentum evertatur. Deo enim per Christum idcirco præcipuè confidimus, in eoq; spem nostram collocamus, quia eum, qui homo erat ut nos sumus, quemq; sequimur & imitamur, non modò a mortuis excitavit, verùm etiam suprema gloria & potestate donavit. Id certè ex opinione ista consequitur, quod

ipsi qui eam tam arctè tenent, adeò verum esse contendunt, ut, quemadmodum vidimus, inter præcipua numerent, quæ eos in eam sententiam induxerunt; id autem est, Christum legi Dei servandæ obstrictum non fuisse: quod non modò manifestis Pauli verbis repugnat, Gal.4. 4. qui Dei filium natum seu factum, sub lege fuisse, disertè scribit, verùm etiam ipsi salutis per Christum partæ rationi planè adversatur; cùm, ut ibidem Paulus apertè indicat, necesse fuerit, ut Christus sub lege nasceretur, quò eos, qui sub lege erant, redimere posset. Sed hæc hactenus.

Respon-

Responsio Fausti Socini AD OBIECTIONES Cutteni.

INfantes nascuntur sine peccato, quatenus ipsi sine dubio nondum quidquam peccârunt: nec tamen sunt qualis Adamus fuit, cum à Deo est creatus, quatenus ipsi, æternæ morti sunt obnoxii, id quod Adamus non erat, antequam peccaret; non quidem, quia illis Adami peccatum imputetur, sed quia ex Adamo, propter suum peccatum jam morti æternæ obnoxio facto, sunt propagati. 1.

Infantes, cum nascuntur, nullius quidem peccati sunt rei, non tamen propterea filii Dei similes sunt aut dici possunt: quippe cùm Dei filius ita sine peccato vixerit, ut nullam quantumvis magnam externam tardationem, non penitus vicerit ac superaverit, & interim omnium divinarum virtutum habitus habuerit, quæ in infantibus recens natis, nullum prorsus locum habere possunt. 2.

Adamus, antequam peccaret, quod ad ipsius naturam attinet, erat mortalis, ut post peccatum: sed post peccatum, non modò naturâ mortalis, sed etiam morti penitus obnoxius fuit. Itaq; mors ipsa corporis, non quatenus naturalis est, sed quatenus est prorsus necessaria & in Adamo & in nobis, peccati effectus censenda est. 3.

Quilibet homo, ubi ad eam ætatem pervene- 4.

 rit,

vit, ut rationis usum habeat, si nulla mala institutione aut usu corruptus fuerit, posset si planè id vellet, nullum ex iis peccatis committere, quæ cum ipsa ratione pugnant, eiq; per se omninò adversantur: sed ut ea peccata vitare possit, quæ ipsi rationi per se non omninò adversantur, necesse est præterea, ut sibi persuadeat ac speret, si illa vitaverit, se ingens aliquod inde bonum consequuturum. Propterea Deus præceptis suis, quæ per Christum dedit, cùm inter illa sint non pauca, in quibus ea prohibentur, quæ per se humanæ rationi alioqui non omninò adversantur, addidit vitæ æternæ promissum, cui ut fidem adhibere possint, iis omnibus generatim concedit, quib9 ipse Christus ejusq; Evangelium annunciatur.

5. *Homo ipse per se, nec seipsum, nec Deum ejusq; voluntatem cognoscere potest, sed necesse est, ut hæc illi Deus aliqua ratione patefaciat: quæ patefactio si plena fuerit, qualis est in Evangelio, id est, cũ vitæ æternæ promisso, jam habebit, unde possit vires sumere, ipsius Dei voluntatem perficiendi.*

6. *Homo in hac vita, non quidem viribus naturalibus, sed viribus sibi a Deo, per spem vitæ æternæ sibi ab eo factam, subministratis, potest ejusdem Dei voluntatem perficere.*

7. *Ad vitam æternam consequendam, non ullum meritum, sed Christi præceptorum obedientia requiritur, cui constitutum est præmium seu merces, ipsa vita æterna; non quòd obedientia ista id per se mereatur, sed quòd ita Deo benignissimo, cum humano genere agere visum fuit.*

Christus certè non fuit nec esse potuit, antequam esset. Esse autem, cùm homo sit, non potuit, antequam in utero matris suæ conciperetur. Postquam verò conceptus & natus fuit, munusq; suum obire cœpit, potuit per se ipse miracula facere, quatenus potestas ea faciendi, quam a Deo habuerat, in ipso, ex ipsius Dei dono ac voluntate residebat. 8.

Christus homo, Prophetis & Apostolis non eo tantùm est præstantior, quòd ipse ex spiritu sancto fuerit conceptus, ipsi verò minimè; quodve Deus per ipsum majora miracula fecerit, quàm per illos: (quanquā præterea quod attinet ad Apostolos, etiamsi, ut ipse Christus dixit, majora quàm ipse fecerit, miracula facere potuerint; non tamē ipsi suâ, sed Christi potestate ea faciebant) sed multò magis est ob id Christus Prophetis & Apostolis præstantior, quòd per suum Evangelium ipse mundo, non illi beatam immortalitatem patefecit, ac Dei nomine æternum fœdus, illā iis largiendo, qui ipsi Christo, & per illum Deo confisi, ei sese obedientes præstiterint, nobiscum sancivit & suo sanguine confirmavit, ac præterea ab ipso Deo est universorum hæres constitutus, cum plenissima potestate, omnia jussu suo regendi ac moderandi; non ipsorum Prophetarum modò & Apostolorum, totiusq; divini populi in perpetuum cælestis rex declaratus, sed ipsorum Angelorum omnium princeps ac Dominus factus. 9.

Quamvis Christus suam legem habeat, eamq; Dei nomine mundo tulerit, non tamen simpliciter 10.

legislator dicitur; cùm ejus lex, aliud nihil fuerit, quàm complementum ac perfectio Mosaicæ. Nec sanè ob id præcipuè in mundum venit, ut legem ferret, nosterve legislator esset; sed ut nos servaret, in quem etiam finem nobis suam legem dedit.

11. *Christi lex, quia ut diximus est complementum & perfectio legis Mosaicæ, sine dubio ipsa lege Mosaica est perfectior: nec tamen negandum est, quin ipsa quoq; lex Mosis, ab hominibus interiorem probitatem requireret, licèt non tam exactam ut Christi lex requirit; quæ vicissim non minùs, quàm lex Mosis, externam probitatem seu sanctitatem postulat, sed multò tamen excellentiorem.*

12. *Moses sine dubio fuit princeps, adeò ut alicubi rex fuisse dicatur: sed non tamen tamquam princeps jussit dentem pro dente eximi, sed simpliciter tamquam legislator ipsius Dei nomine. Christus verò, quamvis in terris more aliorum Regum rex esse noluerit, non tamen hæc fuit causa, cur noluerit suos istam talionis pœnam repetere. Cæterùm, cum aliquo coram judice litigare, non omninò vetuit Christus; sed tantùm, ubi ulciscendi id causâ fiat, & vindicta, quemadmodum in pœna talionis repetenda fiebat, ea ratione quæratur.*

13. *Terra Chanaan, propriè loquendo, non fuit promissa a Mose, sive in lege Mosis, sed fuit hæreditas a Deo decreta, ante ipsam legem, populo Israëlis. In promissis verò a Mose factis, nulla sanè est aperta mentio regni cælestis. Hoc enim Christus demum sibi obedientibus promisit.*

Chri-

Christus non ob id venit, ut se nobis exemplum omnium virtutum ostenderet, sed, ut ante dictum est, ut nos servaret; quamvis inter illa, quæ fecit & passus est ut nos servaret, illud mirum in modum eluceat, quòd in se ipso perfectissimum exemplar omnium, quorum sectatores ii esse debent, qui tantæ salutis participes esse volunt, divinarum virtutum præbuit atq; expressit. 14.

Si quis est qui dubitet, an Christus non prosit, nisi illis qui ipsum imitantur, is profectò nec Christianæ religionis gustum ullum habere, nec novi Testamenti scripta legisse meritò videri potest. 15.

Is homo, qui gustum alioqui Christianæ religionis habeat, & promissorum in ea contentorum, si simpliciter labatur, aut etiam aliquod gravius peccatum committat, fieri potest, ut sine alia superveniente Dei gratia se ipsum erigat, & peccatum relinquat. Verumtamen, cùm nemo in toto Christianæ pietatis colendæ curriculo, suis ipsius viribus tutò confidere possit, nihil laudabilius & securius, quàm ad opem & auxilium divinum, quod nobis etiam alioqui, in omnibus, quæ facere aggredimur, implorandum est, in ejusmodi causâ recurrere. Quodsi quis ita delinquat, ut vitæ sanctimoniam abjiciat, & virtutum Christianarum semitâ relictâ, vitiorum viam ingrediatur, nulla ratione potest ipse per se, denuò ad virtutes sectandas converti, & vitiis valedicere; sed necesse est, ut Deus singulari suo favore & gratiâ, ad id præstandum illi adesse, eumq; juvare dignetur. 16.

17. *Evangelium Christi non est simpliciter ostendere hominibus pœnitentibus, paratam apud Deum peccatorum remissionem; sed ita demum, si talis pœnitentia adjunctam sibi habeat fidem in ipsum Christum, id est, obedientiam præceptorum ejus sub spe vitæ æternæ, ab ipso iis promissæ, qui talem obedientiam præstiterint.*

18. *Christi perpessiones, cruciatus & mors, non potuerunt esse oblatio, quæ nobis iram Dei placaverit; cùm jam Deus iratus nobis non esset, cum Christus munus suum obire cœpit, sed contrà per ipsum Christum quæreret, atq; adeò a nobis peteret, qui ipsius Dei inimici eramus, ut sibi reconciliari vellemus, & peccatis relictis, ad justitiæ opera sectanda nos convertere; se enim, si id a nobis fieret, paratum esse, omnia ista peccata nobis remittere ac condonare. Itaq; quidquid passus est Christus, crux deniq; & sanguis ejus, non aliò pertinent, quàm ad suum effectum perducendam tantam Dei erga nos clementiam ac liberalitatem.*

19. *Christi perpessiones, non modò testantur nobis & confirmant certitudinem legis Christi atq; Evangelii, nec tantùm sunt nobis exemplum, ad imitationem ipsius Christi adhortans; sed sunt, ut modò dicebamus, ratio & via perducendi ad suum effectum, ingentem Dei erga nos benignitatem, in nostris peccatis omnibus gratuitò condonandis, & immortalitate nobis afficiendis; & simul cum iis*

jun-

junctæ, quæ ipsas sunt consequuta, sunt demonstratio manifesta, nihil tam dirum & atrox Christum imitanti accidere posse, quod illi beatam immortalitatem, ad quam contendit, præripere possit.

Christus, obedientiâ quam Deo præstitit, quemadmodum nobis sic etiam sibi ipsi (propriè loquendo) nihil est meritus; sed sicut nihilominus hanc ipsius obedientiam, ex Dei decreto, consequuta est ejus a mortuis resurrectio, sic etiam consequuta est ipsius potestas, nos, qui illi obtemperamus, a mortuis excitandi, & salute æterna impertiendi. 20.

Cœnæ Dominicæ usus est necessarius, ut Christo obediamus, qui illum nobis præscripsit. Baptismus autem in Ecclesia, Apostolorum exemplo, omninò est retinendus. 21.

Nemo a nobis pro fratre habetur, qui Christum invocare renuat: Imò eum qui sit hujusmodi, ipsum Christum, quem Dominum & Deum agnoscimus, utq; talem adoramus & invocamus, penitus, sive prudentem sive imprudentem, negare censemus. 22.

Quòd animæ nostræ unà cum corporibus moriantur, nullo pacto asserimus; tantùm ex analogia totius scripturæ edocti affirmamus, eas usq; ad Christi adventum, non frui beatitudine illa, quæ illis est promissa, qui ipsius Christi sunt. 23.

Nos, cum baptismũ administramus, vel utimur usitata formula verborũ, In nomine, *seu* in nomẽ Patris, & Filii, & Spiritus sancti; *Vel simpliciter Apostolos imitati*, in nomine Iesu Christi *bapti-* 24.

baptisamus. Si quis ex nostris aliâ formulâ est usus, est singulare quiddam, quod ipsi nostro cætui asscribi non debet.

25. *Baptisari in nomen Patris & Filii, non eodem prorsus sensu dicitur, quo dixit Paulus, omnes baptisatos fuisse in Mosen; nec nos, cum Pauli locum istum afferimus adversariis respondentes, qui ex eo, quòd Christus iussit Apostolos baptisare in nomen Patris, & filii, & Spiritus sancti, colligunt, filium & Spiritum sanctum, & utrumvis eorum esse illum unicum Deum nostrum, aliud probare volumus, quàm posse quem in aliquem (quod idem est, atq; in alicujus nomen) baptisari, quamvis ille non sit ille unicus Deus noster.*

26. Nos, *viribus naturalibus, in prima creatione homini datis, parum omnino in rebus divinis tribuimus, scientes, teste Apostolo, animalem hominem non percipere, quæ sunt Spiritus Dei. Et certè, quòd Deus filium suum ex Spiritu sancto concipi voluerit, indicat primæ creationis nostræ, ubi de mysteriis divinis agitur, imperfectionem. Fit autē nobis, in illis verbis,* Credūt nihilominꝰ *&c. nō levis injuria; quasi verò dubitari meritò de nobis posset, an crederemus illud esse verum, quod apertissimis verbis idq; non semel, in sacris litteris expressum est.*

27. *Spiritum sanctum, virtutem Dei atq; efficaciam, quâ aliquo modo res ab ipso Deo sanctificantur,*

tur, esse credimus. Personam verò ipsum Spiritum sanctum, propriè & in potiorem significationem acceptum, ab ipso Deo cujus est Spiritus, distinctum esse negamus.

Sanctam motionem creatam a Deo in anima hominis, metonymicè, auctorem rei pro re ipsa nominando, Spiritum sanctum appellari posse, dubitari nequit. Sed aliud est appellari posse, aliud verò reipsa esse. 28.

IOANNIS NIEMOIEVII
Epiſtolæ duæ,

DE SACRIFICIO & Invocatione Chriſti.

PErlecto ſcripto tuo contra Volanũ, animadverti argumenta ejus ſatis accuratè a te refutata, locaq; ſcripturæ plæraque diligenter examinata ac elucidata: Verùm non ſine mærore (ne quid graviùs addam) incidi inter legendum in quoddam Paradoxon, ſcripturæ ſacræ contrarium ac planè horrendum, dum Chriſtũ in morte ſive in cruce ſacrificium obtuliſſe pernegas. Volanus circa cauſam efficientem turpiter lapſus eſt, dum Chriſtum morte ſua patrem cæleſtem placâſſe, ex iratoq; clementem ac miſericordem effeciſſe, aſſerere ac affirmare non veretur: Tu contrà, Domine Socine, in cauſâ mediâ non leviter hallucinari videris, qui mortem Chriſti extenuas, effectumq; præcipuum mortis Domini noſtri obliterare ac expungere vis, audacter pronuncians, dominum Ieſum Chriſtum non in ara crucis, ſed in ipſo cælo ſacrificium obtuliſſe. Miror quid tibi in mentem

tem venerit, ut tam confidenter (ne quid aliud dicam) contra manifesta sacræ scripturæ testimonia pugnare, contrariamque sententiam tueri non timeas.

Legi quoq; diligenter responsionem tuam ad Argumenta Francisci Davidis; ubi Christi domini invocationem, honotemq; nomini ejus sacrosancto convenientem asseris, ac contra calumnias Francisci Davidis defendis: Attamen videris mihi, paucis verbis optimam sententiam non tantùm obscurâsse, sed quasi in dubium revocâsse, adversariosq; in errore confirmâsse.

Quæris quid sit, quod tantum malum secum importare possit? Breviter respondeo: verba illa quæ sæpiùs addis; *Christum Dominum invocare possumus, sed non debemus sive non tenemur, &c.* ruinam negotio causæque tuæ minantur. Non possum percipere, quomodo hæc conciliari possint; Non debemus, sed possumus: quasi in negotio salutis nostræ liberum sit facere vel omittere, prout nobis aliquid magis necessarium vel e contra visum fuerit.

Ego verò non tantùm posse, sed & debere nos Iesum Christũ invocare, ab illoque bona nobis necessaria petere, affirmo; quod hisce rationibus breviter confirmare volo. Debemus in Iesum Christum credere, fiduciamq;

ciamq; erga illum ſinceram concipere: Ergò & invocare nomen ejus ſanctum debemus, non tantùm poſſumus. Itē, debemus Ieſum Chriſtum, dominum, regem, gubernatorem, ducem, protectoremq; noſtrum agnoſcere, cui tutò inniti, ad ejuſq; nos nutum componere debemus: Ergò eundem invocare, ab eoq; precibus ambire, quò nobis auxilio ſuo præſtò ſit, opemq; non deneget, debemus. Poſſem per omnes partes eminentiæ Chriſti, ejuſq; officii erga nos, diſcurrere, ex quibus omnibus invocationem ſacroſancti nominis ejus, non tantùm poſſibilem (ut ita dicam) verùm ſummè neceſſariam evincerem: Verùm, quoniam mihi non cum adverſario res eſt, ab iis ſuperſedeo; hoc tantùm in tuo ſcripto deſiderans ut ſemper & ubiq; rem, quam defendendam ſuſcepiſti, ornes, tuearis, maximéq; commēdes, præcavens, ne quod una manu exædificaſti, alterâ deſtruere aut labefactare videaris. Si enim poſſumus, ſed non debemus, aut ut tu ſcribis, non tenemur, quid inde ſequatur facilè quivis colligere poterit. Adverſarius dicet: Quid tam ſtudioſè urges invocationem nominis Chriſti, cùm ego id præſtare non tenear? Imò ſit tibi per me liberum invocare, mihi tu in re indifferente, tuo exemplo præſcribere non potes, &c. Vnde

non

non levis error perniciosaq; dubitatio suborietur, dum alii invocare Dominum Iesum Christum non cessant, imò sedulò id præstant, alii verò id facere recusabunt, atq; dum testimoniis exemplisq; sacris urgentur, libertate conscientiæ suæ facilè se tueri ac excusare, si istud tuum pronunciatum stabit, poterunt. Mihi verò videtur hujusmodi Christianus, qui Dominum Iesum Christũ invocare aut nõ vult, aut nõ audet, vix nomine Christiani dign9: quod & tibi verisimile videri credo. Cur igitur ex re necessaria, liberam ac indifferentem facere vis? Scio in publicis precibus non semper id requiri, cùm & exempla Apostolorum diversum ostendant; verùm hîc non de hac re loquor: sed conscientiæ singulorum fidelium in veritate, notitiaq; nominis Iesu Christi erudiendæ ac stabiliendæ sunt, ut quid credere de Christo, qualemq; fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo sperare debeant, certò persuasi sint. Qua in re qui rectè edocti sunt, spiritu sancto attestante in conscientiis eorum, si in fide ac spe, reverentiaq; erga Christum Dominum fundati non aberrant, ii neq; de invocatione nominis ejus unquam litem movebunt. Contrà quicunq; invocare non audent, ii neq; fiduciam nec spem ullam veram ac sinceram habent, Christiq; domini

dignitatem, eminentiam, officiumq; penitus aut ignorant, aut leviter tantùm de illo perſuaſi ſunt, nunquamq; guſtârunt quàm benignus ac ſuavis ſit dominus: ad quem cum certa fiducia (quod abſq; ardenti invocatione nominis ejus fieri nequit) accedere non audent: certoq; certius eſt, hujuſmodi omnes ſive pſeudochriſtianos, ſive tepidos ſuper Chriſto Domino ſuper lapide vivo, veluti vivos lapides non ædificari.

Reſtat adhuc non levis ſcrupulus in eodem ſcripto, quem ut eximas opto, dum Adorationē Chriſti ab Invocatione diſtinguere videris. Negare non poſſum, ſæpiùs id accidere, ut aliquem adoremus (de civili adoratione loquor) ſine petitione alicujus rei ab eodem: Verùm quomodo hæc in Chriſto Ieſu adorando diſtingui poſſint, non video neq; percipere poſſum. Non enim ampliùs Ieſus Chriſtus nobiſcum verſatur carnali præſentia, ut eo viſo capita noſtra inclinemus, aut coram eo procidamus. quod Papiſtæ ſe egregiè præſtare putant, dum coram lignea crucifixi imagine ſe humiliant, ac capita aperiunt. Nobis verò qui Ieſum Chriſtum non in terra, neq; in elementis terreſtribꝰ præſentaliter quærimus, omnis Chriſti adoratio non tam externa, quanto magis interna eſſe debet. Quotieſcunq; enim ad nomen Ieſu Chriſti genua flectimꝰ, id abſq;

ardenti desiderio cordis, sive petitione auxilii salutaris facere non possumus; quod dũ facimus nihil aliud agimus, nisi nomen ejus invocando, eundem nõ tantùm interno affectu cordis veneramur, sed etiã externo gestu adoramus. Et sæpissimè fit, ut absq; exteriori reverentia, vel gemendo, vel precando auxilium ejus ambiam⁹; cùm nunquam fieri possit (de veris adoratorib⁹ loquor) ut Christum adorando ab eo aliquid non petamus. quod sine invocatione nominis ejus fieri nequit. Intelligis, ni fallor, vir erudite, quare ego istam subtilem distinctionem inter Invocationẽ & Adorationẽ, non recipiam nec assequi possim: tuũ erit nodum hunc expedire. Datæ Lublini Vltima Februarii, anno 1587.

IOANNES *Niemojevius*.

Responsio Fausti Socini.

S*Ententiam meam de Sacrificio Christi, hac thesi comprehensam tibi impugnandam propono.* Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione, non tamen revera in ipsa cruce sanguinisve fusione, sed mox in cælo, Christo illuc ingresso, peracta est. *Hanc autem thesim ad unguem cum iis consentire invenies, quæ contra Volanum hac de re scripsi.*

Sed jam ad alias tuarum litterarum partes venio.

Damnas vehementer, quòd in disputatione mea cum Francisco Davidis affirmem, nos Christum Dominum invocare posse, non tamen teneri; hocq; ipsi Christi invocationi, quam tamen ubiq; stabilire nitor, ruinam sternere arbitraris. Hîc autem pro eodem habes, non debere, & non teneri; *cū tamen* nō debere *eam vim habeat, ut significet, aut certè significare possit*, Id facere nō licere; *quod cōtrarium esset ejus, quod ego assero:* Non teneri *autem (quæ locutio, quamvis fortasse non omnino Latina, ad hunc sensum explicandum, & olim & hodie usurpata est) nihil aliud significet, quàm* Nullo jure cogi. *Videris etiam paulò aliter accipere Invocandi verbum, quàm ego accipiam, qui ipsam (ut sic dixerim) precum nostrarum directionem eo verbo intelligo, quemadmodum & Franciscus ipse Davidis, (quamquam interim Adorationem aliquando cum Invocatione confunderet) se intelligere apertissimis verbis ostendebat. Dico autem, te videri verbum istud paulò aliter accipere; nam Apostolorum exemplo, & publico ac perpetuo Ecclesiæ usui, ad Deum potiùs quàm ad Christum suas preces dirigendi, occurrere volens ais, te hac de re non loqui:* Sed, *inquis*, conscientiæ singulorum fidelium in veritate notitiaq; nominis Iesu Christi, erudiendæ ac stabiliendæ sunt, ut quid credere de Christo, qualemq; fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo sperare debeant, certò persuasi sint. *Quasi verò vel hoc ipsum*

ipsum a me diligentissimè ubique non fiat, vel sententia mea de invocatione Christi, huic rei quidquam adversetur. Sed sive rectè perceperis, quid in verbis meis (ubi tamen proprietatem simul & communem loquendi usum secutus sum) significet verbum Invocandi, sive minùs, ostendam (ni fallor) nihil eorum quæ ad me hac de re scripsisti, sententiam meam labefactare, & nihil esse, cur dubites, ne propter illam a quoquam Christi invocatio in dubium meritò revocetur. Igitur sententia mea, ut ex prædictis intelligi potest, breviter hæc est; Nos quidem jure posse preces nostras ad ipsum Christum dirigere; sed non tamen ad id faciendum divino jure cogi. Et hanc meam sententiam clarissimè exposui, idq; non semel, in libello ipso disputationis meæ cum Francisco Davidis, præsertim verò in eo scripto, quod legitur ante responsionem ejusdem Francisci per partes descriptam & a me refutatam: in quo scripto ad ea respondeo, quæ vir quidam pius & doctus (is erat D. Blandrata) brevissimè, ad Christi invocationis necessitatem probandam, ad me scripserat, & ad demonstrandum hanc necessitatem omnino urgendam esse. quæ eadem reipsa sunt cum iis quæ tu scribis. Itaque, nisi jam ad me disputationis illius libellum remisisses, possem meritò, pro refutatione eorum quæ meis verbis objicis, te ad scriptum illud meum rejicere. Verùm, libello jam a te mihi remisso, hîc paucis ad tua objecta respondebo.

Primùm igitur sic ais: Non possum percipere quomodo hæc conciliari possint,

Non debemus, sed possumus. quasi in negotio salutis nostræ liberum sit facere vel omittere, prout nobis aliquid necessarium vel contrà visum fuerit. *Ex his verbis tuis, quemadmodum etiam ex aliis, id apparet, quod dixi te,* Non debem9, *pro eo usurpare, quod est* nō tenemur, *sive,* nullo jure cogimur. *Iā verò pro responsione dico, te hîc vel principium, ut ajunt, petere, vel negotii salutis nomine, negotium religionis intelligere. cùm tamen inter utrumq; differentia statuenda videatur. In salutis nostræ quidem negotio omnia sunt necessaria. In religionis verò nostræ negotio, non pauca sunt non necessaria. Et ne aliunde, quàm ex re ipsa, de qua agitur, exempla petamus, Ad Christum preces nostras dirigere, sine dubio ad negotium nostræ religionis pertinet: attamen nemo est, qui negare audeat, nos posse, ut sæpissimè quidem omnes facimus, non ad ipsum Christum, sed ad Deum preces nostras dirigere. Quodsi pariter ad salutis nostræ negotium pertineret, ad ipsum Christum preces nostras dirigere, id omittere sanè unquam nulla ratione possemus. Illud quod hac in re ad salutis nostræ negotium pertinet, est, nos merito posse ad ipsum Christum, semper & ubiq;, in rebus ad Ecclesiam seu publicè seu privatim pertinentibus, preces nostras dirigere, idq; ex animo agnoscere, & palàm profiteri. Nam si quis hoc non agnoscit, nec profitetur, is potestatem, regnum, & gubernationem Christi in Ecclesia non agnoscit nec profitetur;*

fitetur; sine qua agnitione & professione nemo per Christum salutem adipisci potest.

Deinde sic argumentaris: Debemus in Iesum Christum credere, fiduciamq; erga illum sinceram concipere: Ergò & invocare nomen ejus sanctum debemus, non tantùm possumus. *Respondeo, hic subesse consequentis quam vocant fallaciam: Rectè siquidem ex necessaria invocatione colligere quis posset necessariam fiduciam. Nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum in quem non credit? Sed non rectè contrà ex necessariâ fiduciâ, necessaria invocatio colligitur. præsertim, si Invocationis nomine, ut in hac disputatione fit, ipsa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui planè confidam, & tamen ad alium in meis necessitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minùs confidam. Debemus Iesu Christo confidere: sed iidem debemus ipsi Deo confidere. Immo Christo confidere, nihil revera est aliud, quàm ipsi Deo confidere. neq; enim in ipso Christo fiducia nostra terminatur; sed per ipsum in Deum transit ibiq; acquiescit. Quare, tametsi fiducia in Christum necessaria est nobis, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus; cùm possimus eas ad Deum dirigere, cui similiter immo excellentiore quadam ratione confidere omnino necessarium nobis est. Alioqui, si argumentatio tua a necessaria fiducia ad necessariam invocationem valeret, ad hunc modum quis argumentari posset. Necessarium est nobis semper atq; ubiq;*

Christo confidere; Igitur necessarium est nobis semper atq; ubique preces nostras ad Christum dirigere. quod tamē quàm a veritate absit, nemo nō videt.

At rursus hac argumentatione uteris; Debemus Iesum Christum, Dominum, Regem, Gubernatorem, Ducem, Protectoremq; nostrum agnoscere, cui tutò inniti ad ejusq; nos nutum componere debemus: Ergò eundem invocare, ab eoq; precibus ambire, quò nobis auxilio suo præstò sit, opemq; non deneget, debemus. *Hæc argumentatio eodem fermè vitio laborat, quo & superior. Quandoquidem etiamsi necessarium esse videtur, ut is, cujus opem & auxilium precibus implorare omnino debeamus, a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit; non tamen contrà necessarium est, ut ejus qui a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit, opem & auxilium implorare omnino debeamus. Nam si alius similiter Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster nobis sit agnoscendus, nihil prohibebit, quin, illo præterito, hujus opem & auxilium precibus imploremus. Exemplum esto in antiquis illis Imperatoribus, qui vel suos filios, vel alios homines sibi consortes imperii asciscebāt. Certè istis licèt ad imperii consortium evectis, & sic populi Dominis, Regibus, & Gubernatoribus constitutis ac declaratis, nemo tamen ex populo eorum opem & auxilium implorare cogebatur: sed poterat adhuc unusquisq; opem illorum & auxilium semper implorare, a quibus isti, tales constituti ac declarati fuerant.*

fuerant, quippe, quos non minùs, quàm istos, Dominos, Reges, & Gubernatores suos agnoscere adhuc deberent. Similiter igitur, cùm non Christus tantùm, a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster sit agnoscendus, sed Deus quoq; a quo ipse Christus talis est nobis constitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atq; auxilium in precibus nostris imploremus. Nam si dicas, te in argumentatione tua addidisse de Christo, quòd ei tutò inniti debeamus, id quod de istis hominibus ad imperii consortium ascitis dici nequeat; jam in responsione ad superius argumentum, ubi ex fiduciâ in Christo necessariò collocandâ, necessaria ejusdem Christi invocatio colligebatur, huic rationi satisfactum est.

Verùm hîc statim subjicis. Possem per omnes partes eminentiæ Christi ejusq; officii erga nos, discurrere, ex quibus omnibus invocationem sacrosancti nominis ejus non tantùm possibilem (ut ita dicam) verùm summè necessariam evincerem. *Ego verò affirmo, cùm ex iis quæ supra enumerâsti, omnium, quæ Christus habet, maximis & præstantissimis, ista Christi invocandi, id est, ad eum preces nostras dirigendi summa necessitas, nō nisi perperam, ut vidimus, colligi possit, nunquam eam rectè, ex aliis Christi eminentiæ partibus, collectum iri: Sed tantùm (quam quidem ipse diligentissimè ubique urgeo) indubitatam, & ab omnibus necessariò agnoscendam & prædicandam, ad Christum preces nostras dirigendi*

potestatem, quemadmodum ex his, sic etiam fortasse ex illis rectissimè conclusum iri.

Sed ais: Si possumus sed non bebemus, aut, ut tu scribis, non tenemur, quid inde sequatur facilè quivis colligere poterit. Adversarius dicet: Quid tam studiosè urges invocationē nominis Christi, cùm ego id præstare non tenear? *Respondeo; Idcirco tam studiosè urgeo invocationem Christi, ut Adversarius mecum agnoscat, & palàm profiteatur, Christum a nobis meritò invocari, id est, preces nostras ad ipsum dirigi posse, & consequenter fateatur ac prædicet, Christum in cælo manentem, summâ nunc in ipso cælo & in terra potestate reipsa præditum esse, universamq; Ecclesiam suo nutu regere ac gubernare; & idcirco ut cælestem nostrum Dominum, Regem, ac Gubernatorem a nobis adorari, seu divino cultu ac veneratione affici debere. Certè (ut interim ad alia quæ subjungis respondeam) qui ita de Christo ex animo, ut quidem prorsus necessarium esse dico, & sentiet & loquetur, is nunquam dicet, se Christum invocare, sive ad ipsum preces nostras dirigere, vel non audere vel nolle. Immo, quamquam id nec ne facere, sibi liberum alioqui esse agnoscet; tamen se ad illum preces suas directurum dicet, prout spiritus suggesserit, atq; humana imbecillitas postulaverit; cujus potissimùm juvandæ gratiâ, hoc Christo a Deo datum est, ut preces nostras perpetuò exaudire, nobisq; opem ejus implorantibus opitulari possit: neque umquam iste de Christi invocatione litem movebit,*

aut,

aut, dum alii Christum invocabunt, id ipse facere recusabit. Cur enim, si jure optimo semper a se invocari Christum posse & agnoscit & profitetur, aliis Christum invocantibus, ipse id facere recuset, nisi fortè Christianæ charitatis prorsus sit expers, ideoq; planè indignus, qui in Christianorum cœtu locum habeat? Itaq; ambabus (quod ajunt) ulnis, ea verba a te postmodum divinitus scripta, illorumq; sententiam amplector ac recipio; Quicunque (Christum) invocare non audent, ii neq; fiduciam, nec spem ullam veram ac sinceram habent, Christiq; Domini dignitatem, eminentiam, officiumq; penitus aut ignorant, aut leviter tantùm de illo persuasi sunt, nūquamq; gustârunt, quàm benignus ac suavis sit Dominus &c. *Rectè igitur existimâsti, mihi quoque verisimile videri, eum, qui Dominum Iesum Christum invocare non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse. nisi quòd non modò vix, sed ne vix quidem; & non modò verisimile id mihi videtur, sed persuasißimum mihi est. At nihil prorsus cum hoc pugnat, ut paulo antè ostendi, asserere, posse nos quidem meritò ad Christum ipsum preces nostras dirigere; non tamen (simpliciter & absolutè scilicet loquendo) ad id faciendum divino jure cogi. Nam præterquam quòd nullum divinum, idq; certum atq; indubitatum præceptum ea de re extat, ipsa etiam subordinatio Christi ad Deum isti necessitati penitus adversatur. Ex ista enim subordinatione, hoc inter Dei & Christi invocationem discri-*

discrimen necessariò consequitur, quòd scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo (qui enim Christum nominatim orat, ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eiq;, ut dixi, subordinatus:) Christum verò, ob hanc ipsam causam, semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere (id enim facientes, nihil a præcepto ac necessitate invocandi Dei recedimus) sed possumus etiam illum non invocare; id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cùm enim Deus Christo nequaquàm sit subordinatus, qui Deum orat precum verbis non ad Christum, sed ad ipsum Deum directis, is nullo modo Christum oráße censendus est. Atq; cognitio & doctrina hujus discriminis inter Dei & Christi invocationem, certißima est ratio conscientiæ nostræ, in tota hac quæstione invocationis Christi, quietæ ac tranquillæ reddendæ, & Adversariorum, qui nos Christum cum Deo confundere calumniantur, oris obstruendi, illorumq; pravitatis detegendæ; qui idcirco Christo invocationem adimunt, quia supremam illam potestatem & gubernationem, precumq; nostrarum exauditionem illi nequaquam concedunt; ex qua, ut ostendi, non necessitas, sed potestas tantùm Christi invocandi necessariò sequitur. Est deniq; tutißima atq; adeò unica via, ut conservandi Deo in Ecclesia (quemadmodum omni studio ac conatu curare debemus) suam prærogativam,

sic

sic ipsam Christi invocationē prorsus stabiliendi, & adversùs omnes satanæ impetus inconcussam reddendi. tantum abest, ut eam hac ratione labefactari posse, quisquam meritò suspicari queat. Et propterea ego cum Francisco Davidis disputans, consultò ipsissimâ interim (ut mihi quidem videtur) veritate nihil dissimulatâ, hanc ipsam viam sum ingressus. Sed quæ hac de re scripsi, ut, ni fallor, apertissimè mentem meam explicant, sic rectè intelligenda ac perpendenda sunt. Alioqui, si quis, quæ legit, negligenter legat, non solùm ex meis scriptis, sed etiam ex ipsis sacris literis occasionem sumere facilè poterit, licèt planè immeritò, de rebus divinis malè ac perversè sentiendi.

Nunc venio ad scrupulum tuum propter distinctionem meam inter Christi Adorationem & Invocationem. Neq; enim vides, quomodo Christus corpore a nobis absens adorari queat, quin eodem tempore invocetur: cùm tamen videlicet ego ubiq; affirmem, nobis necesse esse Christum adorare, invocare verò non item. Et ais: Quotiescunq; enim ad nomen Iesu Christi genua flectimus, id absq; ardenti desiderio cordis, sive petitione auxilii salutaris, facere non possumus. *Immo verò nihil impedit, quominus ad ipsius etiam Dei nomen, genua sive corporis sive animi flectamus, nihil tamen interea temporis cogitantes, nisi ut illum debito honore afficiamus. An non possumus Christo & corporis & animi genibus flexis, hymnos ac lau-*

des

des canere ac tribuere divinas? an non eũ & mente & lingua Dominum ac servatorẽ nostrum, venerabũdi agnoscere ac confiteri? an non, ut in ipsius cœna fit, ei sacro & divino cultu gratias agere, ejusq; nomẽ sanctissimum divina planè ratione concelebrare; & tamen eodem ipso tempore nihil de auxilio ab ipso sive petendo, sive etiam expetendo cogitare? Profectò possumus. Talis est enim Christus a Deo factus nobisq; constitutus, taliaq; per ipsum beneficia accepimus, ut, etiam eo secluso, quòd nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus. Quamvis enim corpore nobis Christus non adsit, adest tamen spiritu; & non modo gestus nostros omnes & verba videt & audit; sed cor ipsum nostrum perpetuò novit atq; intuetur, nec quidquam hic diversi est ab eo, quod foret si ubique & semper præsens nobis corpore adesset. Quocirca, quemadmodum nemo potest negare, quin, si Christus corpore præsens nobis esset, eum adorare, & tamen eodem tempore simul non invocare possemus; sic negandum nullo modo est, eum licèt a nobis corpore absentem, adorari sine invocatione posse. Exempla quidem adorati, nec tamen simul invocati Christi, cùm in terris esset, non pauca habemus, eaq; non civilis sed religiosæ adorationis; ut Mat. 2. v. 11, & cap. 14. v. 33, Ioh. 9. v. 38. & alibi. Siquidem, ut in ipsa disputatione mea cum Francisco Davidis scripsi (ipsa autem verba adscribam) Adorat is, qui corpus aut animum alicui reveren-

ter inclinat, & coram eo venerabundus procumbit, etsi nihil ab eo petat. Invocat autem is, qui in necessitate constitutus, aut aliquid percupiens, confidenter alienam opem & benignitatem implorat. *Quamobrem miror, distinctionem Adorationis & Invocationis Christi, non quidem a me excogitatam, sed a rei ipsius, non minùs quàm vocabulorum diversitate proficiscentem, tibi homini erudito inprimis ac perspicaci, adeò subtilem videri, ut eam percipere nequeas: cùm potiùs necesse sit ad summam quandã atq; (ut ita dixerim) imperceptibilem subtilitatem confugere, si quis hæc duo, quæ & natura ipsa & loquendi usus manifestè distinxit atq; sejunxit, confundere velit, vel alterũ ab altero numquã separare. Dat: in agro Paulicoviano. die 20 Martii. 1587.*

FAUSTUS *Socinus.*

IOANNIS NIEMOIEVII Epistola II.

VErba in responsione contra Volanum hæc extant. *Itaque affirmo Christum non quidem in cruce, seu crucis ara se Deo obtulisse, sed in ipso cælo.* Item: *Nec porrò ipsam Christi mortem, ejus revera sacrificium esse aut fuisse, sed illi præivisse &c.* In literis verò ad me datis quædam addidisti, sententiam tamen non mutasti: immo hanc esse tuam opinio-

pinionem, quòd Chriſtus revera in cruce ſacrificium non peregiſſet, manifeſtè confeſſus es.

Quid igitur dicam? Libenter placita ſcriberem, ſi piè ac juſtè id facere poſſem: verùm nec te officioſis mendaciis delectari puto, nec ego alicui adulari volo, contraq; animi ſententiam loqui poſſum. Vt igitur tecum liberè agam, nolo verborum circuitu uti, ſed fretus clariſſimis novi Teſtamenti ſententiis, abſq; omni tergiverſatione ſimpliciter affirmo, ſententiam tuam non tantùm erroneam, verùm cum teſtimoniis ſacræ ſcripturæ ex diametro pugnare. Non opus eſt longa probatione, ſed tantùm ſcripturæ ſanctæ loca aliquot producenda, ex quibus ſententiæ tuæ vanitas, errorq; deprehendi facilè poteſt. quod facere, favente Deo, incipiam.

Paulus Epheſ. 5. *Chriſtus dilexit nos, & tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ &c.*

Hebr. 9. *Nam ſi ſanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencæ aſpergens inquinatos, ſanctificat ad carnis puritatem; quanto magis ſanguis Chriſti, qui per ſpiritum æternum ſeipſum inculpatum obtulit Deo vivo?*

Ibidem: Neq; *ut ſæpè offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis, cum ſanguine alieno, alioqui opportuiſſet eum ſæpè*

paſſum

passum fuisse a condito mundo. Sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est: & sicut illud statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea verò judicium; ita & Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret, altera vice absq; peccato conspicietur iis qui ipsum expectant ad salutem, &c. Possem plura testimonia adducere; verùm nunc iis contentus esse volo, ex quibus manifesta repugnantia opinionis tuæ apparet. Tu enim Iesum Christum seipsum in cruce obtulisse Deo negas, mortemq; Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis; testimonia verò citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, apettissimè testantur.

Quid ad hæc dicturus es? Fortassis ad Dianian confugies: verùm ego ipsissima verba urgeo, nec nunc de sensu verborum disputationem instituere volo, verbis apertissimis contentus, sicut omnes pios, Deiq; amantes facere decet. Obsecro itaq;, ne extra & ultra propositum necessitatemq; me in certamen provoces, hoc est, ne mecum de sensu verborum litem instituas: dabitur, Deo volente, oportunum tempus, de sensu verborum Apostoli conferendi ac disputandi; nec deerunt rationes, Deo favente, sententiam veram eruendi ac confirmandi. Nunc verò hoc tibi objicio, in

hocq; te non laudo, quòd apertiſſima Spiritus ſancti pronunciata, per repugnantiam verborum oppugnare audeas. Spiritus enim ſanctus clariſſimis verbis mortem Chriſti oblationem nominat, tu verò per antiphaſin teſtimonio Spiritus ſancti contraire videris. Summa igitur meæ reprehenſionis, totiuſq; diſputationis, quoad præſentem articulum, hæc ſit: aut oſtende, (quod te nunquam facturum puto) ſcripturam novi Teſtamenti, mortem Chriſti oblationem ſive ſacrificium non vocare, aut manifeſtæ veritati cedere, palinodiamq; canere non dubites, teq; ab errore liberes, nec cæteris ſcandalum, adverſariisq; occaſionem ſugillandi calumniandiq; præbeas. Tu Chriſti ſacrificium in cælo demum peragi aſſeris, conferens Chriſti aſcenſum cum introitu veteris Pontificis in ſancta ſanctorum. Verùm quamvis negare nolo, Chriſti ſacerdotium eſſe æternum, in cæloq; ſacerdotem pro nobis interpellando, vultuiq; Dei apparendo agere: tamen nihilominus in terra per mortem crucis, idem Chriſtus ſeipſum obtulit, morsq; ejus jure optimo oblatio vocari, atteſtante Spiritu ſancto, poteſt. Nam & ſub lege Pontifex cum ſanguine in ſanctuarium ingrediebatur, qui ſanguis mactatorum animalium erat; ea verò mactatio animantium, oblatio ſive ſacrificium appel-

appellatur. Ita & Christus seipsum per mortem crucis obtulit, sanguinemq; proprium effundi passus est: per quem sanguinem introivit in tabernaculum non manu factum, hoc est, in ipsum cælum, ut ibi æternus Sacerdos Deo appareat pro nobis. Sed ab istis uberiùs tractandis supersedeo; a proposito certamine non discedens, hoc unum urgeo: aut ostende in novo Testamento mortem Christi oblationem non appellari, aut te errâsse, sententiamq; scripturæ sacræ contrariam edidisse consitere. Quod attinet ad rationem justificationis nostræ, effectaq; mortis Christi; scias me cum illis non sentire, qui Christum morte sua Deum placâsse, ex iratoq; clementem effecisse imaginantur. nec illis assentior, qui fide mortuâ justificari volunt. Novi, gratiâ Dei, distinguere autorem justificationis nostræ a causa media, patrisq; clementissimi misericordiã gratiamq;, summam præcipuamq; causam salutis nostræ agnosco: qui quicquid fecit, id totum, primo respectu, propter seipsum fecit, ut misericordia ejus immensa, bonitasq; ineffabilis appareret. Attamen mediæ causæ quæ in Christo mediatore præcipuè concurrunt, non sunt negligendæ, nec leviter transeundæ, aut in alium sensum, quem Spiritus sanctus non dictet, accipiendæ. Opera bona a fide justificante separare nolo, sed fi-

dem cum operibus (a Paulo edoctus) confundere caveo: etſi enim opera a fide reipſa non ſeparantur, tamen in negotio juſtificationis, ratione quadam diſtinguuntur. Sed de his dabitur aliquando oportunior diſſerendi occaſio, tempuſq; & locum Deus, ſi voluerit, ſuppeditabit. Nunc verò finem priori parti controverſiæ noſtræ imponens, rogo, quod & ſuperius poſtulavi, ne in reſpondendo terminos propoſitos mutare velis, in aliudq; genus tranſcendere audeas, hoc eſt, ne mecum de ſententia verborum litem moveas: ſed ſi id negare non poteris, me pro ſententia mea confirmanda, Apoſtolica verba rectè adduxiſſe, nihil præterea reſtabit, quàm ut errorem tuum agnoſcas corrigaſq;. quod ut facias ſuadeo, idq; tibi a Deo optimo dari ac ſuggeri opto.

Sed jam ulteriùs progrediamur, deq; filii Dei invocatione agamus. Video te laborare, quò crimen a te labefactatæ invocationis Ieſu Chriſti removeas, teq; nihil hujuſmodi ſcripſiſſe, unde adverſarii occaſionem erroris ſui ſtabiliendi habeant, oſtendere poſſis. Ego ingenuè fateor, te doctè, piè, ac luculenter pro aſſerenda Domini noſtri Ieſu Chriſti gloria ſcripſiſſe, adverſarioſq; fortiſſimis telis ex verbo Dei petitis cõfodiſſe, armaq; eorum irrita ac vana reddidiſſe: & niſi pauca illa verba, de qui-

bus

bus mox agemus, addidisses, non puto aliquid validius, quo adversarii contundantur planèq; corruant, scripto illo tuo contra Franciscum edito inveniri posse. Verùm cum invocationem filii Dei, quam tantopere commendasti ac stabilivisti, non ita necessariam sicut fiduciam in dominum nostrum Iesum Christum asseris, sed liberam facis, ad quam nemo jure divino necessariò cogatur: videris mihi a priori sententia etsi non recedere, tamē aliquatenus deflectere. Si enim invocatio Iesu Christi non est adeò necessaria, ut quivis Christianus jure divino ad eam cogatur, profectò inter adiaphora numeranda, potiùsq; singulorum fidelium conscientiis relinquenda, ut quilibet juxta suggestionem spiritus, vel illâ uteretur vel eam negligeret; nullaq; fuisset causa tam acriter cum adversariis hac de re contendendi. Si enim Christus gloriam integram ab iis, qui nomen ejus invocare nec audent nec volunt, habere potest, profectò permittendi sunt ejusmodi propriis conscientiis, ut hac in parte libertate Christiana utantur. Verùm si invocatio Iesu Christi ad gloriam nominis ejus refertur, sine qua honor Domini Iesu Christi illibatus conservari, gloriaq; ei integra tribui non potest, profectò invocatio nominis Iesu Christi, res est ex necessariis, ad fidē religionemq; Chri-

ſtianam pertinentibus. Verùm his breviter prælibatis, ad Apologiam tuam accedamus. Objicis mihi quod inter verba, *non debere*, & *non teneri*, diſcrimen nullum ſtatuam: qua de re contendere nolo, nam me grammaticum non eſſe, non inficior. Agnoſco hæc duo verba, me in una ſignificatione accepiſſe: verùm a te admonitus, ero poſthac cautior.

Diſcrimen quoddam inter res ad ſalutem neceſſarias, & illas quæ ad religionis negotium pertinent, ſtatuis: quæ ad ſalutis negotium faciunt, eas neceſſarias affirmas, quæ verò religioni ſerviunt, non pauca non neceſſaria aſſeris. Ego, mi domine, explicatiorem accuratioremq; hujus rei deſcriptionem deſidero: verba enim, ut a te ſcripta ſunt, niſi candidum interpretem nacta fuerint, poſſent nonnullam ſuſpicionem injicere, te de religione Chriſtiana minùs ſentire, ſive imprudentiùs loqui. Religio enim vera ea omnia continet, quæ ad cultum Dei, Ieſuq; Chriſti tam internum quàm externum, in verbo Dei præſcriptum, pertinent: ex quibus ſi quis, ſciens ac volens aliquid omiſerit, puto hujuſmodi hominem contemptæ religionis (niſi reſipuerit) pænas luiturum. Ego itaq; omnia quæ ad religionem Chriſtianam verè ac propriè pertinent, cum iis rebus quæ ſaluti noſtræ ſerviunt

viunt, conjungere didici. Scio, quoad religionis negotium, a multis peccari, non malitiâ sed ignorantiâ, qui (ut ſpero) veniam habituri ſunt, ſi ex eorum numero fuerunt vel ſunt, qui vero timore Dei imbuti, ſincero cordis affectu Deum quærunt, nihil temere omittentes, quod perſpectum a Deoq; profectum habent. Sed de his non eſt nunc dicendi locus: nobis, quibus veritas Dei ampliori modo patefacta eſt, nulla excuſatio relicta, ſi ſcientes volenteſq; negligentes in religione, non tantùm interna, ſed etiam externa fuerimus. Non debemus igitur nec poſſumus religionis officium, a ſalutis negotio diſtinguere: immo potiùs ſalutis noſtræ modum ſive medium, majori ex parte in vera religione conſtituere. Sed jam videamus exemplum a te adductum hujusmodi: *Ad Chriſtum ipſum preces noſtras re ipsâ dirigere, ſine dubio ad negotium religionis noſtræ pertinet: attamen nemo eſt qui negare audeat, nos poſſe, ut ſæpiſſimè quidem omnes facimus, non ad ipſum Chriſtum, ſed ad Deum preces dirigere. Illud quod hac in re ad ſalutis noſtræ negotium pertinet, eſt, nos meritò poſſe ad ipſum Chriſtum ſemper & ubiq; in rebus ad Eccleſiam, ſeu privatim ſeu publicè pertinentibus preces noſtras dirigere, idq; ex animo agnoſcere & palàm profiteri. Nam niſi quis hoc agnoſcat & profiteatur, is poteſtatem, regnum & gubernationem Chriſti in Eccleſia non*

agnoſcit nec profitetur: ſine qua agnitione & profeſſione nemo ſalutem per Chriſtum adipiſci poteſt.

Exemplum a te loco argumentationis poſitum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare neſcio, aut ad fallaciam diviſionis pertinere arbitror: vis enim ex eo quod aſſiduè non fit, concludere, quod neceſſariò facere non teneamur. Verùm facilè per inſtantiam argumentum tuum ſolvere poſſum. Deus Pater non ſemel invocatur; immo Stephanus ſolùm Chriſtum invocavit, Paulus quoq; non ſemel id feciſſe legitur: ergò invocatio Dei non eſt neceſſaria ad ſalutem. Non rectè igitur, (pace tua dixerim) argumentaris, ab eo quod ſemper non fit, ad non neceſſarium actum. Nam de tempore & loco non eſt præſcribendum: Spiritus ſuggeret fiduciaq;, quam erga Chriſtum unus altero majorem habet, ſingulos fidelium inſtruet. Ego libenter ad gloriam Chriſti fateor, me nunquam in privatis meis gemitibus ſive precibus, quoties Deum Patrem invoco, ejuſq; auxilium imploro, Chriſtum omittere: novi enim certiſſimèq; confido, me niſi per ipſum non poſſe ad Patrem tutò ac confidenter accedere; quoniam ſic Patri omnipotenti placuit, ut Chriſtus ſit opitulator ac interpellator noſter, per quem cum fiducia ad thronum divinæ gratiæ, ut miſericordiam conſequa-

ſequamur, confugiamus. Quod ad publicas preces Eccleſiæ pertinet, hæ pro temporis neceſſitatiſq; ratione moderari poſſunt. Fruſtra itaq; hoc exemplum adduxiſti, immo meo judicio extra propoſitum: nam non quæritur an ſemper & ubiq; neceſſarium ſit preces ad Chriſtum dirigere, ſed an res ſit neceſſària homini Chriſtiano Chriſtum invocare, ad eumq; preces dirigere. Tu ipſemet fateris, hoc ad ſalutis noſtræ negotium pertinere, ut agnoſcamus nos meritò poſſe ad ipſum Chriſtum ſemper & ubiq; preces noſtras dirigere. Hoc tuum poſſe, neceſſario oppoſitum, mihi haud dubiè labefactationem Invocationis Chriſti continere videtur. Quid enim hoc eſt: poſſumus invocare Chriſtum, idq; ut profiteamur, ad ſalutem neceſſarium eſt: verùm ut invocemus nullo jure cogimur? Si quis ita argumentaretur: poſſumus confidere Chriſto, idq; agnoſcere & profiteri debemus, verùm ut ei confidamus, nullo jure cogimur: nonne tibi abſurda hujuſmodi argumentatio videretur? Scio quid reſpondere poſſis; nos expreſſum mandatum habere de fide in Chriſtum dirigenda, de precibus verò ad eum dirigendis non item. Ego nunc hac de re diligentiùs agere nolo, tu ipſe tuum ſcriptum inſpice, videbis te contrà Franciſcum, Dei ordinationem & conſtitutionem loco

 præ-

præcepti approbare; immo aliquot loca, niſi fallor, adducis (quæ & ego adducere, niſi brevitati conſulerem, poſſem) quæ vim expreſſi mandati habent.

Sed quid pluribus opus eſt, cùm tu ipſe evidenter teſteris, eum, qui Chriſtum invocandum negat, nec poteſtatem, nec regnũ, nec gubernationem Chriſti in Eccleſia agnoſcere; ſine qua agnitione & profeſſione, nemo ſalutem per Chriſtum adipiſci poteſt. Si igitur is qui Chriſtum invocari jure ac meritò poſſe non agnoſcit neq; profitetur, Chriſtum Dominum verè nec agnoſcit nec confitetur, ob cujus ignorantiam ſalute per Chriſtum parta privandus eſt: quomodo is, qui ſciens Chriſtum eſſe invocandùm, tamen non invocat, majori pæna dignus non erit? Conſtat itaq; ex tuamet ipſius confeſſione, Domini noſtri Ieſu Chriſti invocationem ad ſalutem conſequendam eſſe neceſſariam. Si enim hujuſce rei ignoratio ab agnitione vera Ieſu Chriſti excludit, a ſaluteq; per Chriſtum acquirenda arcet: quomodo rei ipſius neglectus ſive contemptus eundem effectum producere non debeat?

Accedis poſtea ad meam argumentationem, quæ a natura viq; fidei, fiduciæq; erga Ieſum Chriſtum conceptæ, ad effectum neceſſariæ Invocationis producebatur. Quam tu hujuſmodi reſponſo rejicere ten-

tētas, objiciēs argumēto a me producto fallaciam consequentis: *Rectè siquidē* (verba tua refero) *ex necessaria Invocatione colligere quis posset necessariā fiduciam. Nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum in quemnon credit? Sed nō rectè contrà ex necessaria fiduciâ, necessaria Invocatio colligitur, præsertim, si Invocationis nomine, ut in hac disputatione fit, ipsa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui planè confidam, & tamen ad alium in meis necessitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minùs confidam. Debemus Iesu Christo confidere, sed iidē debem⁹ ipsi Deo cōfidere; imò Christo cōfidere, nihil revera est aliud, quàm ipsi Deo cōfidere: neq; enim in ipso Christo fiducia terminatur, sed per ipsū in Deū transit, ibiq; conquiescit. Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, cùm possimus eas ad Deum dirigere cui similiter, immo excellentiore quadam ratione confidere, omnino necessarium nobis est.*

Hæc tua, Domine Socine, ad argumentationem meam responsio, tantum abest, ut vim argumenti mei enervet debilitetve, quin potiùs connexū argumenti mei stringit ac confirmat. Nam quod tu ex necessaria Invocatione necessariam fiduciam colligis, sed non e contra; videris mihi hac in re multum hallucinari, qui res conjunctissimas divellere tentas, quæ mutuam relationem habent,

bent, & invicem reciprocantur. Si enim in eum ad quem preces dirigo, credere eiq; confidere debeo: quomodo viciſſim eum cui tutò confido, (ut Ieſu Chriſto tutiſſimè confidere debemus) nunquam in neceſſitatibus meis invocare audebo aut non curabo? Profectò ſi quis reperiretur, qui de fide in Ieſum Chriſtum gloriari auderet, eumq; invocare negligeret, iſtum ex tribus vitiis ad minus uno laborare oporteret: vel enim de Domino Ieſu Chriſto minus ſentiret, videlicet, invocantem ac confidentem juvare non poſſe: aut ſe ejus auxilio non indigere arbitraretur: vel potiùs (quod veriſimilius eſt) loco veræ fidei nomen tantùm inane prætenderet, ſimulatâq; fide gloriaretur. Sed quoniam veri Chriſtiani de Domino ac ſalvatore noſtro perſuaſi ſunt, eum & poſſe & velle juvare, ejuſq; auxilio & operâ ſemper & ubiq; ſe indigere: certè hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec poſſunt, nec debent, quin ad Chriſtum in neceſſitatibus ſuis aſſiduè confugiant, ab eoq; auxilium petant. Fiducia igitur vera neceſſariò producit Invocationem, non minus quàm Invocatio ſincera veram fiduciam requirit.

Quod verò a perſona excellentiaq; Dei Patris, ad infringendam neceſſitatem Invocationis Ieſu Chriſti, argumentum petis, cui excellentiori modo confidere, eundemq; invo-

invocare tutissimè possumus: facis id impertinenter, immò (pace tua sit dictum) minùs cōsideratè. Quid enim aliud facis, quàm ab Adversariis arma mutuaris, & non sentiens in eorum castra transire videris? Si enim propterea, quòd ad Deum preces nostras dirigere necesse habeamus, ad Christum non necessariò easdem dirigere teneamur: nonne eàdem sequela fidem in Christum non necessariam, aliquis imprudens existimare poterit? maximè cùm Deum talem habeamus & profiteamur, qui sine alicujus ope nobis succurrere, nosq; ex omni periculo liberare, solusq; erripere possit. Cur igitur alicuipiam, præter Deum ipsum patrem benignissimum, omnipotentemq; protectorem confidamus, sive in necessitatibus nostris ad alium quempiam confugiamus? Vides, si modò attendere voles, te hujusmodi argumentis plus gloriæ Christi nocere, quàm prodesse, adversariisq; ansam contrà Christum insurgendi præbere. Novimus, gratiâ Dei, & libēter profitemur ineffabilem majestatem, bonitatemq; Patris nostri clementissimi: sed, ubi agitur de gloria Christi, non opus est potentiam ac majestatem Dei prætendere, excellentiâq; Patris gloriam filii obscurare, sed voluntas, consilium ac ordinatio Dei consideranda ac proponenda est. Si De-

us nos

us nos voluisset per se solũ salvare, & absq; mediatore conservare, profectò id facere sicut potuisset, ita & fecisset, Christumq; salvatorem neq; promisisset neq; exhibuisset. Sed quoniam Iesum Christum constituit Dominum, Salvatorem ac mediatorem nostrum, per quem ad Patrem accedere debemus, eiq; omnem potestatem in cælo & in terra tradidit, in quem post Deum credere, eiq; tutò confidere possumus, inanis est omnis disputatio de eminentia Patris: sufficere enim sola voluntas ejus potest, proq; certissima regula fiduciæ ac obedientiæ nostræ erga Christum, Dei ordinatio ac constitutio esse debet. Tuum argumentum itaq; valde claudicat, quod in hunc modum formare oportet: Possumus & tenemur Deum Patrem invocare: ergò ad Christum preces nostras dirigere quamvis possumus tamen non tenemur. Manifesta fallacia consequentis, quàm ab instanti, simili argumento ostendere possum: Possumus & tenemur in Deum Patrem credere, ergò Iesu Christo quamvis confidere possumus tamen non tenemur. Non est ovum ovo similius quàm hoc argumentum tuo argumento. Verba itaq; a te in hunc modum scripta: *Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, &c.* quicunq; diligenter inspicere

ac di-

ac dijudicare voluerit, videbit ad labefactandam Invocationem Christi spectare: quicquid enim necessarium non est, id fortassis & parum prodesse potest. Verùm ne in re manifesta nimius sim, laboreq; superfluo utar, malo a rationibus meis quiescere, teq; ipsum potiùs contra temet ratiocinantem audire, ut ita faciliùs absurditatem istam animadvertere possis, erroremq; tuum corrigere velis. Verba hujusmodi in tuo scripto extant: *Rectè igitur existimâsti, mihi quoq; verisimile videri, eum, qui dominum Iesum Christum invocare aut non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse; nisi quòd non modò vix, sed ne vix quidem, & non modò verisimile id mihi videtur, sed persuasissimū mihi est.* Si ita judicas, domine Socine, quòd is qui Christum invocare non vult, nomine Christiani hominis indignus est, quomodo absolutam necessitatem invocationis Christi negare audes? Videris profectò pugnanta loqui & asserere. Nam si necessarium est, ut is, qui per Christum salvari vult, sit verus Christianus; verus autem Christianus esse non potest, quicumq; Christum invocare non vult nec audet: nonne vides ex hoc tuo connexo hujusmodi conclusionem necessariò sequi, quòd quicumq; nomen Christi invocare non vult nec audet, istum ad salutem per Christum partam non pertinere? Vnde & hu-

hujuſmodi conſequens neceſſariò emerget, quòd invocatio nominis Ieſu Chriſti æquè eſt neceſſaria, quàm ſalutis noſtræ certa perſuaſio, nominisq; Chriſti vera profeſſio. Vide igitur quomodo Dominus Fauſtus dominum Socinum oppugnet, ut ex hoc mutuo conflictu veritas (cui rogo reluctari noli) tanto magis eluceſcat. Poſita hac ratiocinatione Domini Fauſti contrà Dominum Socinum, ego aliam non diſſimilem adijciam: Omnis res, per quam gloria Chriſti maximè eluceſcit & amplificatur, nominiſq; Chriſtiani profeſſio ſtabilitur ac confirmatur, eſt ſūmè neceſſaria: Dirigere preces noſtras ad Dominum Ieſum Chriſtum, eſt res per quam gloria Chriſti amplificatur & eluceſcit, nominiſq; Chriſtiani profeſſio declaratur ac confirmatur: Ergò directio precum noſtrarum ad Chriſtum, res eſt maximè neceſſaria. Rogo quid in hoc argumento (quamvis ab homine indocto formato) deſideras? Majorem propoſitionem, ſcio te non vituperaturum. Minorem tu ipſe defendis, quando eum qui Chriſtum invocare non vult nec audet, hominis Chriſtiani nomine indignum judicâſti, ignarumq; dominii, regni ac poteſtatis Chriſti declarâſti. Si igitur conſtat, per Invocationem, Chriſti regnum ac gloriam ejus

ejus illustrari, certissimè invocatio nominis Christi res est necessaria & nō libera tantū.

Quod ad eminentiam paternam attinet, (cujus in hoc scripto mentionem facis) hæc nulla ratione per Invocationem Christi nominis minuitur sive obscuratur, sed magis stabilitur illustraturq;: nam quicquid potestatis ac gloriæ Christus possidet, id totum a Patre habere, omnib9 piis, in regnoq; Christi doctis, certissimum est, atq; omnis gloria Christi, in gloriam Dei Patris redundat. Non est igitur verendum, ne adversarii justam causam calumniandi, gloriæq; Dei detrahendi, ex doctrina necessariæ Invocationis Christi, accipere possint; quibus os obstruendum, non hujusmodi subtilioribus distinctionibus, sed aperto verbo Dei, in quo expressum testimonium extat, de summa Christi exaltatione, quem Pater in solio secum consedere fecit, vicariumq; suum constituit. Non potest igitur gloria Christi gloriæ Dei, ne quidem in minutissima particula derogare: quin potiùs ita statuendum est, quòd minima gloriæ Christi abnegatio, necessariò vergit in Deum ipsum, ut autorem gloriæq; Christi vindicem.

Stat itaq; firmum argumentum meum a potestate Christi ad necessariam invocationem nominis ejus ductum. Tu verò volens hoc elidere, potiùs eludis exemplo ab

lis, quos Imperatores in conſortium imperii aſciſcere ſoliti erant. Exemplum hujuſmodi nō poſſe integrè accommodari Chriſto, tu ipſe vidiſti: attamen non video, quid te juvare poſſit. Illi enim, qui olim ab Imperatoribus in conſortium legebantur, non nomine tenus, ſed re ipſa honore debito afficiebantur; nec unquam placuiſſet imperatoribus illis, ſi quis neglectis & poſthabitis eorum conſortibus ſive collegis, ad Imperatores ſolos recurreret. Quod præcipuè in filiis Imperatorum ſpectabatur. exemplum quoq; Ioſephi a Pharaone exaltati, hujus rei clariſſimum exhibet teſtimonium. Non poſſum itaq; non mirari, cur tam inconſiderate ſcripſeris: *Similiter igitur, cùm non Chriſtus tantùm a nobis dominus, Rex, Gubernator, &c: noſter ſit agnoſcendus, ſed Deus quoq;, a quo ipſe Chriſtus talis eſt nobis conſtitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipſius Chriſti, ſed Dei opem atq; auxilium in precibus noſtris imploremus,* &c. Argumentum hujuſmodi eſt: non ſolus Chriſtus eſt rex & Dominus noſter, ſed etiam Deus Pater, multò excellentiore modo: ergò poſſumus non Chriſtum, ſed Deum ipſum invocare. Quod verba inferiùs poſita magis cōfirmant: *Sed poſſumus illum etiā nō invocare, id eſt, poſſumus non ad ipſum, ſed ad Deum verba precum noſtrarum dirigere,* &c. Si ita argumentum tuum concluſiſſes: Poſſumus Chri-

Christum non semper nec ubiq; invocare, sed sæpè solum Patrem implorare possum', rectè conclusisses. Verùm dum indefinitè verba hæc : *possumus Christum non invocare* , scripseris, videris eos justificare, qui Christum nunquam invocant, nec invocare curant sive audent. Si enim possumus non invocare, ergò qui non invocant, nihil peccant, dignumq; reprehensione admittunt. A simili: possumus feriâ sextâ non jejunare, ergò qui non jejunant, non peccant. Quicumq; enim non faciunt, ad quod nullo jure divino coguntur, nescio qua ratione istud pro peccato imputari possit ac debeat. Videris hujusmodi intempestivis argumentis, non solùm invocationem sed etiam eminentiam Christi, etsi non tu ipse labefactare, tamen adversariis ad labefactandum imprudens causam porrigere. Christus ipse testatur, sibi a Patre omne judicium commissum, ut omnes honorificent Filium, quemadmodum Patrem honorificant. Absq; dubio hæc verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus, facilè quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit: habent igitur hæc verba vim expressi mandati invocationis Christi. Nam quicumq; Christum non invocant, ii nec debito honore (quod tu ipse fateris) afficiunt. Status itaq; quæstionis

noſtræ non eſt, an ſemper & ubiq; Chriſtum invocare teneamur: ſed an gloria, Chriſti, noſtræq; ſalutis fiducia id exigant requirantq;, ut Chriſtus neceſſariò invocetur. Quod neceſſariò faciendum eſſe, firmiſſimis rationibus comprobatum, meo judicio, video, tuq; ipſe majori ex parte mihi ſuffragari videris, dum omnes iſtos, quicumq; Chriſtum nec invocant nec invocare audent, condemnare videris. Stat igitur, in æternumq; firmiſſima perſtabit hæc propoſitio: Chriſtus ab omnibus iis, qui per Chriſtum ſalvari volunt, neceſſariò invocandus eſt. Rogo te itaq; obnixè, ut poſt hac tuo *Poſſumus* renuncies, locoq; ejus, *Tenemur* reponas ac aſcribas.

Hoc inſuper loco colophonis addo. Quãvis nullum de invocando Chriſto mandatum in novo Teſtamento extaret (prout non pauca, quæ vim expreſſi mandati retineant, eſſe puto) tamen ſi non abſolutâ, conſequẽtis nihilominus neceſſitate Chriſtum invocare tenemur. Nam abſq; invocatione nominis Ieſu Chriſti, neq; fides vera, fiduciaq; ſincera erga Chriſtum defendi, nominisq; ac majeſtatis ejus autoritas conſervari poteſt, nomenq; Chriſtianũ juſtè ac legitimè uſurpari. Sed de his in pręſenti ſufficere arbitror.

Quod ad ſcrupulũ a te injectũ, ob diſtinctionẽ Adorationis & Invocationis Chriſti, atti-

attinet, neq; adhuc mihi exemptũ video. Nõ sũ adeò rudis, gratiâ Dei, ut, quid inter vocabula adorationis & invocationis intersit, nesciam: verùm ubi de religione nostra erga Iesum Christum agitur, inter hæc duo discernere nec scio nec possum: maximè cùm nos Christum præsentem præsentia corporali non habeamus. Quicquid enim gloriæ honorisve Christo a nobis exhibetur, id potiùs ad internum cultum referendum duco: nam etsi aliquando externos gestus adhibemus, tamen ii per se parum aut nihil valent: incitamenta tamen sunt ad attentiorem orationem sive gratiarum actionem, ardentioremq;, cujus tota energia in interiori animi motu, seriaq; cordis affectione constat. Miror itaq; quî fiat, ut tu hymnos, laudes, gratiarumq; actiones in adoratione includens, invocationem sub eodem genere habere nolis; cùm gratiarum actio etsi specie (ut ita dicam) differat, tamen sub eodem genere cum invocatione, id est, sub interna adoratione, de religione Christiana loquendo, comprehendi possit ac debeat.

Quod verò scribis: Talem esse Christum a Deo factum & nobis constitutum, taliaq; nos per ipsum beneficia accepisse, ut etiam eo secluso, quòd nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore

afficere debeamus, &c. ut verum fatear, maluiſſem a te non fuiſſe ſcripta : videntur enim imprudenter (ſit dicto venia) ſcripta: nam ſi Chriſtus nos in neceſſitatibus noſtris juvare non poſſet, parum abeſſet, quin otioſum ac exauthoratum (quod abſit) Chriſtum haberemus. Si enim Chriſtus nobis in neceſſitatibus noſtris ſuccurrere non poſſet, nec Rex, nec caput, nec ſponſus, nec paſtor noſter meritò vocari deberet. Qualis enim Rex, qui ſubditos ad ſe confugientes, nec exaudire nec adjuvare poteſt? Cujusmodi caput, quod membra non vivificat? Quomodo ſponſus, qui ſponſam non nutrit nec defendit? Eſſetne paſtor, qui lupos ab ovibus non arcet, ne oves tuetur. Ex adverſo, quales ſubditi, qui in neceſſitatibus ſuis Regem non invocant? Cujuſmodi membra, quæ a capite vitam non accipiunt? Fidelisne uxor, quæ mariti ſui auxilium in neceſſitate non implorat? Suntne propriæ oves quæ ſub tutellam paſtoris ſui non confugiunt? Sed ſufficit; tu enim iſta omnia optimè nôſti, cæteroſq; multo me doctiùs inſtruere potes : modò cave, ne præjudicata opinio noceat, neq; pudeat a minori aliquando admoneri & diſcere. Ego hoc epiphonemate rem totam concludo; Vincat veritas. Amen. Datæ Lublini, 25 Aprilis, anno 1587.

IOANNES *Niemojevius.*

Reſpon-

Responsio Fausti Socini.

P*Roposui tibi, tanquam ex scripto meo contra Volanum desumptam (quod scriptum tibi hac in parte scripturæ sacræ contrarium visum fuerat) hanc thesim impugnandam:* Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione, non tamen revera in ipsa cruce sanguinisve fusione, sed mox in cælo, Christo illuc ingresso, peracta est.

Antequam thesim istam meam impugnes, ais, me in eâ, verba quædam addidisse, quæ in duabus sententiis non extant, quas tibi ex scripto contra Volanum descripsisti, quasq; ibidem recitas; verba opinor illa, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione. *Putâssem te existimare, aliquid etiam a me additum fuisse in verbo* peracta est, *quod in illis nudis sententiis non extat, nec ejus sensus planè in eis est expressus; nisi ex verbis, quæ deinde subjicis, constaret te intelligere, id verbum ad sententiam in eo scripto expositam pertinere. Vt autem apertissimè constet, me nihil omnino iis, quæ antea scripseram, addidisse, immo apertiùs antea locutum fuisse, quàm postea iis verbis, quæ tu addita existimâsti: describam hîc utrumq; locum integrũ, ubi illæ duæ sententiæ leguntur. quod & tu sanè, ni fallor, facere debueras, cum tibi eas descripsisti. Sic*

enim eâdem operâ, & meliùs semper, quid sentiam, intellexisses, & jam ad ea omnia reipsa responsum datum a me vidisses, quæ tanquam evidentissima contra thesim meam testimonia attulisti. Immò non solùm locos illos integros, ut quidem mihi videtur, sed totam hac de re disputationem, quæ paucis omnino paginis continetur, tibi describere debueras: sic enim in nova, necdum bene cognitâ sententiâ, quam quis impugnare in animo habet, ut eũ, qui eam constanter affirmat & docet, possit ab ea retrahere, facere meo judicio decet. Sed jam utriusq; loci verba, ut in meo scripto leguntur, adscribam.

Prior locus sic habet. Dico igitur, non leviter falli Volanum, qui cum plërisq; putet, tunc Christum se obtulisse Deo, cum sanguinem suum fudit, existimans idem esse, Christum se Deo obtulisse per propriũ sanguinem, & Christum suum ipsius sanguinem Deo obtulisse. quod posterius nunquã revera Apostolus dicit, ut paullo pòst apparebit. Itaq; ex mente ejusdem Apostoli affirmo, Christum non quidem in cruce seu ara crucis, ut vulgò loquuntur, se Deo obtulisse, sed in ipso cælo. Loquor autem (nota) unà cum Apostolo, de vera & perfecta, non autem de incohata quadam oblatione. Patet hoc, &c. *Ex his quidem verbis apertissimè patet, me multo clariùs expressisse in scripto contra Volanum, quàm in thesi mea inde petita, me a Christi obla-*

sti oblatione crucem & sanguinem ejus non separare; & fateri, inchoatam quodammodo in cruce fuisse Christi oblationem, non tamen ibidem revera perfectam. Quod etiam in disputatione mea de Iesu Christo Servatore, disertiùs scripseram tum aliis tum his verbis: Sententia mea non sejungit Christi mortem, ab ejusdem pro nobis oblatione: immo assero, eum non obtulisse seipsum, nisi per mortem, id est, non nisi morte sua interveniente; quamvis oblatio non antè perfecta fuerit, quàm post resurrectionem & ascensum ipsius in cælum.

Alter porrò locus ita se habet. Nec porrò (ait scriptura) ipsam Christi mortem, ejus revera sacrificium esse aut fuisse, sed illi præivisse: quippe quòd oblatione sui ipsius in cælo, contineretur. Appellatur quidem a Paulo Christi factum illud, quòd mortem pro nobis subire voluit, oblatio & victima Deo, in odorem bonæ fragrantiæ: nam facta egregia, quibus patrandis charitas atq; beneficentia erga homines exercetur, Deove obedientia præstatur, hostiæ Deo gratæ appellari solent. ut ex his locis apparet Heb. 13. 16. 1 Pet. 2. 5. Phil 4. 18. in quorum postremo idem loquendi modus habetur, qui in superiore illo Pauli loco, qui Paulus alibi hortatur, ut nostra corpora hostiam Deo placentem exhibeamus. Verùm quòd ipsa mors Christi sit ejus sacrificium illud

expiatorium, de quo hic agimus, id nusquam scriptum extat. Quamquam ex eo, quòd sine prævia morte sacrificium ipsum peragi non poterat, factum est, ut non modò Christus pro peccatis nostris, seu propter peccata nostra mortuus esse dicatur; sed etiam ipsi morti seu sanguini Christi, peccatorum expiatio tribuatur, nempe potissimùm, ut hac ratione Dei, ipsiusq; Christi summa in nobis servandis charitas maximopere commendetur. *Hactenus verba mea: ex quibus te ipsum jam agnoscere arbitror, me in thesi mea nihil iis addidisse, quæ contra Volanum scripseram. Nunc videndum est, quibus testimoniis me docere velis, eandem meam thesim, spiritus sancti verbis penitus adversari, & ex diametro cum illis pugnare.*

Primùm verba illa Pauli producis, Ephes. 5. Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ. *Hunc locum, ut ex verbis meis paullo antè recitatis apparet, non solùm jam antea ipse observaveram, sed etiam nihil contra meam assertionem continere, ostenderam. Et sanè miror, cùm me a mea sententia retrahere tantopere coneris, te hunc ipsum locum attulisse, non refutatis iis, quæ jam ego ad eundem respondendo scripseram, & ibi scripseram, unde tu sententiam meam excerpseras. Quamquam verò, ut aliud præterea respondeam, minimè est necesse: tamen, ut clariùs perspicias, ipsa hujus loci verba, contra quàm*

tu omnino credis, sententiæ meæ nihil repugnare, & simul agnoscas, me ab ipso meæ sententiæ publicandæ initio, hunc locum non sine responsione præteriisse; adscribam hic, quæ de eo scripsi in disputatione mea de Iesu Christo Servatore. sic autem ad verbum ibi habetur. Neq; verò huic meæ sententiæ, de oblatione Christi pro nobis (ut fortasse quispiam existimare posset) obstant ea verba Pauli, in principio cap. 5. ad Ephes. Ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem ac hostiam Deo in odorem suavitatis. Vbi, cùm dilectionis Christi mentio fiat, apparet de ipsa crucis morte dici, vel potiùs de ipso Christo, quatenus crucis mortem subiit, quòd fuerit oblatio Deo gratissima. Primùm enim sententia mea, &c *Nam hic sequuntur ea verba, quæ suprà ex eadem disputatione retuli. Sed paullo pòst sic ibidem legitur.* Præterea non dicit Paulus Christum obtulisse se Deo pro nobis; quamvis id multi crediderint, & præsertim qui eum locum vertendo, ejus verbis præpositionem *in* addiderũt (*Beza is fuerat in prima suæ translationis editione*) hoc pacto: Qui tradidit semetipsum pro nobis in oblationem &c. Siquidem verbum Tradidit, quod in Græco est παρέδωκεν, nõ est conjungendũ cum voce προσφορὰν, hoc est, oblationem. ut rectè & Tigu-

Tigurini & Castellio animadverterunt, qui distinctionem inter ipsa adhibuerunt. Id autem omnino suadet, cum ipsum verbum παραδιδόναι, (cujus in victimis offerendis nullum fortasse usum invenies) tum Apostoli mens, qui maximam Christi dilectionẽ exprimere voluit, & apertè dicere; Christum seipsum pro nobis in mortem tradidisse. In mortem autem tradere, simplici verbo Tradidit expressit, ut hac ipsa de re loquens sæpiùs fecit. Nam hoc eodem cap. v. 25. inquit. Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit semetipsum pro ea. Et ad Gal. 2. 20. In fide filii Dei qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Et de Deo, qui ita nos dilexerit, ut eum morti tradiderit, ad Rom. cap. 8. 32. Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Atq; eodem sensu usurpavit quoq; verbum Dare Christus ipse, seu potiùs, ut quibusdam placet, Evangelista Iohannes in his verbis: Sic enim Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitũ daret, ca. 3. 16. Quod & ipse Paulꝰ fecit ad Gal. 1. 4. & Tit. 2. 14. Id verò nõ ita expressisset, si dixisset, Christũ obtulisse se Deo pro nobis. Neq; enim hoc, ut illud mortem ob oculos ponit, cùm possit quis se offerre Deo nec tamen mori. Nam idem Apostolus, in prin-

principio cap. 12. ad Rom. ſcribit, ut præbeant corpora ſua hoſtiam viventem, ſanctam, Deo placentem. Senſus igitur hujus loci eſt, Chriſtum ita nos dilexiſſe, ut ſeipſum pro nobis in mortem tradiderit. Deinde ut Epheſii ad ſingulare hoc Chriſti facinus imitandum magis accedantur, per appoſitionem ſubjungitur, hanc ipſius Chriſti eximiam charitatem, hoc ipſius egregium opus, fuiſſe Deo oblationem & hoſtiam gratiſſimam. Itaq; non de ejus corporis oblatione, ſed de oblatione præſtantiſſimi facti agitur. Nam ipſum factum hoſtiam appellari poſſe, patet ex eo, quod ſcriptum eſt ad Hebr. 13. 16. Beneficentiæ autem & communionis nolite oblivisci, talibus enim hoſtiis promeretur Deus. Quin ſimilem prorſus loquendi modum, cum eâdem appoſitionis uſitatiſſimâ figurâ, habes ad finem epiſt. ad Philipp. ubiſcriptum eſt: Habeo autem omnia & abundo: repletus ſum acceptis ab Epaphrodito, quæ miſiſtis, odorem ſuavitatis, hoſtiam gratam, placentem Deo. Ex quo loco etiam apparet, ea verba, de quibus ſuprà egimus, *In odorem ſuavitatis*, quibus LXX. Interpretes reddiderunt id, quod in Hebræo eſt, *In odorem quietis*, nullam expiationem, nedum, ut ibi diximus, iræ placationem ſignificare, & propterea in illis verbis ad Epheſ. non agi de hoſtia aliqua expiatoria. ut

Hie-

Hieronymus quoq; in explanatione hujus loci optimè agnovisse videtur, quamvis verbi Tradidit sensum omnino assecutus non fuerit. Nam ibi ita scriptum reliquit; Quẽadmodum enim ille se tradidit pro nobis, sic & iste, pro quibus potest, libenter occumbens imitabitur eum, qui oblationem & hostiam in odorem suavitatis se Patri tradidit, & fiet etiam ipse (nota) oblatio & hostia Dei in odorem suavitatis.

Non opus est, arbitror, me quidquam addere, ut ostendam Pauli verba, ex vi ipsius Grammaticæ, & secundùm ipsum litteralem (ut vocant) sensum de alia oblatione accipiẽda esse, quàm de qua inter nos agitur: Tantùm, ut meliùs intelligi possit id, quod in suprascriptis verbis meis dicitur de verbis illis, In odore suavitatis *(nam ad superiora lectorem quodammodo rejicio) sciendum est, me antea in eodem opere monuisse, prædicta sacræ scripturæ verba vix usurpari in sacrificiis expiatoriis, sed potissimùm ac ferè semper in aliis sacrificiis non expiatoriis; ut videre est primis tribus capitibus Levitici, in quibus de sacrificiis non expiatoriis agitur, & de holocausto, quod solum & per se expiatorium non erat, & manifestè distinguitur apud Mosem ab hostia pro peccato. in sequentibus verò capitibus, ubi de variis sacrificiis expiatoriis agitur, semel tantùm (nî fallor) in uno ex illis ea verba leguntur. Capite porrò 16. ubi diligentissimè tota cerimonia sacrificii illius anniversarii pro peccatis, explicatur,*

cui sacrificio potissimùm in epistola. ad Heb. assimilatur Christi sacrificium, nunquam leguntur. Adde, quòd verba illa, in sacrificio expiatorio, non de eo dicuntur, per quod maximè & revera peccata expiabantur (nam neq; inde odor ullus ad superiora ferebatur) sed de combustione adipis & renium: quæ tametsi ad absolvendam expiationem, in legalibus illis sacrificiis requirebatur, tamen, ut ea quæ fiebat iam egresso pontifice ex sacrario, nihil sibi respondens in Christi sacrificio expiatorio habet, ubi omnia absoluta sunt, nunquam Christo ipso pontifice ex sacrario egresso.

Affers deinde, tamquam testimonium thesi ac sententiæ meæ manifestè apertissiméq; contrarium, locum ad Heb. cap. 9. hæc videlicet verba, ut a te descripta sũt: Nã si sanguis taurorũ & hircorũ, & cinis juvẽcę aspergens inquinatos sanctificat ad carnis puritatẽ: quãto magis sanguis Christi, qui per spiritũ ęternũ seipsum inculpatũ obtulit Deo vivo. *Primùm hîc omissa sunt multa verba inter voces* Deo *&* vivo, *fortasse scribæ errore, quem miror te nõ animadvertisse: ea autem sic in Bezæ translatione, quam sequi videris, legũtur:* purgabit conscientiã vestrã a mortuis operib9 ad serviendũ Deo. *Ex quibus verbis apparet, hoc loco, si ipsa nuda verba spectes, non agi de expiatione seu purgatione a reatu peccatorum, de qua nos agimus, & thesis mea loquitur; sed de purgatione ab ipsis peccatis, id est, de vi quam Christi sanguis habet efficiendi, ut peccatis relictis, Deo ser-*

serviamus. qua de re disputatum est a me, præsertim cum hunc ipsum locum explico, in disputatione de Christo Servatore, & quomodo hoc verum sit, pluribus demonstratum. Igitur quod ad ipsa verba attinet (quæ sola hîc attendi vis, omissâ in præsentiâ disputatione de sensu verborum) non potest hic locus thesi meæ esse contrarius, etiamsi (quod tamen longè aliter se habet, ut postea ostendam) disertè in eo scriptum est, in ipsa cruce sanguinisq; fusione, aut saltem in ipso sanguine peractam fuisse Christi oblationem. Mea enim thesis disertis verbis, non de quacumq; Christi oblatione, sed, ut dixi, de expiatoria pro peccatis nostris oblatione loquitur: de ea, inquam, unde factum sit, ut a reatu & pœnâ peccatis nostris debitâ, liberati simus, non autem unde factum sit, ut peccatis relictis, Deo serviamus. Deinde, cùm verba divini illius scriptoris a te allata, ad superiora referantur, ut particula Nam, *apertè ostendit, non erant antecedentia verba in hujus loci recitatione omittenda, quæ in eadē Bezæ translatione sic habent:* Adveniens autem Christus pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus structuræ: neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in sacrarium, æternam redemptionē nactus. Nam si sanguis *&c. Hæc autē verba satis docent, quid sit Christi oblatio, quæ hîc commemoratur, eamq; non sine ingressu Christi in sacrarium,*

hoc

hoc est, in ipsum cælum, peractam fuisse ostendunt. Vt enim iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore: Hîc ratio redditur eorum quæ priùs dicta fuerant. Dictum autem fuerat, Christum per proprium sanguinē ingressum in sancta, æternam redemptionem invenisse; ergò hîc, cur Christus in cælum, per proprium sanguinem ingressus, æternam redemptionem invenerit, ratio redditur, & ita nō de sola ejus sanguinis fusione, sed de ipsius quoque in cælum ingressu mentio fit. Quibus verbis meis addo, hinc omnino sequi id quòd ibidem proximè antè dixeram, ea verba, obtulit semetipsū Deo, *explanāda esse hoc pacto*, seipsum in cælis Deo pro nobis prçsētavit. *Alioqui tota periodus pessimè cohæreret cū verbis proximè antecedentibus, nec illorum, ut tamen necesse est, rationem redderet. Itaq; tantum abest, ut hic locus sententiam meam labefactet, ut eam maximè confirmet, si modò velimus, in eo de expiatoria Christi oblatione agi pro peccatis nostris. aliter nihil ad rem nostram, locus iste, ut iam dictum fuit. Confirmatur autem hic de oblatione Christi suiipsius verba fieri, quæ peracta fuerit in cælo, ex illis verbis*, per spiritum æternum. *Nam (& hîc similiter iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore) per spiritum æternum se obtulisse Christus dicitur, quia jam in æternum vivit, & idcirco in æternum pro nobis in conspectu Dei apparebit; non autem, ut multi simpliciter interpretantur, quia æterna sit Christi sacrificii expiatio: sic*

enim sumsisset auctor iste id, quod probare animo intenderat. Hîc autem spiritꝰ *opponitur* litteræ, *hoc est Legi, quæ neque æterna fuit nec in æternum sacerdotes constituebat. Atq; in his paucis verbis eadem sententia continetur, quæ pluribus ad finem cap. 7. explicata fuerat, ubi scriptum est:* Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem jurisjurandi, quod post legem fuit, filium in æternum perfectum (seu consecratum) *Quid igitur quæso hic locus habet, unde videri possit, hîc apertissimè affirmari id quod ego nego, in sanguinis videlicet Christi fusione, peractam fuisse expiatoriam pro peccatis nostris ejusdem Christi oblationem? Numquid, quia hîc dicitur, sanguinem Christi, qui se obtulit Deo, purgare conscientiam nostram ab operibus mortuis, idcirco, non dicam apertè dicitur, ut quidem tibi videtur, sed concludi debet, ipso Christi sanguine peractam fuisse ejusmodi oblationem? Mihi quidem nullo modo videtur; tum quia, ut contra Volanum scripseram, cùm sine Christi sanguine, Christi hæc oblatio fieri nō potuerit, meritò sanguini, oblationis ipsius effectus tribui potest; tum verò quia oblatio ipsa, alia effecta producere potest, (ut quidem si nuda hujus loci verba tantummodò attendamus, omnino producit) præter hunc qui hîc sanguini tribuitur; & sic, licèt quadam in re cum ipso conveniat, non tamen ipso revera contineri. Immo ipsa verba apertissimè potiùs præseferunt, ideò Christi sanguinem purgare &c. quòd eū consecuta*

secuta sit oblatio ejusdem Christi per spiritum æternum, quemadmodum vitulorum & hircorum sanguinem, id est, horum animalium mactationem consequebatur ingressus legalis pontificis in sancta; ad quam rem, ut jam dictum fuit, hic manifesta relatio habetur.

Postremò ad eandem thesis sententiæq; meæ cum sacris litteris manifestam repugnantiam ostēdendam, affertur a te locus in fine ejusdem. 9. cap. epist. ad Heb. ut in Bezæ translatione legitur, hoc pacto: Neque ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno; alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse a condito mundo: Sed nunc semel in consumatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est. Et sicut illud statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea verò judicium: ita & Christus semel oblatus ut multorum peccata tolleret, altera vice absq; peccato conspicietur iis, qui ipsum expectant ad salutem. *Hic locus non modò thesi sententiæq; meæ non est contrarius, sed eam apertè confirmat, præsertim in primis verbis, ex quibus cætera alioquin per se ambigua explananda sunt. Quomodo autem eam confirmet, jam docui in ipso scripto meo contra Volanum, in his verbis:* Tertium, quod prædicta verba probant, illud est, quòd oblatio illa antiqua, cum qua scriptor ille oblationem Christi confert, nō

fieret niſi ingrediente pontifice in ſancta, & propterea ſimiliter Chriſti oblatio facta nō fuerit, niſi poſtquam Chriſtus in cælum ipſum ingreſſus eſt. id quod etiam ſatis apertè in illis explicatur, cùm, ut monuimus repetendum ſit ex præcedentibus poſt verbum Neq;, In ipſum cælum introivit. *Sed & in diſputatione de Chriſto Servatore, ex hoc ipſo loco ſententiam meam confirmaveram, his verbis:* Quid quòd auctor ipſe (*epiſtolæ ad Heb.*) quidnam Chriſti oblationis nomine intelligat, adeò dilucidè explicat, ut nulla dubitādi occaſio relinquatur. Sic enim ſcribit eodem cap. 9. 25. Neque ut ſępe offerat ſemetipſum, quemadmodum pontifex intrat in ſacra per ſingulos annos in ſanguine alieno. Elegantiſſimè opponit Chriſti, quam ſui ipſius ſemel oblationem fecit, ingreſſui pontificis quotannis in ſancta cum ſanguine alieno. *Offerre* enim, *Ingreſſui in ſancta* reſpondet: verba, *Neque ſæpe*, verbis *Per ſingulos annos*; *Semetipſum*, *Sanguini alieno*, cum decente quadam antitheſi oppoſita eſſe apparet. *Et mox:* Quis igitur in his verbis manifeſtè non deprehendat, nihil aliud eſſe obtuliſſe Chriſtum ſeipſum Deo (agebatur enim de verbis ſuperioris a te allati loci ejuſdem cap.) quàm, per proprii ſanguinis fuſionem, ſive, ut idem hic ſcriptor loquitur, per proprium ſanguinem, vera ſancta, hoc eſt, cæ-

lum

lum ipsum ingressum esse, &ibi pro nobis coram Deo astare? *Hactenus ibi, quod pertinet ad prima hujus loci verba. Iam quod attinet ad sequentia, in quibus, ut arbitror, pondus ipsius testimonii ponis, ea similiter usq; ad ea verba,* Et sicut illud, &c. *sententiam meam confirmare ibidem ostenduntur. Hîc tamen brevitatis causâ, satis habeo paucis demonstrare, nec ipsa nec reliqua quidquam illi adversari. Nam quid illi adversari possunt verba illa?* alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse a condito mundo. *Num propterea illi adversantur, quòd a passione (ut sic loquar) ad oblationem argumentans scriptor ille divinus, ostendit idem esse passionem & oblationem? Atqui non ab eodem ad idem, quamvis cum adjunctione aliqua, quæ illis verbis continetur,* a condito mundo, *sed a conjunctis, seu ab antecedente ad consequens, argumentum illic ducitur, id est, ex negato necessario antecedente consequens etiam negatur. quod argumentandi genus longè elegantius atque concinnius est. Ex eo igitur, quòd Christus non sæpè passus est a condito mundo, colligit scriptor ille eum non necesse habuisse, ut sæpè semetipsum offerat, seu, non sæpè semetipsum obtulisse. neq; enim oblatio sine antecedente passione esse potest. Veluti si quis ita loqueretur: Non oportuit Christum sæpiùs resurgere, alioquin oportuisset eum sæpiùs mori; nemo esset qui hinc concluderet, apud istum idem esse Christi mortem & resurrectionem, sed tantummodò, non posse resurrectionem esse ubi mors*

non est. Verba porrò, quæ sequuntur; sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem sui ipsius patefactus est, *non video quomodo, ne in speciem quidem, meæ sententiæ adversentur, nisi immolationis nomine solam mactationem intelligamus; quasi ex eo quòd dicitur Christus per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, sequatur (si quidem immolatio solam mactationem significat) sola mactatione Christi abolitum fuisse peccatum, & sic solâ Christi crucis morte & sanguinis fusione, oblationem ejus expiatoriam pro peccatis nostris contineri. Atqui immolatio, sive ut in Græco est, θυσία, non solam mactationem, sed aliud præterea significat, id est, quidquid post mactationem ipsam, (ut quidem in omnibus ejusmodi sacrificiis usu venit) faciendum restat. etiamsi aliquando verbum θύω per synecdochen, solam mactationem significare inveniatur, etiam ubi nullum sacrificium est: ut Act.10.14. Præterea, quamvis per Christi mortem abolitum sit peccatum, non tamen idcirco sequitur, vim aliquam propriam in ipsa morte fuisse, quâ id factum fuerit: sed tantùm non sine Christi morte id fieri potuisse. Quemadmodum* Heb.2. *scriptum est, eundem Christum per mortem illum destruxisse, qui mortis habebat imperium, hoc est, diabolum; cùm tamen non revera ipsa morte hoc præstiterit Christus: immò ipsa ejus mors per se contrarium effecisset, id est, diabolum in suo mortis imperio*

perio vehementissimè confirmâsset: verùm quia nō poterat sine Christi morte, ejusdem resurrectio & exaltatio existere, quarum vi revera diaboli imperium illud mortis abolitum est; propterea per mortem suam id Christus effecisse dicitur. Nec quidquā tritius aut frequentius his loquendi modis est, sive in sacris sive in profanis litteris. qua de re rursus aliquid postea dicam, ut ostendam, me hîc interea nequaquam ab ipsi verbis (quod tu nunc fieri vetas) ad eorum sententiam transire. Quæ autem hîc dixi, non propter locum a te allatum dixi, cùm in eo neutiquam dicatur, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum; non modò quia, ut dictum est, aliud immolatio seu θυσία Christi significat, præter ejusdem mactationem, sed etiam quia verba illa, ad abolendum peccatum, *non sunt cum illis conjugenda,* per immolationem sui ipsius. *(Nam & sic alii fortasse omnes, ut ego arbitror, præter unum Seb. Castellionem, existimârunt: in omnibus enim aliis translationibus, in omnibusq; codicibus Græcis, quos quidem ego inspexi, distinctio inter utraq; verba apposita est.)* Itaq; *sicut nemo dixerit, scriptum esse, per Christi nativitatem datum fuisse ab ipso Christo testimonium veritati, licèt ipse dicat, se ad hoc natum fuisse, ut testimonium daret veritati; sic ex eo, quod scriptum fuerit, Christum per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, minimè dicendum est, consequi, scriptum simul fuisse, per Christi mortem abolitum fuisse pec-*

catum, licèt Christi immolatio aliud nihil esset quàm ipsius mors. Sed idcirco dixi, quæ dixi, quia ingenuè & fateor & glorior, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, idq; aut quid simile, quod idem planè significat, pluribus in locis sacrarum litterarum scriptum esse, optimè novi. Cæterùm quid sibi velit, Christum per sui immolationem apparuisse seu patefactum esse, non est hîc differendi locus. Alibi, id est, in disputatione de Christo Servatore meam sententiam abundè exposui. At verò dices fortasse, te immolationis nomine totum sacrificium totamq; oblationem intelligere, & propterea, cùm nomen istud referatur ad patiendi verbum paullò ante positum, hinc sequi, passionem ipsam totum sacrificium totamq; oblationem complecti, seu passione sacrificium oblationemq; peractam fuisse. Respondeo primùm, prorsus negari posse, immolationis nomen ad Patiendi verbum relationem habere: sed referendum esse ad verbum Offerendi superiùs positum, & verba illa, Alioquin *&c. per parenthesin legenda esse, ut in ipsa Bezæ translatione leguntur. Deinde etiamsi immolationis nomen ad Patiendi verbum referendum esset, & immolatio pro toto sacrificio, totaq; oblatione accipiatur: non tamen continuò sequi, passione ipsâ sacrificium oblationemq; contineri, sed tantùm sacrificium & oblationem non sine passione fuisse aut peragi potuisse. Sed jam de postremis hujus loci verbis agamus,* Et sicut illud *&c. Existimas enim (nî fallor) cùm in hac comparatione, Christi oblatio morti hominibus statutæ*

statutæ respondeat, hic apertè dici, Christi oblationem ipsius mortem fuisse. Verùm meo judicio aliter res se habet. Nemo enim negare potest, ideò Christi oblationem morti hominibus statutæ rectè respondere posse, quòd, ut jam sæpè dixi & in mea ipsa thesi asserui, inq; scriptis meis dilucidè exposui, non fuit Christi oblatio sine ejusdem Christi morte, nec sine ea peragi potuit.

Arbitror jam satis constare posse, plurimum abesse ut sacræ scripturæ loca a te citata, cum mea thesi ex diametro pugnent. Nec sanè id, quod tu ipse ex eis contra me concludis, quidquā thesi meæ adversatur, aut sententiæ meæ quam ipse refers. Ais enim; Tu Iesum Christum seipsum in cruce Deo obtulisse negas, mortemq; Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis: testimonia verò citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, appertissimè testantur. *Si citata a te testimonia nihil ampliùs testantur, quàm, Christum Deo se obtulisse per mortem crucis, quomodo, quæso, meæ thesi adversari possunt, in qua assero, Christo in cælum ingresso, ejus oblationem demum peractam fuisse? aut potiùs quomodo eam confirmandi non vim aliquam habent? Scriptum enim est disertè, Christum per proprium sanguinem introïsse semel in sancta. Heb. 9. 12. quæ sancta ipsum cælum esse, nec te ipsum negare, jam pro concesso supra a me sumptum est, & probatur apertè eodem cap. 24. præter alia multa ejusdem rei apud eundem scriptorem evidentissima*

argumenta Certè, si Christus per proprium sanguinem ingressus est in cælum, verum erit, Christum per crucis mortem se Deo obtulisse, & simul tamen non solùm verum esse poterit, sed etiam verisimile fiet, Christi oblationem ingressu ipsius in cælum peractam fuisse. præsertim cùm, quemadmodum dicitur Christus semel oblatus, sic semel in cælũ ingressus fuisse dicatur. Iam quòd ipse ais, me negare Christum seipsum in cruce Deo obtulisse, & nolle Christi mortem pro vero sacrificio agnoscere, nullo modo pugnare potest cum eo, quod Christus seipsum per mortis crucem Deo obtulerit: nisi etiam, Christum in cruce cælum ingressum non esse, & Christi mortem verum ipsius ingressum in cælum non agnosci, cum eo pugnare velis, quòd Christus per proprium sanguinem, id est, per crucis mortem in cælum ingressus fuerit. Numquam ego negavi Christum per crucis mortem se Deo obtulisse: Alioquin, cùm affirmem ingressu ejusdem Christi in cælum, ipsius oblationem contineri & peractam esse, simul contra manifestæ scripturæ verba negâssem, Christum per proprium sanguinem in cælum ingressum fuisse: vel potiùs, cùm id negare non possem, mihi ipsi manifestè adversatus fuissem, & Christi ingressu in cælum, ejus oblationem contineri negâssem. Quanquam in nullo ex testimoniis a te allatis dicitur (nedum illa, ut ipse ais, id apertissimè testentur) Christum per crucis mortem se Deo obtulisse. quemadmodum ex examinatione mea suprà allata verborum, unicuiq; constare potest, & quili-

quilibet, qui consideratè ea legat atq; perpendat, facilè agnoscet ac confitebitur. Quocirca vehementissimè sum miratus, te ea adeò aperta contra thesim sententiamq; meam testimonia esse putâsse, ut tibi licuisse credideris a me flagitare, ne ad verborum sententiam in illis diluendis nunc confugerē. Quod tamen non jure te fecisse ipse satis agnoscere videris, cum de verborum sententia disputationem in aliud tempus differs. nam si illud fieri aliquando potest, cur nunc non fit, cum jam disputatio inter nos instituta est, vel potiùs cum, ut video, id curas, ut verba sententiamq; meam revocem? Ego sanè nullo modo mea dicta revocare possum, nisi id facere me debere docear: id autem quomodo doceri possum, nisi dicta mea sacris litteris adversari persuadear? hoc verò quomodo persuaderi possum, nisi de sententia verborum, quæ contra me afferuntur, diligenter agatur? Sed Deo ago gratias, quòd non necesse habui meo jure uti, & postulationi tuæ satisfacere potui, ac testimonia a te allata diluere, ostendendo (quamquam id per se satis manifestum est) verba ipsorum nihil omnino sonare, quod dictis meis adversetur. Quodsi de verborum sententia agendum fuisset, & penitiùs inquirendum, qua ratione expiata fuerint a Christo peccata nostra, apertissimè constitisset Christi oblationem expiatoriam, non in ipsa cruce, sed in cælo peractam fuisse. quemadmodum in ipso scripto meo contra Volanum ostendi: sed multo clariùs atq; uberiùs id disputatione de Christo Servatore. Nec

verò

verò tuæ petitioni non satis feci, cum exposui cur dici potuerit Christi sanguinem seu mortem purgare seu abolere peccata nostra, sive per Christi mortem abolitum fuisse peccatum: neq; hic a verbis ipsis ad sententiam transivi. „ *Vulgatissimum enim* „ *est ac frequentissimum, & propterea ipsis verbis* „ *consonum, ei rei aliquem effectum tribuere, sine* „ *qua effectus ille non existit, quamvis res illa vera* „ *ipsius causa efficiens non sit, nec proxima instru-* „ *mentalis. Hinc, exempli causà, scriptum legimus fidem servare; cùm tamen non aliter fides servet, quàm quia eam salus consequitur, nec sine fide salutem quis adipiscitur, Deo revera interea ut efficiente causa, per Christum ut proximam instrumentalem, servante, id est, æternam vitam dante, vel aliam salutem largiente; nullas vires fide ipsà ad id efficiendum revera habente aut conferente. Similiter per fidem justificari dicimur; quamvis non aliter per fidem justificemur, quàm quia Deus per Christum, ipsi Christo fidentes justificat. Quamquam, quod attinet ad locutionem istam,* per mortem Christi, *& similes, jam, scripturæ exemplis prolatis, quam vim ejusmodi verba habeant, eamq; cum thesi sententiaq; mea nihil prorsus pugnantem, satis demonstratum est. Possem hîc exemplis compluribus apertissimis ostendere, quàm non jure a me petieris, ne de verborum sententia agam, etiamsi in testimoniis tuis, verba cum sententia mea appertissimè pugnantia legerentur; sed hoc labore, utpote supervacaneo, supersedere volo. A me*

idtan-

id tantùm, judicio meo petere debueras, ne mirarer, si tantopere sententiam meam vituperares, ab eaq; me retrahendum curares, cùm ea manifestè, quod ad verba attinet (si modò id ita se habuisset) cum non paucis locis sacrarum litterarum pugnaret. Sed vix etiam hoc ipsum jure facere potueras, cùm in scripto meo contra Volanum, a te bis perlecto & diligenter examinato, ea legantur per quæ testimonia a te allata, & si qua sunt similia, aut apertè aut tacitè diluuntur; cùmq; ibidem sententia mea non simpliciter exponatur, sed clarè explicetur, & testimoniis rationibusq; divinis confirmetur, adeò ut neq; Volanus meritò mihi insultare, nec quisquam infirmus offendi possit, aut ullus adversarius hinc calumniandi meq; condemnandi occasionem arripere. Legantur modò diligenter, quæ ibi scripsi. nam ea, nisi fallor, futura sunt semper satis ad me defendendum, sententiamq; meam si non probandam, saltem probabilem ostendendam unicuiq; non prorsus a veritatis sensu alieno. Dices, me tibi injuriam facere, qui scriptum illud meum diligenter examinaveris, & tamen sententiam meam planè improbes. At ego manifestè deprehendo ex iis quæ ad me scripsisti, te eorum, quæ ibi legisti, oblitum fuisse, & vix quidquam meminisse præter sententiam ipsam meam, eamq; mutilam & imperfectam.

Sed, ut jam disputationem hanc concludam, quòd a me petis & urges, ut aut errâsse me agnoscam & confitear, sententiamq; edidisse scripturæ sacræ contrariam, aut ostendam in novo Testamen-

to mor-

ro, mortem Christi oblationem seu sacrificium non appellari; hoc, inquam, nulla prorsus ratione petere potes. Primùm, quia sive mecum disputare, seu me a sententia mea retrahere velis, tuum est probare sententiæ meæ falsitatem, non autem meum probare veritatem. præsertim cùm jam id fecerim in scripto meo contra Volanum, quod nuper legisti, & quo lecto, me redarguere cœpisti. Deinde, quia sacræ scripturæ loci, quos hactenus meæ sententiæ opposuisti, neq; verbis neq; sententiâ, Christi mortem, sacrificium illud & oblationem ejusdem Christi vocant expiatoriam pro peccatis nostris, & multo minùs ajunt, in ipsa cruce sanguinisve Christi fusione, expiatoriam ejusmodi oblationem revera peractam fuisse. quod tibi probandum est, si velis me thesim sententiamq; meam revocare, aut eam probandam suscipere. Postremò, quia talis negans enuntiatio nulla ratione probari potest, quantumvis vera sit, nisi omnia verba totius novi Testamenti in medium producantur & examinentur. Si petiisses, ut probarem in novo Testamento dici, mortem Christi non esse oblationem, &c. tolerabilior fuisset petitio tua (quamvis nec ipsa æqua, eiq; similis quâ Papistæ & Lutherani contra nos utuntur, dum petunt ut ostendamus locum in sacris litteris, ubi dicatur illud quod in cœna Domini datur, non esse corpus Christi. nisi quod tanto minùs æqua hæc tua petitio foret, quàm ista Papistarum & Lutheranum, quãto illi clariùs in ipsis sacris litteris contrariæ sententiæ habent testimonium: immo ut veriùs loquar, ipsi

habent apertissimum testimonium affirmans, illud quod in cæna Domini datur, esse illud Christi corpus, quod pro nobis fuit traditum, tu verò nullum locum habes apertè affirmantem, mortem Christi esse oblationem illam expiatoriam) sed petere, ut ostendam in novo Testamento Christi mortem non appellari oblationem, intolerabilis planè petitio est. Iam si hoc petere in animo habuisti, ut ostendam ex aliquot novi Testamenti locis, ipsam Christi mortem non esse oblationem illam expiatoriam; quamquam, ut dixi, hoc a me jure petere non potes, tamen ex multis, quæ in variis scriptis meis, quæ omnia legisti, ad id probandum attuli, unū seligam; quando tu ejus, licèt aliquanto obscuriùs meministi inquiens, me conferre Christi ascensum cum introitu veteris pontificis in sancta sanctorum: non quidem, ut illud hîc rursus explicem, jam enim suprà ex ipsis scriptis meis verba illud explicantia recitavi, sed ut, quæ contrà videris afferre voluisse, refellam.

Dico igitur primùm, non me conferre ingressum Christi in cælum cum ingressu veteris pontificis in sancta sanctorum, sed ipsum spiritum sanctum id facere, in epistola ad Heb. cum alibi tum verò maximè cap. 9. Deinde, quòd ad hanc collationem seu comparationem ejusq; vim declinandam, ais te nolle negare Christi sacerdotium esse æternum (sunt ipsa verba tua) in cæloq; sacerdotem pro nobis interpellando, vultuiq; Dei apparendo agere, tamen nihilominus (ais) in terra per mortem crucis idem

cis idem Christus seipsum obtulit, morsq; ejus jure optimo oblatio vocari, attestante spiritu sancto, potest. Quòd, inquam, sic scribis, hoc nihil pertinet ad ipsam comparationem. comparatio enim in eo est, quòd, quemadmodum vetus Pontifex non faciebat oblationem suam, nisi postquam ingressus est in sancta sanctorum; sic Christus suam oblationem non fecit, nisi postquam ingressus est in cælum: & pontifex quidem fuso priùs pecudum sanguine, id est pecudibus mactatis; Christus autem fuso priùs suo sanguine, id est, seipso in crucis mortem tradito. Nihil ad hanc comparandi rationem Christi sacerdotii æternitas. ex qua tamen sine dubio colligitur, Christi oblationem expiatoriam ipsâ crucis morte non contineri, quæ jam non est ampliùs; sed Christi coram Deo in cælo apparitione, quæ perpetuò durat & duratura est. Durat quidem ac perpetuò durabit Christi mortis, quicunque ab ipsa manat, effectus & efficacia: sed aliud est oblationis efficacia, aliud ipsa oblatio. Nec solam Christi oblationis efficaciam, sed ipsammet oblationem perpetuò durare necesse est, si Christus revera æternus est sacerdos, eamq; illam unam quam semel fecit, cùm unica in perpetuum sit oblatio Christi expiatoria. Scriptor epistolæ ad Heb. c. 8. apertè testatur, necesse esse, ut Christus, *qui est in cælo,* aliquid habeat quod offerat; &, si esset in terra, nō futurū sacerdotem: *& tu tamen affirmas, Christū in terra seipsum obtulisse. Iam, ut idem scriptor ait, oblationes quæ fiunt in terra, sive ii qui eas offerunt*, exēplari & umbræ

Ne consulas hîc Bezam: nā verba Apostoli corrupit, addens de suo verbum Fuit, & mutans Offerat in Offerret.

umbræ deserviũt cęlestiũ. *ubi in Vatabli Bibliis sic annotatum reperies:* Id est, qui quidem exemplari & umbræ deserviebant eorum, quæ agenda olim erant in cælis per Christũ. In cælo enim Deo seipsum offert Christus. *Vides ut alii ante me, iiq; doctissimi viri agnoverint, Christum sui ipsius oblationem non in terra sed in cælo fecisse. quod & te agniturum spero, si modò tantùm locum ipsum cap. 8. epist. ad Heb. diligenter inspexeris, omniaq; ejus verba perpenderis. Nihil respondeo ad illud quod ais, spiritum sanctum attestari, Christi mortem, oblationem jure optimo vocari. suprà enim satis superq; ad hoc responsum est. Sed illico subjungis:* Nam & sub lege pontifex cum sanguine in sanctuarium ingrediebatur, qui sanguis mactatorum animalium erat: ea verò mactatio animantium, oblatio sive sacrificium appellabatur. *Hæc postrema verba, in quibus tota vis est, nunquam cuiquam probabis, nisi locos proferas. quod te facere posse non arbitror. Nam certissimum est, solâ mactatione sive apud Hæbreos sive apud Gentes, nullam oblationem peractam fuisse, quod & nomen ipsum oblationis apertè indicat, cùm in ipsa mactatione nihil prorsus offerretur. Unde etiam fit, ut mihi neganti, Christi oblationem in ipsius morte peractam fuisse, nullum probandi onus incumbat: sed contrà iis incumbat, qui istud affirmant; quippe qui id affirment, quod alioqui contra omnem usum atq; rationem, adeóq; ipsum sensum communem*

esse videtur. Et hæc quidem hactenus, quod attinet ad Christi oblationem expiatoriam pro peccatis nostris, ut tibi rationem redderem, cur ex iis quæ a te scripta sunt, ne suspicari quidem possim, eam in cruce peractam fuisse seu in morte Christi: tametsi autem tu a re ipsa, de qua thesis mea loquitur, ad appellationem disputationem transtulisti, tamen arbitror hac etiam in parte me objectis tuis satisfecisse.

De effectu mortis Christi, gaudeo te meliùs sentire, quàm alii quidam sentiant: me autem vel illum negligere aut non multum curare, vel aliter accipere ac spiritus sanctus dictet, numquam deprehendes. Imò si scripta mea paullo diligentiùs, quàm hactenus feceris, examinare volueris, in quibus, præsertim verò in disputatione de Christo Servatore, fusissimè hac de re dissero, videbis spero, quàm procul ab istis vitiis absim, & quàm calumnientur ii, qui me horum audacter insimulant; quibuscum te sentire, virum tam pium atq; cordatum, indignum planè esset.

Quod ad opera & fidem in justificatione nostra attinet, dico Paulum nullo modo distinguere opera (quæ non implendæ legis gratiâ, nec ut merito illorum ac propria vi justificemur coram Deo, sed ut ipsi Deo ex Christi præscriptione obediamus, a nobis fiunt) ab ea fide, quâ sive per quam nos justificari asserit: ejusmodi enim opera non modò a fide, quâ justificamur, separari nequeunt ut ipse confiteris, sed anima seu forma quædam ac vita ejus fidei sunt: sicut Iacobus nos apertè docet, cum ea, respe-

ctu fi-

ctu fidei, spiritui corpori vitam danti confert. quod verissimè & maximè propriè illis convenire, & jam in scriptis meis satis demonstravi, & suo tempore me omnibus verè piis demonstraturum spero.

Sequitur ut de Christi Invocatione agamus, & ratio a me reddatur, cur non possim tibi acquiescere iterum me monenti ac suadenti, ut sententiam meam mutem, quæ est, Christum a nobis invocari, id est, ad eum preces nostras dirigi jure posse, non tamen ad id faciendum nos divino jure cogi; atq; affirmem, omnino necessarium nobis esse preces nostras ad Christum dirigere. Primùm igitur, ut me ad hoc faciendum moveas, repetis id quod priùs dixeras, si mea sententia vera est, rem adiaphoram seu indifferentem esse Christi invocationem, & propterea nullam fuisse causam tam acriter hac de re cum adversariis contendendi. Ad hoc jam satis responsum est in prioribus meis ad te litteris, in illis verbis: Respondeo, Idcirco tam studiosè urgeo invocationem Christi, ut Adversarius, &c. cujus meæ responsionis, mirũ est te nullam mentionem facere, cum iterum idẽ mihi objicis. Apparet autem te statum quæstionis & controversiæ inter nos & adversarios, non rectè tenere aut non meminisse; quem ut planè percipias, ac simul videas, mihi istud objectum esse jam diu notissimum & ad diluendum facillimum, plenioremq; responsionem habeas, adscribam hoc loco, quæ contra Franciscum Davidis hac de re scripsi, quam-

vis a te nuper unà cum aliis huc pertinentibus jam lecta, quando te eorum non meminisse video. sic igitur verba mea habent cap. 27. partic. 4. Ad id verò quod postea addis; Alioqui (*nēpe nisi Christi invocatio vel præcepta est vel prohibita*) Christi invocationem adiaphoram futuram, quare etiam concludis de ea disputandum non esse; Respondeo, Si Adiaphori nomine rem intelligis, quæ nec bona per se nec mala sit, consequentiam tuam non esse bonam. sunt enim multa per se bona, quæ tamen præcepta non sunt. Quodsi nomine Adiaphori id modò intelligis, quod nec prohibitum est nec præceptum; jam fateor ego, de Christo invocando, id est, de precibus nostris ad ipsum dirigendis, nullum certum mandatum extare, ideoq; nos posse quidem semper id facere, non tamen teneri; nec propterea sequitur, de Christi invocatione disputandum inter nos non esse. Etenim illud, de quo inter nos circa Christi invocationem disputatur, nullo modo nec nobis nec vobis est Adiaphorum. Nos enim contendimus, neminem Christianum esse posse, qui non fateatur, se confidenter in necessitatibus suis Christi opem implorare posse, & consequēter ipsius summam in angelos & in homines, & in ipsos dæmonas potestatem, cum plena ac perpetua præsenteq; totius Ecclesiæ curâ & gubernatione conjunctam, non agno-

agnoscat & confiteatur, Deumq; per ipsum in Ecclesia omnia facere & largiri, sibi non persuadeat. Vos contrà, eum qui nunc Christi opem imploret, idololatram esse affirmatis; & divino verbo, atque adeò Dei gloriæ summoperè adversari contenditis, si Christus nunc in cælis manens aliquid efficere vel largiri ipse possit, aut si Ecclesiam regat atque gubernet aliter, quàm per verbi ministerium semel constitutum; ac proinde in Deum graviter peccare, qui aliam præterea hoc tempore potestatem, aut Ecclesiæ curam in Christo agnoscunt & esse contendunt. *Hactenus ibi verba mea. Controversia igitur inter nos & adversarios est, Vtrùm Christus jure invocari possit, nec ne: illi negant, nos affirmamus. Quid igitur quæritur ampliùs in nostra cum illis disputatione, quàm ut demonstremus, nos jurè posse Christum invocare? ex qua una re demonstrata, omnia quæ ad Christi gloriam & majestatem sacris testimoniis comprobatam & nobis commendatam pertinent, necessariò consequuntur & illibata conservantur. At inquies, Non debere addi,* Nos tamē Christū invocare, id est, ad eum precationes nostras dirigere, divino jure nō cogi. *Cur verò? An quia hoc est falsū? Atqui ego affirmo esse verissimū; ut jam satis in ipsis meis ad te prioribus litteris ostendi, & in his postea, Deo dante, tuis ad meas rationes responsionibus refutandis, clariùs ostendam. An quia hoc, quantumvis verum,*

in dubium videtur revocare, an Christus invocari possit, aut saltem quia sine ullo incommodo reticeri potest? Immo hoc ut verissimum est, sic (quæ est veritatis natura) mirum in modum confirmat nos in ea sententia, quòd Christus jurè a nobis invocari possit, id est, eam nobis in dubium revocari nullo modo permittit; nec cum propter hoc, tum propter distinctionem ac discrimen, quod inter Dei & Christi invocationem statuendum omnino est, silentio præteriri aut debet aut potest. quemadmodum in priore velitatione nostra & dixi, & aliqua ex parte demonstravi. Quod ut meliùs intelligatur, Dico, Adversarios, ut probent Christum invocari jurè non posse, hoc potissimùm argumento uti, quòd nullum ea de re extet præceptum expressum atque indubitatum, sine quo tam arduam rem in divino cultu audere nemo debeat. Vt argumentum hoc dissolvamus, aut assumptio aut consequentia nobis est neganda. Assumptionem nullo modo negare possumus, quidquid tibi neganda esse videatur. Nam, si præceptum est datum ut Christum invocemus, quandocumq; ejus rei occasio sese obtulerit, id facere omnino debemus. Omnia enim præcepta affirmantia semper obligant, cum se rei præceptæ occasio offert. Occasio Christi invocandi est sine dubio, cum quis in aliqua necessitate est constitutus, quæ divina ope indigeat, & multò magis, cum quis jam reipsa invocare vult. Ergò, si præceptum est ut Christum invocemus, numquam, cum in aliqua necessitate sumus quæ divina ope indigeat, & multò minùs

minùs cum jam reipsa invocare volumus, omittere possumus quin Christum invocemus. Sed hoc manifestè est falsum. Ergò falsum est, extare præceptum de invocando Christo. Igitur non Adversariorum argumenti assumptio, sed consequentia neganda est, & ostendendum, quamvis præceptum datum non sit, ut Christum invocemus, invocari tamen a nobis jurè posse. quemadmodum ego latissimè ostendi in disputatione mea cum Francisco Davidis. Apparet igitur, necesse esse huc devenire, ut fateamur, non extare præceptum de invocando Christo; & consequenter, nos divino jure non cogi Christum invocare. Quòd divino jure cogamur invocare, hoc Dei est proprium, & ad ipsius Dei prærogativam supra Christum maximè pertinet; ut postea clariùs patebit. Iam quod ais, si Christum divino jure invocare nō cogimur, relinquendum esse liberum conscientiis fidelium, ut quilibet (sic enim scribis) juxta suggestionem spiritus, vel illâ uteretur vel eam negligeret; *Dico me nusquam urgere, ut quisquam omnino Christum invocet, id est, ad ipsum verba precationum suarum dirigat; sed hoc, ut ex ipsis prioribus meis ad te litteris intelligi potest, prout spiritus unicuique suggesserit, liberum relinquere. id quod nihil pugnat cum eo, quod ab Adversariis contendo: id enim contendo, ut ex animo agnoscant, se jurè posse preces suas ad Christum dirigere, & propterea simul fateantur, se paratissimos esse ad id faciendum, quandocumque id illis spiritus suggesserit. Quomodo verò is, qui ita & sen-*

tiat & loquatur, dici umquam poterit, non audere aut nolle Christum invocare? Hoc ego in alteris meis litteris longè a veritate abesse docui. & tamen tu rursus in hunc hæc cadere posse affirmas, confundens iterum, quòd sæpe in posterioribus hisce tuis litteris facis, Non audere ac nolle invocare Christum, cum Non invocare Christum; cùm tamen fieri possit, ut quis Christum non invocet, id est, re ipsa ad eum preces suas non dirigat, non quia non audeat aut nolit id facere, sed quia id spiritus non suggesserit. Quare cautè omnino interpretandum est in verbis tuis verbum Negligeret, *si ea admitti debent; ut scilicet significet* Non uti, *non autem* Aspernari, *seu mavis* Nihil curare. *Quinetiam ob eandem caußam cautè similiter accipi debet id verbum, etiamsi certissimum esse velis, propter antecedentia verba ita interpretandum, ac si scriptum a te fuisset,* Non uteretur. *Potest enim adhuc ita accipi, ut ad propositum non autem ad eventum referatur; & breviter possunt verba tua ita accipi, ac si dixißes,* ut quilibet juxta suggestionem spiritus statueret, an illâ velit uti, nec ne. *Atqui ex sententia mea hoc nullo modo consequi potest. Nemini enim qui ex animo agnoscat, Christum jurè invocari posse, suggerere potest spiritus, ut statuat non invocare Christum. Immo ejusmodi homini sæpiùs suggeret spiritus, ut Christum invocet, sive charitate Ecclesiæq́; ædificatione id requirente, sive humanâ imbecillitate ad id impellente (quemadmodum in altero meo ad te scripto jam dictum*

est) sive

est) sive etiam aliis justis caussis & rationibus id suadentibus, pro loci ac temporis ratione. Hæc satis ad ea, quæ præludii cujusdam loco meæ sententiæ iterum objecisti. Nunc de iis videamus, quæ meæ ad priores tuas litteras responsioni objiciẽda censuisti.

Dixeram, videri statuendam differentiam inter negotium salutis, & negotium religionis. Petis hîc, vir humanissime, seu desideras accuratiorem explicationem. Nulla alia accuratiore explicatione mihi opus esse videtur, præter eam, quam, ut primum meum autographum testari potest, ab initio scripseram; sed postea, cùm tecum mihi rem esse cogitarem, id est, cum viro apprimè erudito ac perspicaci, consultò tanquã supervacaneam delevi. Ea est, quòd latiùs patet negotium religionis, quàm negotium salutis; & omnia quidem, quæ ad salutem pertinent, ad religionem quoq; pertinent, sed non contrà. Quare quod ais, religionem veram ea omnia continere, quæ ad cultum Dei Iesuq; Christi tam internum quàm externum, in verbo Dei præscriptum pertinent, nihil contra differentiam istam facit. Sed tu ex eo, quòd religio omnia continet quæ ad salutem spectant, credis fortasse, vicissim salutem nostram ea continere omnia, quæ ad religionem spectant, & sic, quemadmodum negotium salutis a religionis negotio disjungi non potest, sic similiter religionis negotium a salutis negotio non posse disjungi. quod perinde est, ac si quis existimaret, quia, ubicumque est homo ibi est animal, sic vicissim ubicumque est animal ibi esse hominem.

quod fallaciæ genus appellatur fallacia consequentis, in quam (ignosce mihi vir præstantissime) sæpè incidere mihi videris in hisce disputationibus nostris. Scire (exempli gratiâ) licere homini Christiano ex omnibus cibis cum gratiarum actione comedere, sine dubio ad religionem pertinet, non pertinet tamen ad salutem, teste Paulo Rom. 14. Hoc idem dico de omnibus rebus adiaphoris, quæ plurimæ sunt, de quibus scire quid sentiendum sit, nemo negare potest ad religionem pertinere, quamvis ad salutem non pertineat. Quot sunt ad religionem nostram pertinentia, de quibus quotidie disputatur, quæ tamen ad salutem non pertinent? Certè plura, quàm multi existimant. Exempla proferrem, sed satis esse arbitror rem indicâsse: jam enim ad ea respondendum est, quæ contra exemplum a me priùs allatum scripsisti.

Ais igitur, Exemplum a te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror. Vis enim ex eo quod assiduè non fit, concludere quod necessariò facere non teneamur. *Certè si ita argumentatus essem, ut verba tua sonant, turpis fallacia esset in argumentatione mea, non quidem divisionis, sed manifestæ ignorationis elenchi. Ab eo enim quod non fit, ad id argumentatus essem, quod facere non teneamur. Ego non ab eo quod non fit, sed ab eo quod non fieri jurè potest, argumentum duxi. Fallacia porrò, quam tu in*

argumentatione mea esse suspicaris, non divisionis est, sed A secundum quid, ad simpliciter. Verùm longè abest argumentatio mea ab hac fallacia. Ad quod ostendendum, quia hic cardo totius quæstionis nostræ vertitur, quid vel jam dixerim vel dicturus sim (quæso te) diligenter attende. Iam supra dixi id, quod verissimum est, & de quo inter omnes Theologos constat, præcepta affirmantia semper obligare, cum rei præceptæ faciendæ occasio sese offert. Iam verò si necessariò tenemur Christum invocare, certè necesse est etiam ut id nobis præceptum fuerit. Et, si præceptum est, necesse est etiam ut semper Christum invocemus, quandocumque Christi invocandi occasio se offert. Ergò, si hoc necesse non est, non est etiam de Christo invocando nobis præceptum datum; et, si præceptum non est datum, necessariò Christum invocare non tenemur. Rectè igitur & sine ulla prorsus fallacia conclusi, ex eo, quòd non semper Christi invocandi oblata occasione Christum invocare tenemur, nos Christum invocare necessariò non teneri. Tu ipse hujus fortasse ratiocinationis vim sentiens, tibi ipsi manifestè contrarius, cùm priùs tacitè concessisses, & postea apertè concesseris (nempe quia nimis evidenter est verum) nos posse Christum non semper nec ubique (ais enim, si ita conclusissem, me rectè conclusurum fuisse) invocare, sed sæpè solum patrem implorare; tamen de veris Christianis hæc verba scripsisti,
Certè hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec possunt nec debent, quin ad Chri-
stum

stum in necessitatibus suis assiduè(*nota*)confugiant, ab eoq; auxilium petant. *Ostenderam ego, argumentum tuum a fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ductum infirmum esse, vel ex eo, quod hinc sequeretur, cùm semper atq; ubique Christo confidere debeamus, semper etiam atque ubique debere nos preces nostras ad Christum dirigere. quod & manifestò falsum est, & tu verum non esse confiteris; & tamen, cùm illud tuum argumentum defendere velles, coactus es contrarium affirmare, & in istam ipsam absurditatem, quam ego effugi a te non posse prædixeram, incidere. Rem paulo diligentiùs, te obsecro, perpende, & videbis nullo pacto contendere te posse, Christum necessariò nobis invocandum esse, quin etiam contra manifestam veritatem contendas, nos numquam in precibus nostris omittere posse quin Christum invocemus; nisi novum quoddam divini præcepti genus inducas, ut non semper, oblata rei præceptæ occasione, sed aliquando, prout nobis videbitur, quidpiam facere jubeamur; & breviter velis præceptum nobis fuisse, non quidem simpliciter ut Christum invocemus, sed ut eum aliquando invocemus. quod numquam probare poteris. Nam quidquid ad hoc confirmandum attuleris, aut simpliciter, & sic semper in precibus nostris invocandum esse Christum, ostendendi vim habebit (id quod fieri nequit) aut nihil ad Christi invocationem præcipiendam pertinebit. Propterea etiamsi verissimum esset, nos necesse omnino habere aliquando preces*

nostras

nostras ad Christum dirigere, non tamen affirmandum simpliciter esset, ut tu facis, Christum necessariò nobis invocandum esse; sed tantùm, Christum necessariò aliquando nobis esse invocandum. Percurre cogitatione omnia Dei præcepta affirmantia, nullum invenies, quod, rei præceptæ occasione oblata, ullo pacto omitti possit, si, quæ res illa præcepta sit, rectè intelligatur. Dices fortasse, cœnam Domini celebrare, divinum præceptum esse (quod ego quoque sentio) & tamen aliquando tantùm necesse nos habere eam celebrare. Verùm istud præceptum nullam certam rei præceptæ occasionem habet, & istud Aliquando, *in hoc præcepto exequendo, non cuilibet rei præceptæ occasioni opponitur, sed cuilibet tempori. Quodsi tamen ulla certa occasio cœnæ Domini celebrandæ dari potest, non dubium est, quin semper ea occasione oblata, necesse sit cœnam Domini celebrare. Puto me satis demonstrâsse, in argumentatione mea, quod ad ipsius formam attinet, nullam penitus esse fallaciam, immo ne quod ad materiam quidem; cùm, quæ in illa aut assumpsi aut pro concessis posui, verissima esse ostenderim, & partim à te ipso concessa. Videndum nihilominus tamen est de instantia, quam contra argumentum meum affers, & quâ facilè illud solvere te posse ais. Ea est ejusmodi;* Deus Pater non semper invocatur: immò Stephanus solum Christum invocavit, Paulus quoque non semel id fecisse legitur. ergò invocatio Dei non est necessaria ad salutem. *Ad hanc ipsam instantiam*

non

non modò pluribus in locis contra Franciscum Davidis disputans, apertè respondi, & rem hanc totam clarissimè exposui: sed in ipso priore ad te scripto meo ea dixi, unde responsio evidenter appareat, & totius rei explicatio. Sunt enim ibi hæc verba mea; Ex ista enim subordinatione (*Christi ad Deum*) hoc inter Dei & Christi invocationem discrimen necessariò consequitur, quòd scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo; qui enim Christum nominatim orat, (*nota*) ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eiq;, ut dixi, subordinatus: Christum verò ob hanc ipsam caussam semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere; id enim facientes nihil a præcepto (*nota*) ac necessitate invocandi Dei recedimus. Sed possumus etiam illum non invocare, id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cùm enim Deus Christo nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat, precum verbis non ad Christum sed ad ipsum Deum directis, nullo modo Christum orasse censendus est. *Vides (nisi vehementer fallor) instantiam tuam* j*am antea a me eversam fuisse, ex qua eversione constat apertè, id verissimum esse quod suprà scripsi, soli Deo hoc convenire, ut ipsum necessariò invocare debeamus,*

non

non etiam Iesu Christo; aut certè constat, quod ad ipsam necessitatem invocandi attinet, discrimen omnino inter Dei & Christi invocationem statuendum esse, quod a te nullum statuitur, summâ subordinationis Christi ad Deum obscuratione vel potiùs deletione. Instantiam quam huc affers, de fiducia in Deum & in Christum similiter necessariâ, suo loco infrà, ad rem non facere, Deo dante, demonstrabo. Nunc, ut pergam ostendere, jure divino (absolutè loquendo, ut in prioribus meis ad te litteris scripsi) nos non cogi, nec semper nec aliquando ad Christum preces dirigere, verba quædam tua, quæ hîc sequuntur, examinabo: ex quibus rursus te tibi ipsi in hac Christi invocandi necessitate adversari docebo, & interim sententiam meam confirmare. Sed priùs explicandum mihi est, quid verbis illis absolutè loquendo, *mihi velim. Dico igitur, non esse absolutè necesse, ut quis ad Christum ne semel quidem preces suas dirigat, id est, fieri posse, ut quis preces suas numquam ad ipsum Christum direxerit, & tamen nec ideò peccaverit, & nihilominus salutem per eundem Christum consequatur; quippe cui numquam contigerit ullam ex iis caussis habere, quas supra attigi, omnino preces suas ad Christum dirigendi. Alioqui si ullam ex illis caussis habuerit, nec tamen preces suas ad Christum direxerit, & grave peccatum commisisse dicendus erit, & necesse habebit ut illud sibi dimittatur, si salutem per Christum sit consecuturus. Itaque licet non absolutè, tamen per accidens (ut loquuntur) ad*

ipsum

ipsum Christum preces nostras dirigere aliquando necesse habemus. Quod necessitatis genus non modò in hac re tam gravi tantiq; momenti, sed in levioribus quoque multis per se adiaphoris rebus cernitur: multa enim sæpè charitate, Ecclesiæq; ædificatione, aliisvé justis caussis cogentibus, facere necesse habemus, quæ alioqui prorsus omittere possumus, id est, nisi ea fecerimus, graviter peccamus. Exempla, quippe quæ omnibus, & tibi præsertim sunt nota, nihil opus est producere. Iam enim ad tua verba examinanda accedendum est.

Itaque sic scribis, de tempore & loco non est præscribendum, *nempe invocandi Christi. Sed si de tempore non est præscribendum, Ergò ne de ipsa quidem invocatione præscribendum est. Ea enim omnino suum tempus habet, id est, cum in necessitate quis est constitutus, & multò magis, cum invocare vult.* Sed, *addis,* spiritus suggeret: *id ego prior dixeram, & hîc repetii, atque iterum repeto, spiritus suggestioni relinquendum esse, ut hac in parte precationes nostras moderetur; satisq; propterea esse, nos jam penitus esse persuasos, a nobis jure optimo Christi opem, in precationibus nostris implorari nominatim posse, idq; semper & ubiq;. Ita fiet, ut spiritu suggerente, id etiam facere non dubitemus. Subjicis autem postea:* fiduciaq; quam erga Christum unus altero majorem habet, singulos fidelium instruet. *Fiducia in Christum non instruit quemquam ex Christi fidelibus, ut omnino ad ipsum Christum preces suas dirigat,*

rigat, sed unumquemq; monet, cum Christus preces nostras intelligat, posse ad ipsum preces nostras dirigi. Alioqui, cum Christi fideles nunquam fiduciâ in Christum destituantur, ad ipsum semper in necessitatibus suis preces dirigere instruerentur, quod falsum esse, ostensum est. Cæterùm, quod ad hoc pertinet, in quo Christi fideles de Christi invocatione monentur, seu instruuntur, par est in omnibus prorsus in Christum fiducia; licèt alioqui alius alio majorem habeat. Nam si quis propter fiduciæ in Christum paucitatem vel minimùm quidem dubitet, an Christum semper & ubique invocare jure possit, is Christi fidelis revera nõ est. Pergis autem, & ais, Ego libenter ad gloriã Christi fateor, me numquam in privatis meis gemitibꝰ sive precibus, quoties Deum patrem invoco, ejusque auxilium imploro, Christum omittere. novi enim, certissimeq; confido, me nisi per ipsum non posse ad Patrem tutò ac confidenter accedere. *Si cum ais, te nunquam Christum omittere, intelligis, te semper ad Christum quoque preces tuas dirigere, id quidem facis, quod facere jure potes. Sed ratio, quam affers, ostendit, te existimare hoc facere tibi necesse esse. Quomodo igitur alibi, veritate cogente, fateris, posse nos sæpè solum Deum patrem invocare?* Numquid *alia hac in re est conditio tua, quàm nostrûm omnium? Vides arbitror, te tecum pugnare, id quod propterea fit, quòd, quæ adfers ad probandam Christi invocandi necessitatem, quemadmodum etiam*

ipsum necessitatis verbum simpliciter prolatum postulat, si rectè allata sunt, probant, non quidem aliquando, sed semper in precibus nostris invocandum esse Christum. Itaque, ut vidimus, non obscurè conclusisti, nos necesse habere nunquam Christi invocationem in nostris privatis precationibus omittere, quamvis postmodum sic scribas, Quod ad publicas preces Ecclesiæ pertinet, hæ pro temporis necessitatisq; ratione moderari possunt, *cum tamen ratio, quam attuleras, necessitatis invocandi semper Christi in privatis precibus, si ullam vim habet, eandem prorsus habeat & in publicis. Iam illa verba*, pro temporis necessitatisq; ratione, *satis indicant, teipsum veritatem quodammodo sensisse, id est, nullam ordinariam esse necessitatem invocandi Christi; sed fieri posse, ut necessitas aliqua id faciendi emergat. quod ego quoque non solùm fateor, sed memini, me aliquando ad synodum Chmelnicensem scripsisse, rectè futurum, si hoc tempore propter falsos istos fratres, qui Christum invocare nolunt, constitueretur, ut in publicis precibus non tantùm Deus pater, sed Christus quoq; invocaretur. Addidisti etiam alia verba, quæ necessitati non omittendi Christi invocationem in precibus nostris antea conclusæ adversantur, nempe illa*, nam non quæritur an semper & ubique necessarium sit preces ad Christum dirigere. *& illico subjungis*, sed an res sit necessaria homini Christiano Christum invocare ad eumq; preces dirigere. *quæ posteriora*

riora verba, ut supra demonstratum est, cum prioribus modò recitatis pugnant. Si enim necessaria res est homini Christiano preces ad Christum dirigere, necessarium est etiam semper & ubiq; (cum scilicet quis precari vult) ad Christum preces dirigere. Cæterùm superiora verba tua, quòd nunquam omittas Christum in tuis privatis precibus, quòd ad ipsa verba attinet, possunt etiam ita accipi, quasi non omittas Christi meminisse, inq; ejus nomine ad Patrem accedas, agnoscens Christum eum esse, per quem Deus pater omnia Christi ipsius fidelibus largiatur, nec nisi Christi fideles ad Deum accedere posse. & hoc probat ratio tua suprà descripta in recitandis verbis tuis; non autem, nos non posse ad Patrem tutò & confidenter precationes nostras dirigere, nisi simul ad Christum quoque eas dirigamus. sed ad rem locutus non fuisses, si hæc tuorum verborum sententia esset. Verba porrò, quæ ibi subjungis, quoniam sic patri omnipotenti placuit, ut Christus sit opitulator ac interpellator noster, per quem cum fiducia ad thronum divinæ gratiæ, ut misericordiam consequamur, confugiamus, *quorum sententia & verba simul ipsa, aliqua ex parte, expressa sunt in fine cap. 4. epist. ad Heb. si, ut ego quidem arbitror, ad Christi invocationem in prædicto ad Heb. loco referri possunt, non præceptum, ut in disputatione mea cum Francisco Davidis docui, sed adhortationem continere dicenda sunt, & commonefactionem propter imbecillitatem nostram, quæ mirificè sublevatur,*

eo non frustra invocando, qui compati potest infirmitatibus nostris, ut ibi paulo ante scriptum est. Quòd si præceptum continerent, omnes idem facere cogerentur, quod tu facis (priorem enim verborum tuorum interpretationem omnino retineo) & numquam Deum patrem invocare possent, quin simul preces suas ad Christum dirigerent, ut satis jam superq; demonstratum est.

Vidimus, te coactum fuisse tecum pugnare, & aliqua ratione sententiam meam, quam oppugnas, confirmare: Nunc videamus de reliquis, quæ mihi objicis. Ais, Hoc tuum posse *(semper & ubique invocare Christum)* necessario oppositum, mihi haud dubiè labefactationem invocationis Christi continere videtur. *Continet sine dubio istud meum* Posse, *quatenus* Necessario *opponitur, labefactationem absolutæ necessitatis invocandi Christi; sed non tamen ipsius Christi invocationis: immo illud ipsum expreßè ac disertè continet, quod nostris adversariis, qui Christo invocationem non concedunt, opponendum est, & nihil minùs; apertissimeq; contra ipsos Christi invocationem confirmat. Iam, quòd existimare præte fers, me ita argumentari, Possumus, ergo nullo jure cogimur, plurimum falleris, si ita existimas. Nihil ego hîc argumentor, sed tantùm sententiam meam profero, cum ajo, Nos posse, non tamen ullo jure cogi. Immo ipsa verba, Non tamen, aut similia, apertè docent, me fateri, istud meum* posse *per se non opponi ulli necessitati; & quamvis hîc ita eve-*

niat,

niat, ut cum necessitate non conjungatur, tamen alioqui optimè cum necessitate conjungi posse. tantum abest, ut ex ipso posse exclusionem necessitatis concludam. Possem hìc pluribus ostendere, quàm turpem lapsum mihi ascripseris, idq́; planè injuriâ, cum nulla tam fœdi mei erroris ne levissima quidem suspicio esse possit: Sed brevitati aliqua saltem ex parte consulendum est. Ad instantiam tuam de fiducia in Christum propter jam dicta nihil respondendum est. Tantùm dico, quòd credis, non secus præceptum esse, ut ad Christum preces nostras dirigamus, ac præceptum est, ut illi confidamus, id longè aliter se habere. nulla enim (quod tu tamen pro concesso sumis) Dei ordinatio, aut constitutio extat de precibus ad Christum dirigendis. Loca, quæ ego ipse contra Franciscum Davidis attuli, quemadmodum ibi dixi, videri quidem possunt vim habere expressi præcepti: sed tamen revera non habere, ex natura præcepti ac perpetua vi, de qua suprà egimus, quam in precibus ad Christum dirigendis non exeri compertissimum est, omnino statuere debemus.

Deinde ex eo, quòd ipse affirmo, necessarium esse ad salutem per Christum consequendam agnoscere ac profiteri, Christum jure ac meritò invocari posse, tamquam a minore, argumentari vis, magis necessarium esse reipsa Christum invocare. quod argumentum perversa planè ratione conclusum est, cum plus sit Reipsa omnino invocare, quàm, omnino agnoscere, se jure ac meritò posse invocare. Quale nam (rogo te) est istud argumentum? Hoc jure ac

meritò fieri posse agnoscendum est: Ergo multò vel aliquantò magis fieri debet. Exemplum afferam non longè petitum sæpiùs mihi varia ratione usurpandum. Agnoscendum est, nos semper & ubique posse jure ac meritò ad Christum preces dirigere: Ergo multò vel aliquantò magis debemus semper & ubiq; preces ad Christum dirigere. Tanta est denique istius tui argumenti inutilitas, ut in ipsa ratiocinatione concludenda alios (quos vocant) terminos pro iis, quos antea posueras, substituere coactus fueris, primùm in illis verbis, quomodo is, qui sciens Christum esse invocandum, *&c. Aliud est enim, Christum esse invocandum: aliud verò, Christum jure ac meritò invocari posse. Hoc potestatem tantùm; illud necessitatem quoque significat. Itaque medium tui argumenti terminum, in quo tota vis est, mutasti. Deinde, cum idem argumentum alia quadam forma repetis, in ipsa conclusione illa verba ponis,* quomodo rei ipsius neglectus sive contemptus *&c. Atqui aliud est Negligere sive contemnere invocare Christum, aliud non invocare, quemadmodum suprà ostendi: aliud eße Nolle & non audere invocare Christum, aliud* Non invocare. *quod quo sensu a me ipso dicatur, longè a contemptionis suspicione invocationis Christi remoto, apertissimum unicuiq; mea scripta legenti esse potest. Itaque argumentationis tuæ alterum ex duobus extremis terminis similiter mutasti. Præterea in tua argumenti repetitione insignis est cum ambiguitas tum fallacia. cum enim*

dicis, Si enim hujusce rei ignoratio, *&c. non apparet, quid Hujusce rei nomine intelligas.* Nam *supra commemorasti, &, posse jurè ac meritò Christum invocari, &, Christum invocandum esse; & denique proximè omnium, Christi invocationem ad salutem esse necessariam, quorum primum non idem est, quod secundum & tertium. Hîc igitur est summa ambiguitas. Sed statuamus, te, ut æquum est, primum intelligere, in conclusione certè summa est fallacia. Oportet enim, ut ibi nomine Rei ipsius, idem intelligas. Verùm, qui Christum non invocat, id est, quem modò contingit reipsa ad Christum preces non dirigere, nullo pacto contemnit, Christum jure ac meritò posse invocari; cum ne contemnere quidem invocare Christum ulla ratione dici possit, ut jam demonstratum est,*

Deinceps refutationem meam priorum argumentationum tuarum refellere aggrederis. Et dicis, me argumenti tui a fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ducti connexum stringere ac confirmare; quia videlicet fateor, invocationem sine fiducia esse non posse. Cur verò? An quia, si invocatio sine fiducia esse nequit, vicissim fiducia sine invocatione esse non potest? Atqui hæc est manifesta fallacia consequentis, ut priùs te monueram. Neque enim, si ex duobus hoc sine illo esse non potest, continuò nec illud sine hoc esse poterit, alioqui infinita absurdissima concludi rectè possent. Formes tibi syllogismum ex hac propositione. Quicunque quempiam invocat, illi etiam confidit, *ad*

probandam ex fiducia in Christum ejusdem invocationem, & videbis, te ἀσυλλόγιστον prorsus syllogismum formare, id est, ex puris affirmativis in secunda figura. Sic enim necessariò tibi formandus erit: Quicumque quempiam invocat, illi etiam confidit, Quilibet Christianus verus Christo confidit, Ergo quilibet Christianus verus Christum invocat. Quo argumentandi genere, utpote vitiosissimo, nihil absurdi non concludi potest. Vt si ita argumenter: Quicumque quempiam amat, illum etiam aliqua ratione novit, Quilibet eum, quem odio habet, aliqua ratione novit, Ergo quilibet eum, quem odio habet, amat, Quod si, ut ais, fiducia & invocatio adeò conjuncta sunt, ut reciprocentur, id quod ego prorsus nego, jam non ego sum, qui argumenti tui connexum stringo ac confirmo, sed materiæ ipsius (ut loquuntur) necessitas. Sed videamus, quomodo nihilominus, ex meo dicto argumenti tui nexum stringi ac confirmari, ostendere coneris. Sic igitur scribis; Si enim in eum, ad quem preces dirigo, credere eiq; confidere debeo, quomodo vicissim eum, cui tutò confido (ut Iesu Christo tutissimè confidere debemus) nunquam in necessitatibus meis invocare audebo aut non curabo? *Hîc manifestè terminos quæstionis nostræ mutas. Non enim, ut jam non semel monui, quæritur a nobis, utrùm quis possit non audere, aut etiam non curare invocare Christum; sed utrùm possit non invocare. quæ inter se*

(præ-

(præsertim Non audere invocare, & Non invocare) plurimùm differunt. Et rectè fortasse concludi potest, eum, qui cuipiam confidit, illum etiam audere invocare: sed non tamen, illum etiam invocare. Nihil enim vetat, quo minus quidpiam non faciam, non quia non audeam, sed aliquam aliam ob caußam. Vt nihil dicam, quòd fieri potest, ut quempiam invocare non audeam, non quia illi non confidam, sed vel quia prohibitus sim id facere; vel quia quidpiam aliunde, si id fecero, gravioris mali mihi metuam; vel propter alias caußas. Ex quo apparet, ex natura ipsius fiduciæ necessariò reipsa invocationem vel etiam (ut sic dixerim) invocandi ausum non consequi ipsam fiduciam. adeò ut, quamvis verissimum sit, neminem, qui Christo confidat, non audere illum invocare, tamen hoc non ex ipsa fiducia simpliciter oriatur, sed ex eo, quòd in Christo invocando nullæ alioqui sunt caußæ, quæ ab ipso invocando deterrere quemquam possint. At verò, quia non similiter absunt omnes caußæ, quæ efficere possunt, ut quis reipsa (non quidem quia non audeat aut etiam non curet; sed quia non contigerit, ut id spiritus suggesserit) Christum non invocet, nempe quia adest Deus pater, cui similiter confidit, & ad quem nominatim preces suas se dirigere jure posse novit; propterea non similiter in ipso Christo, ex fiducia in eum, ejusdem reipsa invocatio sequitur, ut sequitur ab ipso invocando non deterreri. Ex his apparet, quæ postea scribis de uno ex tribus vitiis, quo laborare necesse sit eum, qui de fide in Iesum

Christum glorietur, & tamen eum invocare negligat, aut ad rem non facere, si verbum Negligere, ut quidem apparet, apud te contemnere & aspernari significat, aut non rectè conclusa esse, cum hæc simul vera esse possint, quempiam Christo ex animo confidere, ita existimantem, & se illius auxilio indigere, & illum sibi eum invocanti opitulari posse, & tamen istum re ipsa Christum non invocare, id est, ad ipsum preces suas non dirigere. nimirum, quia noverit, ipsius Christi auxilium se impetrare posse, non minùs si ad Deum precationes suas dirigat, quàm si ad ipsum Christum. In verbis, quæ deinde addis, incidis in tibi a me quodammodo prædictam & supra commemoratam absurditatem illam, in quam te vis istius tui argumenti a necessaria fiducia ad necessariam invocationem ducti necessariò impulit, & Christianos aliter facere nec posse nec debere affirmas, quin ad Christum in necessitatibus suis assiduè *confugiant, ab eoq́; auxilium petant Quæ absurditas pariter consequitur ex eo, quod hîc rursus concludis, hoc pacto,* Fiducia igitur vera necessariò producit invocationem non minùs, quam invocatio sincera veram fiduciam requirat. *Nam si hoc verum est, sequitur omnino, ut, quoniam assiduè Christo confidendum nobis est, assiduè etiam illum in necessitatibus nostris invocare debeamus. Accipio autem ista tua verba, de fiducia in Christum, ejusq́; invocatione. alioqui, si indefinitè, ut sonant, accipiantur,*

tur, multò majora absurda ex illis necessariò consequentur, ut ex ante disputatis intelligi potest.

Objicis deinde mihi, quòd ab Adversariis arma mutuer, & non sentiens in eorum castra transire videar; quia excellentiam Dei patris urgeam, ex necessitateq́; quam habemus invocandi Dei, concludam (ut tibi quidem visum est) nos non habere necesse invocare Christum.

Si, quandocumque urgetur excellentia Dei patris, in castra transitur istorum Adversariorum, numquam deberemus illam urgere contra alios Adversarios, qui sunt tamquam alterum extremum, nobis medium, seu medii locum tenentibus: & tamen, nisi illam maximè ac potissimùm urgeremus, necesse esset, nos in ipsorum castra transire. Igitur videndum est, an suo loco & tempore Dei patris excellentia, nec ne, urgeatur. Ego quidem, in hac disputatione me eam suo loco & tempore ursisse, penitus mihi persuadeo. Tametsi hoc loco, ubi a fiducia in Christum argumentabaris ad ejusdem invocationem, neutiquam eam ursi; quamvis ejus, quasi transiens, mentionem fecerim, & meritò quidem eam commemoravi, ut postea dicam. Vis meæ responsionis, ut verba ipsa sonant, non in eo est, quòd necesse habeamus Deum invocare, cujus rei hîc nullam mentionem facio, tantùm abest, ut ex ista necessitate colligam, nos non necesse habere Christum invocare, sic enim nihil respondissem: sed in eo est, quòd, cum non solùm Christo, sed etiam Deo confidere debeamus, possumus ad ipsum Deum

(solum

(solum videlicet) preces nostras dirigere; & sic non necesse habemus propter necessariam fiduciam in Christum eas dirigere ad Christum. Quod ut manifestiùs constaret, meritò excellentiæ Dei supra Christum in ipsa fiducia in eo collocanda mentionem feci. idq; ita, ut interim ostenderim, fiduciam, quæ in Christo collocatur, in ipso Deo revera collocari; Ut tantò clariùs appareret, nihil obstare, quominus Christo confidamus, & tamen ad Deum solũ precationes nostras dirigamus. Quare quævis hîc instantia, non modò tua de necessitate confidendi Deo, quæ non excludat necessitatem confidendi Christo, nihil ad rem facit. Oportuisset saltem, te instantiam afferre alicujus rei, quam Deo soli, & non simul Christo, tribuere possimus, & tamen eandem Christo tribuere teneamur, ejusmodi autem instantiam nullam invenire poteris; quippe quæ sibi ipsi adversetur, seq; ipsa destruat. Præterea, non esse eandem rationem invocationis, quæ fiduciæ, vel ex eo patet, quod sæpius est dictum, necesse nos habere semper Christo confidere, non autem semper Christum invocare. Quod ut apertius fiat, recitabo hîc ea, quæ scripsi contra Franciscum Davidis, qui mihi tamquam pugnantia inter se obscurissimaq; dicta objiciebat, quòd dixissem, nos Christum adorare eiq; servire non tantùm posse, sed etiam debere: eundem tamen nos invocare quidem posse, non tamen teneri. Eadem enim in tota hac quæstione est prorsus ratio fidei seu fiduciæ, quæ adorationis & servitutis, de quibus ibi agitur. Sic igitur contra

eum

eum scripsi cap. 19. partic. pa. Servitutis & adorationis, quæ Christo tribuuntur, alia ratio, quàm invocationis est, ita ut Christo servire, eumq; adorare omnino debeamus, invocare verò tantummodo possimus. Servitus enim & adoratio, de quibus hoc loco agitur, affectiones quædam potiùs, quàm actiones, sunt animi & mentis nostræ; eæq; non alicujus temporis aut occasionis, sed perpetuæ & nobis inhærentes: Invocatio verò, cum pro precum directione & opis imploratione ipsa accipitur, ut & nos facimus & usus loquendi requirit, est actio quædam non nobis perpetuò inhærens, sed quæ a nobis pro tempore & occasione, quantumvis frequenter id fiat, suscipitur. Hinc fit, ut perpetuò uno eodemq; temporis momento & Deo & Christo servire & utrumq; adorare possimus: At Christum invocare non possumus, nisi ad eum nominatim preces nostras dirigamus. Quocirca, si Christum invocare omnino deberemus, numquam ad Deum patrem solum nostras pteces dirigere possemus. Quod falsum esse, exempla sanctorum virorum, & purioris Christianæ Ecclesiæ antiquissimus usus ostendit. Neque enim ut superiore cap. partic. 6. dictum est, qui Deum patrem invocat, Christum ipsum invocat; quemadmodum qui Christum invocat, ipsum Deum patrem invocat. Et hãc ob

ob caussam, quamvis ad Christum, nulla patris expressa mentione facta, preces suas dirigat, præcepto tamen de invocando Deo patre satisfacit. Sic rex præfectos dat, a quibus ea peti possint, quæ ab ipso solo alioqui peti possunt. Non tamen, ut omnino a præfectis petatur, jubet. Neque enim, ne quisquam jam se adeat, interdicit. Cum autem ipse rex aditur, nullo modo a præfectis, sed ab ipso tantùm rege petitur; quamvis, cum a præfectis petitur, ab ipso rege, cujus auctoritate ac nomine illi omnia faciunt, petatur. Itaque vides, in distinctione illa mea nullam esse antilogiam, nullum ænigma; sed eam sensui ipsi communi quodammodo patere. *Volui in recitandis his verbis contra Franciscum Davidis ea non omittere, quæ de differentia inter Dei & Christi invocationem agunt, quamvis alia idem significantia in priore meo ad te scripto legantur, quæ etiam in hoc posteriore sunt repetita, ut ipse hæc relegens mireris, quomodo tamen, his non semel in meis scriptis lectis, vel quædam mihi objeceris, vel saltem non alia ratione, quàm feceris. Non est igitur, ut ad propositum revertar, meum argumentum ullum tale in scripto meo, quale tu formari oportere ais, videlicet ad hunc modum:* Possumus & tenemur Deum patrem invocare: ergo ad Christum preces nostras dirigere, quamvis possumus, tamen non tenemur: *sed hæc sententia tantùm ex meo*

scripto

scripto elici potest: Quamvis ad Christum preces nostras dirigere possimus (id quod solum, & nihil amplius, concludi potest ex necessaria fiducia nostra in Christo) non tamen hinc sequi, nos necessariò ad ipsum Christum preces dirigere debere. nempe quia ad solum Deum, cui similiter necessariò confidendum nobis est, eas dirigere possumus. Nec putes tamen, etiamsi argumentatus ita fuissem, ut tibi videtur (quod sanè mihi numquam in mentem venit) argumentum, quod ipse subjicis, hoc pacto, Possumus & tenemur in Deum patrem credere: Ergo Iesu Christo quamvis confidere possumus, tamen non tenemur, *ne putes, inquam, hoc argumentum instantiam manifestam futuram fuisse argumentationis meæ, atque, ut ais, non tam ovum ovo simile esse, quàm hoc argumentum est superiori illi a te mihi tributo. Similitudo enim argumentorum exacta non in concipiendorum verborum forma tantùm, sed etiam in materia verbis contenta consistit. Non est autem similis materia fiduciæ, & directionis precum; non solum propter ea, quæ contra Franciscum Davidis scripta recitavi, sed etiam multò magis, quod ad propositum nostrum attinet, propter hæc, Primùm (præsertim cum de Christo est sermo) nihil est medium inter fiduciam, & diffidentiam. adeò ut, qui Christo non confidit, ei necessariò diffidat; quod scelus planè est. Deinde, si quis Christo non confidit, hunc necesse est etiam ipsi Deo non confidere, spiritu sancto id non obscurè attestante pluribus in locis.*

Præte-

Præterea, cui in rebus divinis confidere possumus, ob hoc ipsum, quòd possumus, etiam debemus. Cur enim possumus cuipiam in rebus divinis confidere, qualiscumq; tandem sit hæc fiducia, nisi quia aut ille verissima ac certissima nobis Dei nomine promissa facit, veramq; nobis colendi Dei ab eoq; felicitatem sperandi rationem ac viam docet, aut etiam ipsemet ex ipsius Dei ordinatione nobis felicitatem est daturus? Verùm, qui talis est, ei omnino confidere debemus. alioqui Dei voluntati resisteremus, & veritati divinæ non assentiremur. Nihil tale in materia invocationis seu directionis precum, quamvis ad ipsum Christum relatæ, cernitur. Si quis enim ad Christum preces suas non dirigit, non quia non audeat, aut nolit, sed quia ita illi contingit facere, nulla caussa existente ex iis, quæ illum monere possint, ut ad Christum preces suas dirigat, nihil sceleris admittit; si interim ad Deum tamen suas preces dirigat. medium enim quiddam inter directionem precum suarum ad Christum, & abhorrentiam (ut sic loquar) a dirigendis ad Christum precibus suis, est eas dirigere ad ipsum Deum. Iam, qui ad Christum preces suas non dirigit, non propterea ne ad Deum quidem eas dirigit. Postremò, si ad Christum dirigere suas preces quis potest, non sequitur eum etiam omnino debere. Hîc enim potestas cum necessitate minimè convertitur, aut reciprocatur. alioqui quemadmodum semper potest, sic etiam contra manifestam veritatem semper omnino deberet. Verùm, ut superiùs indicatum est, ego

hîc

hîc nihil fueram argumentatus, nedum tale argumentum fecissem, quale tu mihi tribuis; sed tantùm ad argumentum tuum a fiducia in Christum ductum respondens, ostenderam quomodo ex ista quãtumvis necessaria fiducia, ad eundem Christum necessaria precum directio minimè sequeretur. Quocirca falsa & absurda, quæ a simili ex isto tamquam meo argumento ducis, id est, quædam Christi gloriam ac majestatem obscurantia ac minuentia, nihilo magis ad verba, quàm ad mentem meam pertinent. quæ quàm tota in eo sit, ut Christi gloria ac majestas illustretur atque amplificetur, & Christus ipse novit, nec te ipsum ignorare existimo. Nec sanè opus quidquam erat hoc loco ad ostendendum, Dei Patris eminentiam atque erga nos bonitatem gloriæ Christi nihil officere, ea afferre quæ ipse contra alios affero. neque enim, ut dictum est antè, ego hîc Dei eminentiam seu bonitatem ursi, præsertim ad Christi necessariam invocationem simpliciter labefactandam. qua de re inferiùs agendum erit. Multò autem minùs (si tamen extra propositum hoc in loco nostrum, hac de re agendum videbatur) pro concesso sumendum quodammodo erat, ex eo quòd Christus constitutus sit nobis a Deo dominus, Servator, mediator, cui omnem potestatem in cælo & in terra tradiderit, in quem post Deum credere, eiq; tutò confidere possimus, omnino constare, Dei voluntatem esse ut necessariò ad Christum preces nostras dirigamus: nihil enim ista omnia ad hanc Dei voluntatem probandam momenti habent, sed tantùm

ad probandum, *Dei voluntatem esse ut preces nostras ad Christum dirigere possimus: nisi quædam verba, quæ Mediatoris vocem explicantia addidisti, nempe hæc*, per quem ad Patrem accedere debeamus, *necessitatem istam ex Dei voluntate preces ad Christum dirigendi continere, apertissimum esse credidisti. Atqui si verba ista talem necessitatem continerent, omnino etiam continerent necessitatem semper preces nostras ad Christum dirigendi. non aliter enim quàm per Christum, ad patrem accedere nos posse certum est. Sed quid sit, per Christum ad patrem accedere, quatenus scilicet hoc facere omnino jubemur ac cogimur, dictum est suprà cum tua verba examinavi, ubi ob hanc ipsam caussam te numquam in privatis tuis precibus ad Deum, Christum omittere dixisti.*

Subjicis postea verba hæc mea in priore ad te scripto, Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, *spectare ad labefactandam Christi invocationem. id quod primùm ex eo concludere videris, quòd antè concluseras, non esse necessarium Christo confidere, si (quemadmodum me argumentatum fuisse existimabas) quia possumus & tenemur Deum patrem invocare, concludendum est, nos non teneri ad Christum preces nostras dirigere. Verùm ego ingenuè fateor, me nulla ratione intelligere posse, quomodo ex priore illa tua conclusione hæc posterior sequatur. Quamquam cùm jam demonstraverim, te frustra*

stra adversùm me istam priorem conclusionem extulisse, nihil est cur hîc quidquam respondeam. At deinde idem ex eo apertè concludis, quòd (ais) quicquid necessarium non est, id fortassis & parum prodesse potest. *Sed quid attinebat, quæso, ut istud mihi objiceres, verba illa mea afferre? An non hoc ipsum expreßè continet ipsa sententia mea contra quam disputas, obq; hoc ipsum tantùm me reprehēdere pridem instituisti? Videris autem ipse agnoscere, quàm sit infirmum objectum istud, cùm vocem* fortassis *apposueris, idq; potiùs ex quorundam aliorum sententia scripsisti, quàm ex tua ipsius. Sunt enim quidam inter nostros homines, qui nondum percipere queunt, quæ sit differentia inter necessarium & utile in religione nostra. Quibuscum te non sentire, vel ex eo intelligo, quòd ipsam cognitionem, quam nostri homines habent de Dei Christiq; natura atque essentia, a communi sententia discrepantem, nisi fallor, ad salutem consequendam necessariam esse non credis, & rectissimè quidem judicio meo: alioqui perirent ii omnes, qui tali cognitione sunt aut fuerunt, aut futuri sunt umquam destituti: ex quo sequeretur, ut alia absurda omittam, multos sanctissimos & viros & fœminas Christiq; martyres periisse. Non negabis tamen (quod & verissimum est) prædictam cognitionem non modò utilem & valde utilem, sed longè utilissimam esse ad ipsam salutem adipiscendam. Taceo innumerabilia alia exempla ejusdem rei; cùm inter doctissimos multos viros constet, ea,*

quæ ad salutem necessaria sunt, quod ad cognitionem præsertim spectat, paucissima omnino esse. Sed fortasse exemplum quæris actionis seu facti alicujus nostri, qualis Christi invocatio est, quod in religione nostra nobis sit valde utile, nec tamen necessarium. Non est necesse tale exemplum invenire. Satis enim est ostendisse ad objectum tuum diluendum, aliquid, immo multa admodum utilia esse posse in nostra ipsa religione, quæ tamen non sint necessaria. Sed accipe nihilominus hoc exemplum. Assiduè exercere se in studiis sacrarum litterarum non est ad salutem necessarium, alioqui perirent innumerabiles homines maximè pii, qui hoc non faciunt: & tamen admodum utile esse nemo negaverit. Nec verò hîc dixeris, iis esse necessarium qui id possunt facere. Nemo enim hoc tibi concedet; cùm nulli ad salutem necessarium sit aliud, quàm Deo per Christum confidere: quod etsi prægnantissimum quiddam est, tamen compertissimum ratione atque usu est, id in eo quoque inveniri posse, qui se assiduè in studiis sacrarum litterarum non exerceat, etiamsi id facere maximè possit. dummodo ne inaniter & sine fructu aliquo Christiano tempus, quod lectioni & examinationi sacrorum scriptorum dare posset, terere audeat. Mitto autem, quòd etiamsi Christi invocatio parum nobis prodesset, non idcirco ea nobis contemnenda foret. nam satis esset, eam aliquo loco & tempore alia digna effecta pariturã, qualis est celebratio nominis Christi, & publica contestatio agnitionis imperii, ac perpetuæ e-

jusdem Christi in Ecclesia curæ ac gubernationis; atque etiam in tali agnitione, ad Christi gloriam sui ipsius exercitatio quædam ac confirmatio, quod non in publicis modò, sed etiam in privatis precibus locum habere potest.

Sed jam ad me meis dictis revincendum transis. Vbi in te ego refutando, & ostendendo me mihi ipsi optimè constare, non ero longior, cùm jam suprà errorem tuum in confundendis istis locutionibus, Non vult nec audet invocare Christũ, &, Nõ invocat Christũ, *& simul, quo sensu ex sententia verbisq; multis meis colligi possit, me neminem condemnare, quamvis reipsa Christum non invocet, id est, ad eum preces suas non dirigat, abundè ostenderim atque explicuerim. Quid enim aliud ex aliis meis dictis contra me concludis, quàm, quicumque nomen Christi invocare non vult nec audet, istum ad salutem per Christum partam non pertinere? Hìc autem obiter dicendum mihi est, te, dum ita concludis,* Nomẽ Christi invocare, *pro eodẽ ponere quod est,* Christum invocare. *quod & si fieri posse videatur, cùm, Hebraica locutione, sæpe idem significet, exempli gratiâ, Nomen Dei, quod Deus: tamen, cùm hìc Invocandi verbum pro eodem accipiatur, quod est preces dirigere, non videtur debere mutari hæc locutio Invocare Christum, in hanc, Invocare nomen Christi. Nam Invocare nomen Christi, cultum ac fidem erga Christum, unde quidem fiat ut quis audeat ad ipsum suas preces dirigere, non tamen ipsum Dirigere ad Christum suas pre-*

ces, significat. quod cuilibet constare poterit, si velit, ubi locutio ista legitur, loco ipsius substituere, Dirigere preces suas ad Christum. Videbit enim, non bene quadrare hoc non dicam ubique, sed, ni fallor, usquam. Fateor igitur, ut ad rem redeam, eum, qui Christum invocare nec vult nec audet, ad salutem per Christum partam non pertinere; nec propterea mihi quidquam adversor, etiamsi affirmem invocationem Christi, id est, directionem ad ipsum precum nostrarum non esse necessariam, absoluta scilicet ulla necessitate, sive semper sive etiam aliquando. Nam per accidens (ut ajunt) necessariam esse & fateor & contra Adversarios ipse satis contendo, cum illam semper & ubique jurè fieri posse tantopere urgeo. quidquid enim in religione nostra jure fieri potest, id etiam necessitati per accidens est obnoxium; cum qua necessitate ac potestate, unde ea ortum ducit, in iis qui eam agnoscunt, nullo modo simul consistere potest Nolle nec audere.

Affers deinceps ad probandam necessitatem directionis precum nostrarum ad Christum, hoc argumentum: Omnis res per quam gloria Christi maximè elucescit & amplificatur, nominisq; Christiani professio stabilitur ac confirmatur, est summè necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Iesum Christum est res, per quam gloria Christi amplificatur & elucescit nominisq; Christiani professio declaratur ac confirmatur: ergò directio pre-

precum nostrarum ad Christum res est maximè necessaria.

Si infirmitatem istius argumenti, a te quamvis apprimè docto homine formati, agnoscere ipse vis, substitue in assumptione seu minore propositione pro, Dirigere preces, &c. Dirigere semper & ubique preces, &c. & videbis, eam propositionem non modò tam veram esse, ut antea, sed etiam, ut sic dixerim, veriorem. Ex quo fiet, ut istius argumentationis vi, si rectè ea conclusa est, concludere similiter, & quodammodo veriùs possis, Dirigere semper & ubique preces nostras ad Christum rem esse maximè necessariam. quod non laborabo ampliùs, ut falsum esse ostendam, contentus exemplo Apostolorum, & tua ipsiusmet confessione; licèt eam non semel convellere, ista tua nova quadam necessitate probanda, ut vidimus, coactus fueris. Non est igitur major argumenti tui propositio simpliciter & absolutè vera, non solùm in Christi persona, sed ne in Deo quidem ipso. Multa enim in Ecclesia fieri possent, per quæ Dei ipsius gloria maximè elucesceret & amplificaretur, & cultus ipsius Dei stabiliretur ac confirmaretur, quæ tamen non fiunt. nempe quòd alia fiant, quæ idem revera præstant atque efficiunt. Quamobrem, cùm publica ac constans professio in Ecclesia, quòd Christus omnem potestatem in cælo & in terra habeat, quòd Ecclesiam ipse perpetuò regat atque gubernet, quòdq; meritò unusquisq; nostrûm semper & ubique ejus opem cum vera cordis fiducia implorare, ad eumq; precationes

suas dirigere possit, præter ipsius Christi cœnæ celebrationem, aliaq; non pauca quæ quotidie fiunt aut dicũtur, fierive aut dici possunt, nõ minùs (nisi quid novi accidat, quod ipsam precum directionem ad Christum omnino postulet) Christi gloriam illustret atque amplificet, Christianiq; nominis professionem stabiliat ac confirmet, quàm si præterea aliquando (pro concesso enim sumo tuam assumptionem sic debere accipi) preces reipsa ad ipsum Christum dirigerentur; concludendum est, non esse summè necessarium reipsa preces nostras ad Christum dirigere, idq; eò magis, quòd in hac invocationis materia cogimur (velimus nolimus) Dei eminentiam supra Christum agnoscere; cùm, ut demonstratum est, Deum semper & ubique invocare teneamur, Christum verò non item. Hanc Dei eminentiam, & sic quòd Deus Christo subordinatus non sit, quemadmodum Christus Deo, ego urgeo; quam optimè novi per Christi invocationem non minui nec obscurari. aliter enim quomodo tantopere contenderem, Christum jure invocari posse? Non igitur per Christi invocationem, sed per Christi invocationis necessitatem affirmo ego minui atque obscurari hanc Dei eminentiam, ut nimis manifestum est. nam ista tua necessitas, ut scilicet non semper sed aliquando sit necesse, non præscripto nec quando, nec ubi, nec quoties, res inaudita est in religione nostra; nec simplicem Necessitatis appellationem meretur, nedum cum illis adjunctionibus, summa, seu Maxima, quæ ex verbis tuis apertè colliguntur. Aliam Dei

patris eminentiam nec urgeo, nec commemoro in hac disputatione, nisi alicubi, ut, quemadmodum suprà ostendi, non quidem vel Christi invocationem, vel etiam invocationis necessitatem ei officere aut indicem aut concludam; sed tantùm, ut majorem infirmitatem alicujus tuæ argumentationis ostendam. Quòd Christi gloria Dei gloriæ deroget, ne per somnium quidem cogitavi umquam, immo haud scio, an ullus hactenus evidentiùs, copiosiùs, ac diligentiùs, quàm ego in scriptis meis fecerim, Christi gloriam, & præcipuè hanc, quòd ejus opem in precibus nostris sacris fidenter implorare poßimus, ad ipsius Dei gloriam maximè ac vehementißimè spectare, docuerit ac demonstraverit. Sed cum Christi gloria nominatur, vera Christi gloria intelligi debet, illa nimirum quam sacris testimoniis edocti, Deum illi tribuisse, cumq; ipso communicâsse scimus, quæ quamvis summa omnino ac multiplex & penè incredibilis sit, aliquid tamen ei cogitatione nostra addere possumus, quod ad ipsum Christum quodammodo cum Deo confundendum pertineat, quale istud est, quòd preces nostras ad Christum dirigere omnino debeamus. Id quod neque in fiducia, neque in servitute, neque in adoratione, nec denique in ulla re alia, quam tribuere ex Dei ordinatione Christo conveniat, contingere potest, ut ex iis constare arbitror, quæ suprà a me scripta sunt. Et hæc satis esse volo pro responsione ad ea, quæ iterum mihi objicis, quasi sine caußa, eminentiæ Dei supra Christum aliquoties in altero meo

scripto mentionem fecerim. Nam, quòd hîc hanc meam inter Deum & Christum in invocatione distinctionem, tamquam subtiliorem carpis, eam ejusmodi non esse, sed ipsi sensui communi quodammodo patere, ostendunt satis, quæ suprà recitavi contra Franciscum Davidis a me scripta.

Iam, quòd tantum pondus in eo statuis, quòd Christi gloria Dei gloriæ nihil deroget, ut propter hoc sic inferas, Stat itaque firmum argumentum meum, a potestate Christi ad necessariam invocationem nominis ejus ductum, *videre sanè nequeo quo jure id facias. Pro concesso enim sumo, te hîc, quemadmodum suprà fecisti, & res ipsa postulat, per Invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem, id est, ad eum precum directionem intelligere. Nam quid, obsecro, adversùs id, quod ego contrà affirmo, & exemplo allato, ostendo, non posse colligi ex certißima licèt potestate necessariam invocationem, defendere tuum argumentum potest, quòd Christi gloria Dei gloriæ nihil prorsus deroget? Numquid ego tuum argumentum ex eo oppugnare ac convellere tento, quòd Christi hæc gloria, quæ ex necesßitate illum invocandi oriretur, derogaret Dei patris gloriæ? Nihil minùs. Nam quid hoc ad argumentum tuum? Fuisset hoc, ut tu quidem existimâsti, argumentum pro mea, vel contra tuam sententiam, non autem responsio ad argumentum tuum. Ego verò (ut mihi quidem videtur) diligentißimè caveo, ne ejusmodi crassos errores in disputando committã; quamvis tu*

hunc

hunc eundem planè errorem mihi ante quoque adscripseris in solutione alterius tui in priore scripto allati argumenti a fiducia ad invocationem, ut antè visum est. Numquid fortasse *hujus rei, quòd hîc Dei gloriæ derogaretur, in tuo argumento solvendo ullam mentionem feci?* Nullam omnino. *Tantùm ut probarem, te consequentis fallaciâ deceptum, quemadmodum invocatio vera & meritò facta, esse non potest sine summa aliqua potestate ejus qui invocatur, sic existimâsse, summam potestatem invocatione carere non posse; quod planè falsum est, etiamsi, ut tua argumentatio habet, ea summa potestas necessariò agnoscenda esset: ut hoc, inquam, probarem, satis apertè dixi, hoc verum quidem futurum, si in una tantùm persona summa ista potestas agnoscenda eßet; sed si in pluribus ea sit agnoscenda, ex hoc non posse consequi necessariam invocationem, seu precum directionem ad certam unam ex illis. Idq; confirmavi exemplo allato summæ potestatis mundanæ non in una tantùm persona agnoscendæ. ad quod exemplum quid tu respondeas, postea videbimus. Nam priùs denuo hîc aperiendum est, quid te maximè in hunc errorem inducere potuerit, & porrò, ut ex tua ad meum exemplum responsione apparet, omnino induxerit. Illud autem est, quòd putas eandem esse hîc rationem invocationis, quæ adorationis, puta, & servitutis; & sicut summa eaq; prorsus agnoscenda potestas, cuicumq; illam habenti, etiamsi plures eam haberent, necessariò adorationem, id est, summam reverentiam,*

nempe

nempe humanam, si potestas sit humana, divinam verò, si potestas sit divina, & parem servitutem conciliat, ita existimasti necessariò invocationem conciliare: quod tamen a veritate abhorrere, & discrimen, quod ad necessitatem attinet, inter invocationem, & adorationem servitutemq; statuendum planè esse, vel id te monere poterat, quod in ipsius Dei Christiq; persona paulo pòst agnoscis & fateris; id est, posse sæpe nos ad Patrem solum preces nostras dirigere, quod certè in adoratione & servitute non contingit. Semper enim & ubique non Deum solùm, sed Christum quoque adorare cogimur seu tenemur, eiq; servire; hoc necessariò requirente summâ, quam habet in nos cum patre Deo communem, potestate a nobis necessariò agnoscenda. ea enim nequaquam a nobis agnosceretur eo modo, quo agnosci debet, si umquam eum adorare eiq; servire prætermitteremus. Nunc ad refutationem tuam exempli mei venio; qua diluenda, apertiùs tota de re constabit.

Primo igitur loco ais, me ipsum vidisse hujusmodi exemplum (nempe Imperatorum, & ab ipsis ad imperii consortium ascitorum) non posse integrè accommodari Christo, nimirum, arbitror, quia, ut cuicumque vel difficillimo disputatori satisfacerem, ego ipse sum fassus, in hoc esse dissimile exemplum, quòd Christo omnino confidendum est, illis verò ad imperii consortium evectis hoc non debebatur; in tuo autem argumento ejus rei mentio fiebat, quòd Christo tutò inniti deberemus. Verùm ego ibidem

satis

satis huic objectioni occurri, ostendens, jam me in superiore argumento dissolvendo, huic rationi satisfecisse. quare nihil necessarium erat, ut exemplum, quod alioqui, fateor, eâ carere non poterat, hanc quoque rem in se contineret, cujus teipsum novisse nullam hîc necessitatem esse, satis indicat, quòd in posteriore hoc tuo argumento commemorando dicis, ut vidimus, te illud a potestate Christi ad necessariam invocationem duxisse, nulla fiduciæ in eo collocandæ mentione facta. Itaque *& si non simpliciter, tamen habita ratione argumentorum tuorum & mearum responsionum, exemplum a me allatum Christo prorsus accommodari potest; eò magis, quòd si ulla alia differentia est inter exemplum & rem de qua quæritur, ea est, quòd illi imperii consortes ab Imperatoribus asciti, non erant prioribus istis Imperatoribus subordinati, quemadmodum Christus subordinatus est Deo. Quare, si tamen nemo cogebatur opem ipsorum implorare, ubi videlicet priores Imperatores aderant, & parem cum illis adhuc potestatem retinebant, multò minùs cogetur quisquam Christi opem implorare, Deo ubiq; præsente nõ minùs quàm Christo, & eãdem potestatem, quam Christo dedit, sibi retinẽte.*

At deinde ais, istos ab Imperatoribus ad imperii consortium evectos, non nomine tenus sed reipsa debito honore affectos fuisse: quasi verò vel ego dixerim istos reipsa debito honore non fuisse affectos, vel nolim necesse esse Christum debito honore afficere; vel denique constet, ad Christum preces dirigere

gere

gere (hæc enim est illa opis imploratio, de qua hîc agimus) honorem esse Christo debitum, id est, ejusmodi quod illi exhibere sit necesse. Nonne vides, te hoc loco omnino principium petere? Nam si Honoris debiti nomine, non quidem necessarium, sed qui convenire poßit, intelligis, præterquàm quòd impropriè prorsus loqueris, nihilominus etiam principium petis; si modò verbum Afficiebantur, *quod in tuis verbis legitur, significat, Affici omnino debebant. Iam enim in ipso exemplo explicando a me negatum est, quemquam coactum fuisse ipsorum opem implorare: quam tamen opis implorationem non nego illis convenire potuisse, seu, ut clariùs loquar, illis tribui potuisse: alioqui nihil ad rem facere exemplum videretur, cùm ex mea ipsius confeßione manifestum sit, Christi opem implorari posse. Quod si verbum tuum illud* Afficiebantur, *id modò significat quod sonat, id est, factum ipsum, hoc nihil ad rem, ubi non de eo quod fieret, sed de eo quod jure facere quis cogeretur, quæritur. Præterea, quomodo probas, istis omnem honorem exhibitum fuisse, qui exhiberi meritò poterat? Sed quidquid sit, illud certißimum est te nunquam probaturum, quemquam coactum fuisse illorum opem implorare, præsentibus præsertim prioribus Imperatoribus, & eandem cum illis adhuc potestatem retinentibus. Opis autem implorationem, in hoc exemplo, ipsam modò & per se intelligo, qualis est privata ac sine supplici libello. Nam in publica seu cum supplici libello, quidam præterea honor continebatur istis imperii*

perii

perii consortibus debitus, quippe qui prioribus Imperatoribus non essent subordinati, sed tantùm eorum socii. Propterea non licebat fortasse in tali opis imploratione umquam eos omittere, quamvis absentes & ignaros: cùm tamen Christum, omnia perpetuò licèt scientem, etiam in publica invocatione sæpè sine dubio omittere liceat. Id quod quisque igitur istis semper reipsa tribuere cogebatur, erat reverentia, servitus, obedientia, & si qua sunt similia, quæ necessariò agnitionem necessariam summæ nec subordinatæ potestatis comitari debent. Itaque quod ais, nec umquam placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorum consortibus sive collegis, ad imperatores solos recurreret; *si de posthabitione & neglectu loqueris, quod attinet ad solum factum, non autem ad consilium omnino ita faciendi, numquam istud verum esse ostendes; nisi propterea id non placiturum fuisse Imperatoribus illis dicas, quòd noluissent, se solos necessitatibus & postulatis subjectorum hominum providere coactos, ut antea, esse (quamquam hoc verum fuisset forsitan, si multos id facere animadvertissent, non autem si unum aliquem, aut etiam paucos quosdam) Atqui istud in Deum cadere nequit, nec quidquam ad quæstionem nostram pertinet. Legitur quidem in Ecclesiastica historia, si rectè memini, de quodam Amphilocho, qui consultò Arcadio a Theodosio patre ad imperii consortium nuper evecto, honorem quendam non exhibuit aliquando; sed soli patri pariter præsenti*

exhi-

exhibuit, ut hoc Theodosio miraturo ægreq; (ut factum est) laturo, Amphilochus occasionem haberet ostendendi, Deum similiter ægrè ferre, si quis ipsi soli, Christo filio, cum quo solium ipsum suum communicavit, prætermisso, cultum divinum præstaret; & idcirco Theodosium adhortandi, ne eos ferre vellet, qui Christum ipsum non colerent. Verùm hoc nihil ad invocationem sive opis implorationem; quâ licèt unum Theodosium Amphilochus tunc honorâsset, dummodo alioqui Arcadium honore illi convenienti affecisset, nihil Theodosius vel miratus esset vel ægrè tulisset. Iam Pharaonis & Iosephi exemplum quomodo hujus rei clarissimum exhibeat testimonium (ut ipse asseris) non video: nihil enim ibi apparet, vel inde apparere potest de Pharaone ægrè ferente aut laturo, si quis preces suas non ad Iosephum, sed ad ipsum direxißet: nisi velis, quod Pharao dixit in Iosepho toti Ægypto præficiendo, neminem pedem aut manum moturum in tota terra Ægypti sine imperio ipsius, huc pertinere. Nam si hoc eam vim habere dicas, acsi Pharao dixisset, neminem quidquam impetraturum, nisi id petiisset a Iosepho, ab eoq; precibus obtinuisset; hoc singulare quiddam in eo exemplo erit, quod nec in aliis exemplis invenitur, nec propterea, ut idem aut simile quidpiam a Deo in Christo factum fuerit, quidquam suadebit. Itaque propter exempli singularitatẽ nihil ex eo concludi poterit, nisi cum manifesta principii petitione. Quamquam non crediderim ego necesse esse, verba illa Pharaonis ad istum modum

dum interpretari: immo tantùm illis significari, quidquid jussisset Iosephus, unumquemque facere debuisse; quidquid vetâsset, a nemine fieri potuisse. ut nihil dicam, quòd, quamvis ad concessiones eorum quæ peterentur, verba ista accommodari aut poßent aut etiam deberent, nihil prohibet quominus Pharaonis mens fuerit, ut nihil, licèt a se petitum, cuiquam daretur nisi per manum Iosephi, & ejus jussu interveniente. quod sanè ego in Christo agnosco & sæpè in meis scriptis assero, Deum in Ecclesia nihil largiri nisi per Christum, id est, ipsius jussu interveniente; quamvis id ab ipso Deo tantùm petitum fuerit. Denique istud Pharaonis, sive alterius cujusvis regis terreni exemplum, qui alicui curam sui regni demandârit, non est magnopere in hac parte urgendum; cùm fieri possit & quotidie fiat, ut non tam ad illum honorandum & evehendum, quàm ad se molestiâ & labore liberandum, ut suprà attigimus, id fecerit, quod, ut ibi dixi, nullo pacto in Deum cadere potest.

Ad ea quæ statim subjungis, ut refutes argumentum quoddam meum, quod ex meis verbis elicis, nihil est cur respondere debeam, cùm ego revera nihil argumentatus fuerim, ut suprà demonstravi. Tametsi verissimum est (& hoc pacto alibi sum argumentatus) si Christus non semper in precibus nostris invocandus est, nullum igitur de precibus nostris ad illum dirigendis præceptum extare; quodsi nullum præceptum extat, non necessarium esse ad illum preces dirigere. Nec propterea illos ju-

stifico, qui numquam Christum invocant, si id consultò & per contemptum invocationis Christi faciunt; ac præcipuè si non invocant, ubi spiritus, propter quamvis caußam, quæ multæ esse possunt, id ut fiat, suggerit. Itaque nullo pacto eminentiam Christi aut labefacto, aut labefactare videri possum; quam scio in hac parte firmissimam, & inconcussam perpetuò fore, dummodo a me urgeatur, probetur, demonstretur (quemadmodum semper & ubique fit) optimo jure posse nos in precibus nostris semper & ubique Christi opem implorare, utpote illius, qui ex patris voluntate omnia in Ecclesia administret, omniaq; faciendi potestatem habeat, cum exauditione precum nostrarum, immo cordium ac renum inspectione atque exploratione perpetuò conjunctā.

Iam verò quòd addis Christum ipsum testari, sibi a Patre omne judicium commissum, ut omnes honorificent filium, quemadmodum Patrem honorificant, & ais, Absque dubio hæc verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus facilè quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit, *si, ut apparet, ac quemadmodum soles, per Invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem intelligis, hoc est, ad ipsum precum nostrarum directionem (quamquam non debuisses toties ambiguitate verborum, etiam tibi fortasse ipsi, occasionem errandi præbere) ego planè diversum sentio, id est, contentiosum omnino eum futurum, qui verbis istis directionem reipsa precum nostrarum ad Chri-*

Christum contineri velit. Constat enim, verbis istis eum modò honorem contineri, qui necessariò ex eo sequitur, quòd Christo a Deo omne judicium, hoc est, omnis Ecclesiæ gubernatio commissa fuerit, quam, ut supra ostensum est, precum reipsa directio necessariò non consequitur, licèt eam adoratio ac servitus necessariò consequatur, quibus adde & obedientiam, quæ tamen servitute continetnr. Nam de obedientia præcipuè, seu, quod idem est, de fide reipsa Christi verbis adhibenda eo in loco agi, ostendunt ea, quæ sequuntur; qui non honorificat Filium non honorificat Patrem, qui misit illum. Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam. *Est igitur verborum Christi, quæ a te sunt allata, ut contra Franciscum Davidis cap. 9. partic. 3. scripsi, hæc sententia,* Oportere nos Christo obedire, & ipsum non secus ac Deum Patrem revereri; quia omnia gubernat, & sibi non obedientes ac contumaces punire pro arbitrio atque imperio potest. *Quamquam verò verba ista Christi, & totus ille locus directionem reipsa precum nostrarum non continet, continet tamen necessariam agnitionem ac publicam professionem potestatis dirigendarum precum; quippe quæ ex omni Ecclesiæ gubernatione necessariò consequatur, quemadmodum contra eundem Franciscum scripsi partic. 2. capitis 21. his verbis,* Iste ipse apud Ioh. locus satis apertè docet, Christi invocationem ad Dei

gloriam pertinere. Suprà enim cap. 9. partic.3. de gubernatione seu judicio, quod in Ecclesia nunc Christus exerceat, istic agi ostendimus; propter quod honos illi sicut patri ejus cęlesti tribuendus ab omnibus sit. Qui honor profectò aliud sit necesse est, quàm, ipsum simpliciter judicem seu gubernatorem esse, cognoscere; neque enim hac ratione honor ullus Christo tribuetur, nisi etiam quæ judicis & gubernatoris sunt, illi tribuantur. Inter quæ id potissimùm numerari debet, ut ejus clementiam & æquitatem implorari posse agnoscatur, & publicè affirmetur. *Vides, quàm diligens fuerim in eliciendo ex hoc loco, quidquid ad Christi invocationem pertinens inde elici potest. Nam, ut necessitas ipsius invocationis rectè ac necessariò inde eliciatur, impedit ipsa invocationis ratio & natura, quæ nullo modo ex subordinata potestate quantumvis magnâ, necessariò consequitur; nec invocandi legitimæ facultati, aliisq; non paucis ad Christi summam gloriã spectantibus, quæ ex ejus potestate necessariò consequũtur, est similis. Itaque nõ habent a te citata Christi verba vim expressi mandati invocationis Christi, ut existimâsti, licèt aliarũ rerum prædictarũ habeant. quemadmodum ego ipse de adoratione seu divino cultu contra Volanũ scribens sum fassus; & in alio scripto ad quendam, in quo scripto eandem distinctionem attuli inter necessitatem adorandi Christi,* *eumq;*

Vide infra De Invocatione Christi.

eumq; invocandi, quæ tibi Christi invocationem labefactare videtur. Sed, ut ad te revertar, addis deinceps me ipsum fateri, eos, qui Christum non invocant, eum nec debito honore afficere. Vbi, ut soles, Nō invocāt *usurpas pro* Nō audēt nec volunt invocare; *vel potiùs (si hoc rectè ex verbis meis & apertè concludēdum est)* Nō agnoscūt & profitētur se jure posse invocare. *Meliùs fecisses, si ubique dixisses, me videri (tametsi non tantùm videor, sed sic est revera) condemnare omnes istos, quicumq; Christum non invocant nec invocare audent, ut paulo pòst scribis. nam illa verba,* nec invocare audent, *aut declarant, quo sensu priora,* non invocant, *sint a te dicta, aut certè illorum defectum supplent. Sed paulo ante verba ista, hæc scripsisti:* Status itaque quæstionis nostræ non est, an semper & ubique Christum invocare teneamur; sed an gloria Christi nostræq; salutis fiducia id exigant requirantq;, ut Christus necessariò invocetur. *ad quæ quid mihi meritò respondendum sit, suprà abundè expositum est. Hîc tamen hoc dicam, statum quæstionis nostræ esse, ut ex scriptis meis manifestum est, An Christum invocare, id est, ad eum preces nostras dirigere teneamur, seu divino jure cogamur. Ex quo sequitur, si non semper & ubique cogimur, partem negantem nostræ quæstionis, quam ego defendo, jure optimo a me defendi; primùm, quia non possumus dici simpliciter divino jure cogi quidquam facere, si non semper & ubique, datâ videlicet eius rei faciendæ occasio-*

casione cogimur; deinde, quia, si non semper & ubique, ne aliquando quidem, necessitate videlicet absolutâ cogimur; ut antè pluribus est demonstratum. Quod tu in quæstionis nostræ statu exponendo addis, de Christi gloriæ nostræq́ fiduciæ (ut sic loquar) exigentia, id revera non pars ipsius quæstionis est, sed ad rationes pertinet, quibus tu pro parte affirmante uteris: quæ cùm nullam vim contra sententiam meam habere, ut quidem mihi videtur, satis evidenter docuerim, non video cur debeam, ut mones, meo Possumus *renunciare, ejusq́ loco* Tenemur *reponere ac scribere. Tu potiùs (eâ tamen reverentiâ, qua me cum tanto viro agere decet) monendus mihi es, ut tuæ isti incertæ ac vagæ & simul tamen absolutæ necessitati invocandi Christi renuncies, ejusq́ loco certam stabilemq́ invocandi Christi, seu ad ipsum preces nostras dirigendi facultatis agnitionem & professionem substituas; ex qua, certa similiter ac stabilis suo tempore, ex supposito sive ex accidente necessitas consequitur ad Christum preces dirigendi: Aliter & Christi invocationem, quantum in te fuerit, planè incertam reddes, & infirmorum conscientias aut lædes aut torquebis; qui audientes, sibi necessarium esse ad Christum preces dirigere, & tamen non semper & ubique, aut totum hoc tamquam sibi minimè constans, & unà cum ipso directionem ipsam precum ad Christum contemnent atque aspernabuntur, aut semper dubitandi caußam habebunt, ne graviter peccaverint, si quando ad Christum preces dirigere omiserint,*

rint, multò autem magis, si sæpè id illis contigerit, verentes, ne tunc maximè oportuerit Christum invocare, quippe quòd necessitas illa vaga tunc acciderit id faciendi; cùm nullo pacto sit verisimile, ut id, quod necessarium est ut faciamus, quamvis non semper sed aliquando, tempus suæ necessitatis ex sola voluntate nostra habeat, si alioqui per se tempus suum habet. Mitto alia absurda & pericula, vel obscurandæ subordinationis Dei ad Christum, vel Adversarios, qui Christum invocari posse negant, in suo perniciosissimo errore confirmandi, si viderint, necesse esse, ut, qui posse ajunt, idq́ defendere volunt, necessarium etiam idem esse dicant atque contendant; quando illi vel jam sciunt, vel facillimè intelligere possunt, ex eo ipso quòd omnes fateri coguntur, non semper & ubique preces nostras ad Christum dirigere nos teneri, nullum hac de re præceptum datum fuisse.

Nam quod postremò colophonis loco addis, etiamsi nullum in novo Testamento mandatum extaret de invocando Christo (quamquam non pauca esse putas, quæ vim expressi mandati habeant) tamen (*ais*) si non necessitate absoluta, consequentis nihilominus necessitate Christum invocare teneremur; *velim scias, me, cum ullum præceptum de Christi ope, directis ad eum precibus imploranda extare nego, non tantùm de expresso verbis præcepto loqui, sed etiam de colligendo per necessarias consequentias ex aliis præceptis, hominisq́ Christiani necessario officio. Itaque si ea vera*

essent, quæ statim subjicis his verbis, Nam absque invocatione nominis Iesu Christi, neque fides vera fiduciaq; sincera erga Christum defendi, nominisq; ac majestatis ejus autoritas conservari potest, nomenq; Christianum justè ac legitimè usurpari, *si, inquam, hæc vera essent (interpretatis videlicet verbis illis*, invocatione nominis Iesu Christi, *acsi scripsisses*, directione precum nostrarum ad Iesum Christũ) *ingenuè faterer, certum de precibus ad Christum nostris dirigendis præceptum extare. Sed ea minùs vera esse, & ad ista omnia optimè atq; integrè conservanda, satis esse constantem ac publicam agnitionem & professionem divinæ potestatis Iesu Christi, & consequenter ad eum semper & ubiq; preces nostras dirigendi legitimæ facultatis, quibuscum necessariò adoratio, servitus & obedientia erga eundem Iesum Christum conjuncta est, spero ex antè disputatis, omnibus facilè constiturum. nec tibi ipsi fortasse tam vera ista, quæ affirmâsti, visa fuissent, si pro, Invocatione nominis Iesu Christi, Directione precum nostrarum ad Iesum Christum, scripsisses.* Nam *certè sine invocatione nominis Iesu Christi, ut hæc locutio ex sacris litteris accipienda est, ne Christianismus quidem consistere potest. Iam cum agitur in hac religionis materia de necessitate absoluta, quod attinet præsertim ad officium nostrum, id intelligendum est, quòd omnino sit necessarium, si Deo obedire velimus & salvi esse; quæ necessitas alioqui absoluta vocari nequit*

per se

per se ipsa, cùm conditionem conjunctam perpetuò habeat. Itaque si salui esse non possumus sine directione precum ad Christum, ut quidem non possumus si ea vera sunt quæ tu affirmas, statuendum est, etiamsi nullum verbis expressum ea de re præceptum extet, tamen precum nostrarum ad Christum directionem absolutè nobis necessariam esse. id quod ego nullo prorsus pacto aut concedere possum, aut quòd affirmetur, laudare.

Restat scrupulus distinctionis inter Christi Invocationem & Adorationem; quem tibi nondum exemptum esse, sanè miror. Primùm dicis, te optimè scire, quid intersit inter vocabula Adorationis & Invocationis; sed tamen te inter hæc duo, quatenus ea nunc ad Christum referuntur, distinguere nec scire nec posse; cùm, quidquid honoris & gloriæ Christo nunc corporali præsentiâ minimè nobis præsenti exhibetur, ad internum cultum potißimùm referendum ducas. Hîc sanè aliud prætefers, ac de te affirmas. Videris enim adhuc omnino ignorare, quid inter duo ista vocabula intersit. Ostendunt enim hæc verba satis apertè, tibi non videri interiorem cultum sine invocatione esse posse, cùm tamen manifestum sit, interiorem cultum esse posse sine ulla petitione. Itaque negare videris, necessarium esse ut in invocatione sit aliqua petitio; quod tamen & nomen ipsum Invocationis necessarium esse ostendit, & inter nos planè constat; cùm jam certißimum sit, nobis idem esse in tota hac disputatione de invocatione Christi, Invocationem & Precum directio-

rectionem. Num fortasse negabis, interiorem cultum sine ulla petitione esse posse? Atqui ut agnoscas, hoc nullo modo negandum esse, id tantùm tecum animo reputa, quòd Christum interiore cultu afficere semper & ubique, immo indesinenter, quatenus per humanam fragilitatem licet, debemus; non tamen semper & ubique, nedum indesinenter, aliquid ab eo debemus petere. Quid plura? cùm Invocatio, ut dixi, idem nobis sit, quod Precum directio, & ipse fatearis, nos sæpe ad solum Patrem preces dirigere posse, immo, ut ipsa tua verba habent, cùm fatearis, nos posse Christum non semper nèc ubique invocare, numquid non clarè perspicis, interiorem cultum Christo exhibendum non semper habere secum conjunctam invocationem? alioqui oporteret te affirmare similiter, nos posse non semper nec ubique Christum interiore cultu afficere, quod impium planè esset. Certè, si hoc non satis est, ut intelligas, me jure optimo inter Christi ipsius corpore absentis adorationem & invocationem distinxisse, & adorationem sine invocatione esse posse constanter affirmâsse, vix scio quomodo umquam id tibi persuaderi poterit. Verumtamen ut interim aliquot tuæ hac in re incuriæ, tuiq; ipsius decipiendi caußæ explicentur, atque hac ratione adhuc tentetur, an scrupulus iste tibi eximi poßit, respondendum est ad ea quæ meis dictis objicis.

Objicis igitur primùm, quod hymnos, laudes, gratiarumq; actiones in adoratione (ut ais) includam,

cludam, invocationem tamen sub eodem genere habere nolim.

Hîc rursus in consequentis fallaciam incidis. Putas enim, si Invocatio sub adoratione, ut suo genere contineatur, utramque necessario semper simul junctam esse. Atqui aliter res se habet. Siquidem fieri potest, ut nulla sit invocatio sine adoratione, ut species sine suo genere; nec tamen contrà ullo pacto concludi aut debeat aut possit, adorationem sine invocatione esse non posse. Immo necesse est, si Adoratio est genus, Invocatio vero ejus species, ut sæpe adoratio sine invocatione esse poßit. Neque verò ego usquam aut tacitè aut apertè scripsi, Christi invocationem sine adoratione esse posse. Illis sane exemplis hymnorum, laudum & gratiarum actionum afferendis, nihil aliud ostendere volui, ut quidem ipsa verba mea clarè explicant, quàm, dari posse Christi adorationem sine invocatione. Quid igitur hinc contra sententiam meã de distinctione adorationis & invocationis colligi potest? Mirum sanè hoc & tamquam portentum quoddam esset, si ex demonstratione, quòd adoratio sine invocatione esse queat, sive etiam ex hujus rei affirmatione colligi posset, nequaquam adorationem sine invocatione esse posse. nam hæc est breviter ac reipsa illa mea distinctio. Nonne id quod ex dicto meo colligeretur, cum ipso meo dicto ex diametro (quod ajunt) expresseq; pugnaret? Scio quidem te non ita collegisse: sed tamen verba mea ab omni suspicione, quòd distinctioni illi meæ adversentur, liberare

liberare volui. Non laborabo, ut ostendam ex illis exemplis meis non rectè colligi, invocationem, tamquam ad suum genus, ad adorationem pertinere. Satis est enim, hoc ipso concesso quod tu ex ipsis collegisti, apertè ostendisse, id non modò ad distinctionem meam inter adorationem & invocationem labefactandam non pertinere, sed eam manifestè confirmare. At deinde mihi objicis, quòd hæc verba scripserim: Talis est Christus a Deo factus nobisq; constitutus, taliaq; per ipsum beneficia accepimus, ut etiam eo secluso, quòd nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus. Ais enim, Si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset, parum abesset quin otiosum ac exautoratum (quod absit) Christum haberemus, &c. *Hoc loco videris in accidentis fallaciam incidere. Ego enim considero res in natura sua, ut mihi satis sit, intellectu posse eas inter se distingui: tu verò eas consideras prout in subjecto (ut loquuntur) ut simul sint necesse est. quod, etiamsi verissimum esse concedatur; tamen, quod ad illud attinet de quo agitur, ex accidēte est. Quid enim impedit, quominus ea, unde fit ut Christum adorare & invocare possimus, nunquam reipsa divelli possint, & non semper omnia conjuncta in Christo esse, & tamen propter aliqua ex ipsis, eum meritò adoremus, quæ ipsa per se, ut eum invocemus, nullam vim habeāt? Summæ dignitati summæq; beneficentiæ summus honor debetur, & divinæ quidem*

Cic. li.2. de Inventione Dignitas (est) alicujus honesta, & cultu & honore & verecundiâ digna auctoritas.

dem divinus. Christus summam eamq; divinam dignitatem habet, summamq́; eamq; divinam beneficentiam in nos exercuit. Ergò vel ob ista sola, ei a nobis divinus honor & sic adoratio debetur. Atqui ista sola non satis sunt, ut eum invocare possimus, nisi etiam nos juvare possit, nostrasq; preces exaudire; ac præterea nisi constet, non fuisse a Deo prohibitum ut ipsum invocemus: quæ quamquam omnia in Christo sunt, & illi dempta eum quodammodo exauctoratum redderent; non est tamen, quin ex natura ipsa rerum fieri possit, ut sine his ista sint. Immo, etiamsi ne ex natura quidẽ ipsa rerũ hoc fieri posset, tamen satis ad mea verba defendenda esset, quòd consideratione distingui possent; & jure affirmari, unis per se adorationem tantùm, alteris verò cum ipsis junctis etiam invocationẽ convenire. Quapropter nihil est opus ut demonstrem, ut quidem in promptu est, hæc reipsa sejungi posse, immo fieri potuisse, si ita Deo visum foret, ut Christus ipse, id est, is qui ab eo Christus factus est, una illa sine alteris habuisset, sive etiam cum illis unis quædam tamen ex alteris, & non omnia. Mitto, quòd in ipsis verbis meis (quibus addere potuissem, quòd perpetuò a Christo divina beneficia accipimus & majora his accepturi sumus, cui rei per se adoratio debetur) non seclusi quòd Christus nos juuare possit, sed quòd nobis eum invocantibus subvenire queat. Possunt enim, ut modò attigi, hæc separari, id est, fieri potest, ut quis juvare possit & porrò juvet, nec tamen ipsum invocantibus subvenire queat; nempe vel quia

eorum

eorum preces non audiat, vel quia prohibitus sit ipsum invocantes juvare. Sed jam de his satis.

Quæ hic obiter addis ad confirmandam necessitatem invocandi Christi his verbis; quales subditi, qui in necessitatibus Regem suum non invocant? *Et mox*, Fidelisne uxor, quæ mariti sui auxilium in necessitate non implorat? suntne propriæ oves, quæ sub tutelam pastoris sui non confugiunt? *Hæc, inquam, omnia eam vim non habere quam credis, satis superiùs ostensum est, ubi de natura egi potestatis ejusdem in pluribus, quàm unâ, personis residente, quarum etiã illa de qua agitur, alteri sit subordinata. Hîc tamen dicam, nec subditos malos, nec uxorem infidelem, nec oves alienas esse, quæ ad regem, maritum & pastorem suum in suis necessitatibus non confugiunt, modò ne ad alienum regem, maritum, aut pastorem confugiant, sed opem ab eo petant, qui non modò eorum regi, marito ac pastori conjunctissimus sit, sed ipsorum potestatis solus auctor, a quo ipsi perpetuò pendeant, & ad quem ut hi confugiant, nunquam ægrè sint laturi; dummodo id per ipsorum contemptum, vel quia ipsis isti non fidant, fieri nec videant nec suspicari possint. Applica nunc tu ipse hæc omnia nobis, Christo, & Deo, in quibus ea sunt, & in hac disputatione esse statuuntur, quæ vel a me in tuis similitudinibus addita, fortasse in ipsis rebus, unde similitudines ducuntur inveniri nequeunt, vel a te nullo modo, si non veritatis quandam umbram, sed ipsam (ut quidem non dubito) veritatem*

quæris,

quæris, omittenda erant. Vincat igitur, ut tu in ipso tuo scripto concludis, veritas. Quod ut in nobis potissimùm eveniat, id caveamus diligentissimè quod tu me mones, ne præjudicatæ opiniones nobis noceant, neve nos pudeat, ut ais, a minore aliquando admoneri, ab eoq; discere. Mihi sanè præjudicatam, hisce in disputationibus nostris, nullam opinionem nocere, argumento esse poterit diligentia mea, in omnibus & singulis a te contra me allatis, perpendendis examinandis, excutiendis. quam equidem in te, propterea quòd hoc honore ea digna non censeo, in meis pensitandis tantam non requiro; sed talem nihilominus desidero, quæ & me a labore sæpiùs earundem rerum scribendarum & inculcandarum, te verò cum ab eodem labore, & molestia non jam litterarum sed voluminum meorum legendorum, in quibus eadem identidem repetantur; tum maximè a suspicione, ne præjudicata opinione impeditus, mea aut vix legere sustinueris aut non intellexeris, aut perpendere nolueris, prorsus liberare atque immunẽ reddere queat. Cracoviæ. Die 20. Maij. 1587.

FAUSTUS *Socinus.*

Ex Epi-

Ex Epistolis Fausti Socini ad quendam,

DE ECCLESIA.

PRimùm placet mihi mirum in modum, quòd erraverim ex prioribus tuis litteris colligens, aliquos esse inter vos, qui cœtus habendos esse iis, qui ex Antichristianis tenebris emergunt, prorsus negarent; quòdq́ue nemo inter vos dubitet, quin conveniendum vobis sit, ubi & de divinis rebus sermo instituatur, Deiq́ue verbum examinetur atq́ue explanetur, & Deus precibus ac laudationibus communiter colatur. Nam si hoc constanter retinueritis, omnia rectè se habebunt, & Deus ipseq́ue Dominus Iesus Christus vobis aderit, quippe in suo nomine congregatis; vosq́ue indies ad majorem veritatis cognitionem, certioremq́ue vestræ salutis rationem sine dubio perducet. Ad id verò quod attinet, non esse nempe hoc tempore Ecclesiam illã Apostolicam & primævam instaurandam sine speciali aliquo mandato, propterea quia defectio post ipsos Apostolos plena subsecuta est, adeò ut ipsum quoq́ue fundamentum sublatum fuerit: Non satis intelligo, quid vos Apostolicæ illius primævæ Ecclesiæ nomine intelligatis. Etenim si eam Ecclesiam intelligitis, quæ nullo modo errare possit, idq́ue ipsamet jure sibi persuadere queat; nulla umquam fuit talis Ecclesia, etiamsi de erroribus loquamur, qui salutem

tem æternam adimere possunt: nisi Ecclesiam, ipsos tantùm Apostolos intelligi velimus, quos sanè in iis, quæ ad æternam salutem omninò pertinent, errare non potuisse, & ratio manifesta, & Christi apertissima verba atq; promissa planè demonstrant. Cæterùm Ecclesiam illam universam, cujus ipsi Apostoli fundatores fuerant, id est, cœtus hominum Iesum Christum profitentium, quotquot ab ipsis Apostolis fuerant instituti, errare potuisse atq; seduci, dum adhuc ipsi Apostoli viverent, illorumq; curam gererent, idq; etiam in iis, quæ ad æternam salutem spectant; satis ostendunt Pauli Epistolæ, præsertim verò ea quam ad Galatas scripsit. Quodsi non eam quidem Ecclesiam intelligitis quæ errare nequeat, sed quæ tamen non erret, seq; minimè errare sibi persuadeat in iis, sine quibus nemini æterna salus contingere potest, qualis sine dubio Apostolorum tempore aliqua Ecclesia erat ex cœtibus constans, qui ab ipsis instituti fuerant; non video cur talem ecclesiam instaurare, etiam sine speciali mandato, tentare pii homines non possint: immò cur talis ecclesia & post Apostolorum tempora dici fuisse, & hodie esse dici meritò nequeat. Nam quod affirmatis, post ipsos Apostolos plenam defectionem fuisse, sublatumq; ex eo tempore fundamentum esse, hoc mihi nulla ratione probari potest: quemadmodum in alteris meis litteris ad te scripsi, in quibus rationem etiam attuli, cur hoc mihi non probaretur, hanc nimirum: Quòd ad Christi aspectabilem ecclesiam (de hac enim loquimur) constituendam

nihil aliud requiratur, quàm vera cognitio præceptorum Christi. In Christo siquidem, ut Paulus ait, nil nisi nova creatura valet, & observatio mandatorum Dei. 1 Cor. 7. 19. Gal. 6. 15. quæ videlicet per Christum dedit; fides deniq; quæ dilectionem operatur. Gal. 5. 6. Vnâ enim dilectione omnia Christi præcepta continentur. Et Ioannes ait, quòd qui fratres diligunt, in lumine manent & scandalum in eis non est, suntq; translati a morte ad vitam. 1 Ioan. 2. 10. 1 Ioan. 3. 14. Breviter, si quis cognoscere velit, ad salutem æternam adipiscendam nihil aliud requiri, quàm conservationem præceptorum Christi: præter multa Christi ipsius verba id apertè significantia, & alia complura ipsius Apostolorum dicta, legat præcipuè Ioannis primam Epistolam, in qua id ita inculcatur, ut nemini dubitandi occasio ulla relinquatur. Quis verò ausus fuerit negare, eam esse veram Christi aspectabilem Ecclesiam, quæ doctrinam habeat, quæ satis sit ad salutem æternam consequendam? Atqui & post Apostolorum tempora diu fuisse, & nunc esse posse hominum cœtus, qui Christi præcepta teneant, nemo, arbitror, negare ausus fuerit. Nam quod de fundamento sublato dicitis, intelligentes nimirum, post Apostolorum tempora sublatum fuisse fundamentum, quia cognitio vera essentiæ Dei, & personæ Iesu Christi obscurata & abolita fuerit; hoc & cum eo pugnat, quod modò ostendi, ad salutem æternam satis esse Christi præcepta servare, nec ullo modo verum esse demonstrari poterit.

Est quidem Deus & Christus fundamentum salutis nostræ, sed non quatenus eorum essentiam & substantiam rectè novimus, sed quatenus Dei voluntatem per Christum patefactam tenemus. Vita æterna est cognoscere patrem illum, qui est ille solus verus Deus, & quem is misit Iesum Christum. At in sacris literis Deum & Christum cognoscere, non significat utriusq; essentiam vel substantiam novisse, sed voluntatem, eiq; se obedientem præstare. Adde, quòd etiamsi ex Christi verbis illis intelligendum esset, cognosci debere quòd Christi ipsius pater sit ille solus verus Deus. id quod nullo modo mihi videtur, quippe qui verba illa, illũ solum verũ Deum, ut modò indicavi, per appositionem legenda omninò censeam; ut perinde sit, ac si dictum fuisset, qui es ille solus ver⁹ De⁹, non autem, ut Theodoro Bezæ placet, solũ esse verum Deum: possemq; interpretationem meam, immò & Erasmi & aliorum quorundam, firmis rationibus, ex ipsis Græcis verbis eorumq; propria significatione petitis, comprobare. Sed etiamsi, ut dixi, altera interpretatio verissima esset, tamen cognitio ista, sine ulla controversia, usq; ad tempora Concilii Nicæni, & aliquanto pòst, inter eos qui Christum profitebantur, esse non desiit. Per totum enim illud tempus, ut ex omnium, qui tunc extiterunt, scriptis liquet, ille unus verus Deus, quem passim sacra testimonia prædicant, solus pater Iesu Christi est creditus; & qui contrarium sentiebant, ut Sabelliani & eorum similes, pro hæreticis planè sunt habiti. Quinetiam, post-

De vera Dei & Christi cognitione.

postquam opinio Trinitatis personarum in una Dei essentia, qualem Antichristiana Ecclesia defendit, invecta est, & totum ferme Christianum orbem occupavit, adhuc ipsi patri prærogativa quædam est reservata; ut non immeritò, illâ etiam falsâ opinione consistente, dici possit, patrem pro illo solo vero Deo fuisse agnitum. Sed non est nunc hac de re latiùs explicandi & disserendi tempus; præsertim cùm ego non negem, nec negare mihi sit opus, sub Antichristo plenam defectionem fuisse.

Quando Antichristus extiterit.

Atqui ego Antichristum, illum scilicet magnum, hominem illum perditum, a Paulo Apostolo potissimùm prædictum, non antè extitisse judico, quàm Romani Episcopi primatus extitit. Nam etiam tum primùm Christi præcepta passim convelli cœperunt, & pro vero Dei cultu idololatria aliqua induci. Antè verò, quàm homo ille perditus a Paulo prædictus, & sic, ut ego interpretor, Episcopi Romani primatus extiterit, & si ego nihil dubito plenam defectionem non fuisse, hoc tamen nihil ad rem pertinet, de qua loquimur.

De plena defectione & Ecclesiæ instauratione.

Nam si ulla vis est in ratione hac plenæ defectionis, satis est eam demùm extitisse, nostrumq; seculum in eam incidisse. Verùm quid vetat, quominus hodie instaurari Apostolica ecclesia possit, sine speciali mandato, etiamsi plena defectio jam extiterit, & ad hæc usq; tempora pervenerit? immò instaurationi quodammodo locus non esset, nisi plena defectio jam extitisset, & Ecclesia collapsa esset. Neq; enim defectio ista ea abstulit, unde instaurari

Ecclesia possit. Summâ enim Dei providentiâ & consilio admirabili factum est, quòd Apostolica scripta conservata fuerint, ex quibus, qualis vera Ecclesia esse debeat, facilè intelligi potest: nec solùm conservata sunt, sed omnium qui Christi nomine appellantur, consensu recepta & pro divinis habita. Nec est quod quis caußetur, ea obscura eße, neq; eorum sententiam percipi posse, nisi Deus peculiari aliqua ratione, de qua nobis constet, mittat, qui illa explicet atq; explanet. Namq; ab omni veri similitudine abest, Apostolos ea scripsisse, quæ per se satis aperta non essent: nec ullo modo est credendum, Deum, postquam primi illi, nominatim a Christo ad suam fundandam Ecclesiam missi, defecerunt, non curâsse, ut aliquod monumentum ipsorum doctrinæ perpetuò extaret, unde semper vera Christi religio (quæ ubi est, ibi veram quoq; Christi ecclesiam esse oportet) peti posset. Quodsi tamen factum est, ut Apostolica scripta a plærisq; diu intellecta non fuerint, id non illorum obscuritati, sed hominum vel malitiæ, vel perquàm exiguo pietatis studio tribuendum est, & cum Paulo dicendum, quòd, si Christi Evangelium & Apostolorum (quod sine dubio Apostolicis scriptis continetur) opertum est, iis, qui pereunt, est opertum, quibus Deus hujus sæculi, mentes excæcavit. 2 Cor. 4. 3. 4. Quamquam quicquid mali & defectionis inter Christiani nominis homines extitit, aliunde potiùs quàm ex non intellectis, quantum satis erat, Apostolorum scriptis, ortum est. Immò ausim ego asserere, eos, qui primi omnium eos errores

rores in Christianum orbem invexerunt, quibus æterna salus convellitur & Christi Ecclesia diruitur, avaritiâ aut ambitione, aut certè aliquo alio injusto animi affectu, & simul suæ mentis vanitate ductos, ea pro divinis præceptis atq; sententiis & dogmatis vulgo obtrusisse, quæ cum Apostolicis aliisq; antiquioribus sacris scripturis minimè convenire ipsi neutiquam ignorarent. Nam neq; aliunde factum est, ut, cùm ipsi cæteris præessent, omnia sacra verba in Ecclesia, eâ linguâ recitari non destiterint, quam non amplius vulgus intelligebat, & tandem lectione sacrorum librorum plebs universa interdicta fuerit. Non est igitur quod dubitemus, quin, postquam Deo benignissimo visum est, ut passim legi cæperint scripta Apostolica, idq;, ut olim, eâ linguâ quam cunctus populus intelligeret, simul etiam ab eodem Deo nobis restitutum fuerit, quo collapsam Christi Ecclesiam instaurare, citra ullum aliud speciale mandatum, omninò possimus atq; adeò debeamus. Iam quod addis, veræ Ecclesiæ Christi & credentium signa esse, in Christi nomine miracula facere, quæ cùm hodiè non fiant, certum sit Apostolicam Ecclesiam cessâsse: Primùm, hoc ostendere potest, nullam extare hodie talem Ecclesiam, non autem non esse conandum ut eam instauremus. quamquam video te hoc ipsum contendere, nullam esse hodie talem Ecclesiam, de quo postea explicatiùs aliquid dicam. Deinde, si rectè ratiocinaris, concludendum est, neminem hodie esse qui in Christum credat: & ita cùm sine Christi fide salus æter-

na ne-

na nemini a Deo offeratur, neminem salutis æternæ spem certam habere posse; aut certè frustra quemquam hodiè de Christiana religione vel loqui vel etiam cogitare. Quid enim? Numquid Christiana religio sine fide in ipsum Christum consistere potest? Atqui tu ipse concedis, dari hodie aut certè dari posse, qui Christi nomine invocato, ab injustitia recedant, Ergò & qui in Christum credant. Quomodo enim, inquit Paulus, eum invocabunt, in quem non credunt? Et sanè ex superiori tua ratiocinatione, junctis iis verbis quæ scribis, nullam firmiorem videri regulam, quàm quòd apud omnes nationes, qui Deum metuit & justitiam exercet, ei acceptus sit; nisi ista de Christi nomine invocando & addidisses & repetiisses, potuisset quispiam non omninò injuriâ suspicari, te in ea sententia esse, ut nemo hodie adhuc sit, qui in Christum credat, eos tamen fore salvos, qui alioqui Deum metuant & justitiam exerceant; quicquid tandem de Christo ejusve religione noverint aut persuasum habeant. Quam sententiã ego & falsam & perniciosam admodum esse arbitror.

Sed urges, ut apparet, planè nullam hodie dari ecclesiam, quæ primævæ illi Apostolicæ similis sit, vel ob hoc, quòd nota ista & tessera Apostolicæ Ecclesiæ absit faciendi miracula; aut certè hac nota aut tessera absente, temerarium esse asserere, hodie talem Ecclesiam inveniri. Hoc verum esset, si nota ista & tessera perpetua futura fuisset; sed non futuram fuisse ejusmodi, jam ex eo ostendi, quòd alioqui

Vtrùm signa quæ credentes sequi debebant, perpetua esse debuerint.

 lioqui

lioqui nullus hodie esset, qui in Christum crederet. in se enim credentibus nominatim ea a Christo adjecta est. Adde, quòd caussa, cur adjecta fuerit, satis manifesta est, ea videlicet quam ipse attingis, ut Christi doctrina confirmaretur. quod cùm jam factum fuerit, cessat caussa ista, & propterea nihil est cur effectum postulemus. Nam quod respondes, illustratam quidem & confirmatam fuisse Christi doctrinam, sed certa etiam signa illi fuisse adjecta, tanquam ejus veras notas & tesseras; hoc nihil aliud est, quàm eòdem revolvi, atq; ut Dialectici loquuntur, principium petere. Siquidem nego, signa ista, ut veram, id est, perpetuam notam & tesseram Christi doctrinæ ab ipso fuisse adjectam, sed tantùm pro tempore, ad eam confirmandam addita. Quinetiam affirmo, ea, si perpetua fuissent, religionis rationi obfutura, & fidei experimentum, ut sic dixerim, ac meritum, ut quidam loquuntur, ademptura; nec ullum deniq; inter bonos & malos discrimen relictura. Quis enim tam perversus fuisset, qui, si Christi doctrina perpetuò conjuncta ista signa habuisset, eam tandem non recepisset, non quidem justitiæ & sanctitatis, quam ea continet, amore, sed certa spe ingentis, atq; adeò sine ulla comparatione omnium maximi immortalitatis & sempiternæ beatitudinis præmii? Voluit igitur Deus sapientissimus, ut Christi doctrina per aliquod quidem tempus signa ista conjuncta haberet, quò eatenus confirmaretur, quatenus hominibus vel mente alioqui sanis vel sanabilibus, ad eam recipiendam, ut poterem

rem novam & inauditam humanæq; prudentiæ repugnantem, satis omninò esset; sed perpetua esse noluit, ne improbi etiam homines, quiq; malam mentem deponere nolunt, ad eam recipiendam satis haberent. Probitatem enim & improbitatem, alioqui recipiendæ & non recipiendæ doctrinæ Christi caussas esse, testatur ipse Christus apud Ioannem, ubi ait: Hoc est judicium, quòd lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem. &c. *Ioan. 3.19. Verùm adjungis, nunc maximè in tanta rerum omnium confusione, hujusmodi confirmatione veræ doctrinæ Christi opus fuisse, quæ cùm a Deo nobis concessa nondum fuerit, confidendum, nos adhuc in Babylone esse, & ea quidem omnium, quæ umquam fuerit, maxima; tantum abest, ut ullam Apostolicam Christi Ecclesiam hodie extare affirmare quis jurè possit. At mihi aliter videtur. Primùm, quia quicquid sit, omnes in eo consentimus, quòd Christi doctrina verissima & sanctissima sit, itaq; ad eam in genere confirmandam nulla re nobis est opus. id quod, dum signa illa extiterunt, iis qui tunc vivebant, non contingebat. Toto enim illo tempore, aut plærią; aut complures eorum quibus signa ista dabantur, ipsam Christi doctrinam in genere & absolutè rejiciebant. Deinde in eo etiam convenimus, unde cognitio vera doctrinæ Christi aut solùm aut maximè petenda sit, nempe ex scriptis Evangelistarum & Apostolorum. Quare tota confusio est in interpretatione istorum scriptorum. Atqui ut suprà*

attigi, horum vera interpretatio, quantum satis est ad Ecclesiam constituendam, hoc est, doctrinam tenendam ac profitendam, quæ ad salutem æternam conciliandam satis sit, omnibus est obvia, qui modò probitate mentis sint præditi, & a sincero pietatis studio nequaquam alieni.

Verùm plures hodie cœtus Christianorum, sive Ecclesiæ inter se aliquatenus diversæ, esse possint.

Iam verò quod ad ea attinet, quæ te potissimùm impulisse videntur, ut de hoc instauratæ vel instaurandæ Ecclesiæ Apostolicæ argumento ad me scriberes; Alios condemnare, qui tecum per omnia non sentiant, & extra tuos cœtus nullam salutem esse affirmare, hoc non est Apostolicæ Ecclesiæ proprium, sed potiùs ab ea alienum. Quum enim multa in religione Christiana sint, quæ, licèt utilia, tamen necessaria non sint ad æternam salutem: nihil prohibet, quominùs plures cœtus Christianorum, sive Ecclesiæ inter se aliquatenus diversæ, omnes talem doctrinam habeant, quæ satis sit ad salutem istam consequendam: nec, ut antè indicavi, Apostolica Ecclesia ea demum est, quæ in nulla prorsus suæ doctrinæ parte errat, sed ea, quæ in iis non errat, quæ ad salutem sunt necessaria. Cæterùm aliqua doctrinæ capita constituere, sine quibus nemini salus contingere queat, &, qui in istis tecum non sentiat, in tuam Ecclesiam non recipere, aut eum inde ejicere, ut Apostolicum est, sic & nunc & semper fieri & potuit & debuit. Videat modò quisq; ut capita ista ea constituat quæ constituenda sunt. Id autem facilè fiet, si, ut profectò decet, ex solo eoq; aperto Dei verbo omnia petantur. Quodsi nihilominus hac in

parte

parte erratum fuerit, quatenus aliqua capita constituta fuerint, quæ ex isto numero revera non sint, non idcirco vera Christi Ecclesia ea, quæ hoc fecerit, esse desierit, dummodò nullum eorum prætermiserit, quæ ex isto sunt numero. Et quacunq; tandem ratione in iis constituendis erraverit, in eo tamen numquam errare dici poterit, quòd eos recipere nolit, qui in illis secum non consentiant: immò errorem errori adderet, si eos reciperet. Contra enim suam ipsius conscientiam ageret, & eos fratrum loco haberet ac Christi fidelium, quos tamen a salutari Christi doctrina abesse planè sibi persuasisset.

De Ministris eligendis & constituendis.

Vnum porrò aliquem in singulis cœtibus eligere, qui aliis Dei verbum explanet, atq; ex eo illos ad veram pietatem vitæq; sanctimoniam adhortetur, & Apostolicum est, nec ulla, ut mihi quidem videtur, ratio afferri potest, cur hodie id fieri non debeat. Quòd verò ejus tanta sit auctoritas, ut omnia quæ dicit, sine ullo discrimine aut examine sint recipienda, nec aliis quidquam in Ecclesia dicere liceat; hoc nec Apostolicæ Ecclesiæ est proprium, nec hodie in multis cœtibus, iis præsertim quibus ego, quatenus licuit, adhæsi, id fieri videmus. Immò in istis, & verbi Dei Ministri omnium reprehensionibus & correptionibus sunt expositi, ac porrò sæpissimè ab aliis & reprehenduntur & corripiuntur, & unicuiq; in Ecclesia, de omnibus ad veritatem divinam pertinentibus suam sententiam dicere fas est: quinetiam nulla de re ejusmodi in Ecclesia quidquam constituitur, quin singuli nomina-

tim priùs suam sententiam rogentur. Quodsi Apostolorum tempore, cum videlicet prophetiæ donum apertè in Ecclesia erat, tamen unus aliquis eligebatur, qui cæteris in Christi doctrina explicanda præiret, ut, præter omnem historiam, & complures alios Apostolicarum Epistolarum locos, Epistolæ Pauli ad Timotheum & Titum planissimum faciunt: non video cur hoc tempore, quo, aperto prophetiæ dono sumus destituti, id fieri nequeat, vel potiùs omninò non debeat. Nec leviter eos miror, qui ex eo, quod Paulus ad Corinthios de prophetando in Ecclesia scribit, colligunt, non unicuipiam munus docendi populum demandatum esse, sed unicuiq; id permittendum: quasi, vel quod Paulus scribit, pugnet cum electione unius cujuspiam qui Episcopi munere in populo fungatur, vel hodie prophetiæ donum apertè extet; cui, si uni tantùm in Ecclesia docere liceat, aditus quodammodo præcludatur, & hac ratione divina beneficentia contemnatur. Adde, quòd ipso Apostolorum tempore, non unicuiq; in Ecclesia (quod quidem ad locum illum Pauli pertinet) de rebus divinis disserere licebat, sed iis demum, quos prophetiæ donum habere constabat: neq; enim omnibus id donum concedebatur. Hæc autem dico, non quò damnem, si hoc tempore aliis etiam, præter eum qui peculiari munere verbi Dei in Ecclesia explicandi fungitur, de dogmatis ipsis religionis nostræ, verba facere in ipso cœtu liceat, id quod potiùs vehementer probo; sed quò ostendam, infirmissimas esse rationes & testimonia, quibus nonnulli hodie utuntur,

tur, ad munus Ministrorum verbi Dei ex Ecclesia tollendum atq; exterminandum. sine quo, ut ipse ferme sensus communis docet, sicut nihil umquam in religione Christiana profectum est, sic nihil umquam aut proficietur aut profici potest. Tantùm cavendum est, ne, quemadmodum Petrus monet, populi Pastores isti dominentur gregi: quod tamen ipsius Petri tempore potiùs in ipsorum Pastorum voluntate, quàm in fræno aliquo ipsis quodammodo a populo injiciendo repositum fuisse, ejus verba non obscurè docent; in quibus hac de re, non quidem populo, sed ipsis Pastoribus præcepta dantur. Similia quædam in antedictis Epistolis Pauli ad Timotheum & Titum scripta extant, ex quibus nullo negotio intelligi potest, eorum, qui populo docendo præfecti erant, non exiguam fuisse auctoritatem, quâ ut bene uterentur, potiùs ipsorum voluntatis esset, quàm populi curæ. Sed hæc in præsentia volo satis esse, ad sententiam meam, quam intelligere cupiebas, tibi exponendam, nec non ad ea refellenda, quæ a te pro contraria sententia allata fuerant. Paulicoviæ. 17. Martii. 1585.

Ex alia ad eundem epistola

De externa Christi Ecclesia erigenda seu instauranda.

Hinc initium sumam, ad primas tuas literas respondendi, atq; ea diluendi, quæ in eis contra externum Ecclesiæ ministerium disputas. Nam certè in illis, nullam neq; esse nec esse posse hodie externam Ecclesiam, unà cum Puccio te sentire ostendis, quæ res tandem illi caußa fuit ad Papatum revertendi. Vtebatur ipse iisdem ferme rationibus, quibus tu uteris; & potissimùm hoc unum urgebat, post collapsum externæ Ecclesiæ statum, necesse esse ad eundem erigendum, ut aliquis vel aliqui divinitus excitentur, ita ut ex signis, id est, prodigiis seu miraculis manifestis id appareat ac cœlitus confirmetur, quemadmodum antea factum est, cum primùm is status erectus fuit. Ego verò mihi videor aliis meis ad te literis hanc rationem satis convellisse. Explicabo tamen hoc loco aliquanto apertiùs, quid mihi velim. Dico igitur, longè diversam esse rationem ejus temporis, cũ primùm Ecclesia externa erecta fuit, & cum postea corrupta est, & hoc pacto ejus status verus ac legitimus labefactatus atq; collapsus. Antequam enim erigeretur externa Christi Ecclesia, necesse fuit ejus doctrinæ, unde Ecclesia constat, hominibus, qui in ipsa Ecclesia futuri erant, fidem facere, utpote

novæ

novæ atque inauditæ, quæque ab iis religionibus, quæ tum in mundo erant, non solùm plurimum aberat, sed magna ex parte eis ex diametro, ut dicitur, adversabatur, easque penitus convellebat. Nec tantùm propter eos qui tunc erant, sed propter alios omnes, qui usque ad hujus sæculi finem futuri erant, omninò oportebat eam doctrinam tot ac tantis divinis testimoniis confirmari, ut nemo deinceps de ea meritò dubitare posset. Et sanè si Apostoli & ipse Christus, qui tamen universam suam doctrinam non per seipsum protulit, sed per Apostolos non contemnenda ex parte eam publicavit, ad suam prædicationem sine ullis miraculis accessisset, seque divinitus missum fuisse variis rationibus non apertè confirmásset, oleum, ut est in proverbio, & operam facilè perdidisset, nec nisi fortaße paucißimos aliquot ad disciplinam suam amplectendam pertraxisset. Neque enim ejus disciplina certis quibusdam in principiis cum aliis conveniebat, ex quibus manifestè ipsa comprobaretur, cæteræ verò improbarentur. Immò cùm ejus doctrina concederet principia ejus disciplinæ, sub qua ipse Christus natus erat, & quæ tamen per ipsam ex parte aboleri debebat, & tota aliquâ ratione immutari, esse ab ipso Deo profecta, id est, sacras veteris testamenti litteras, sive quæ illis comprehensa erant, divinitus tradita fuisse; necessarium planè erat, ipsam Christi doctrinam admirabili præter modum ratione aliqua confirmari, ejusque auctorem similiter Deum esse, evidentibus documentis demonstrari; præsertim cùm, quidquid ex

prin-

principiis illis ad eam comprobandam peti poterat, mysteriis quibusdam esset involutum, ac cœlesti quadam explicatione indigeret. At verò post collapsum externæ Ecclesiæ statum, id est, veram Iesu Christi & Apostolorum ejus doctrinam in publicis cœtibus abolitam, non principia modò ipsius doctrinæ, sed, ut magna pars sentit eorum, in quibus eam instaurare multi curant, ipsa etiam universa doctrina litteris consignata permansit: quibus omnes, ut divinitus traditis, assentiuntur, quæq; adeò sunt apertæ, ut facilè unusquisq; eam, quantum necesse est, inde petere queat. Hinc enim fit, ut ii, qui in vitiato & corrupto Ecclesiæ statu adhuc perdurare volunt, in controversiis quæ ipsis moventur, solis illis literis agere nolint, & præterea caußentur, earum interpretationem a sua ipsorum Ecclesia petendam esse: Et tamen velint nolint, coacti sunt tandem ad eas & ipsi confugere, ut suæ Ecclesiæ auctoritatem probent, sine qua non inveniunt, quomodo sua falsa dogmata defendere, ne in speciem quidem, ulla ratione possint. Quid ergò est hîc opus ulla nova & cœlesti confirmatione, cùm, modò ipsa omnibus communia principia urgeantur, vera Christi doctrina prorsus eluceat? An non re ipsa comperimus, iis solis urgendis brevi tempore factum esse, ut infinita hominum multitudo ab iis Antichristianis corruptelis sibi & caverint & caveant, quæ interitum afferre possunt? Nam quod quibusdam videtur, propter dissensiones & magnas & multiplices, quæ inter eos hodie vigent, qui ex Antichristianis erroribus graviori-

vioribus emerserunt, incertum esse, quibus quis se adjungere debeat (id quod ipse quoq; satis apertè commemoras) & propterea ad externam aliquam Ecclesiam erigendam, expectandum esse donec Deus aliquem sive aliquos excitet, qui suæ auctoritatis mirabili aliqua ratione fidem facientes, has lites componant. Hoc, inquam, facilem habet responsionem, duplici de caußa. Primùm quia, qualescunq; sint dissensiones istæ, pleræq; non circa ea versantur, quæ per se ad salutem sunt necessaria; quemadmodum jam complures animadverterunt, & satis ex eo demonstrari potest, quod ego in aliis meis literis ad te scripsi. Cùm enim ad æternam salutem consequendam nihil aliud requiratur, quàm ut Christi præcepta teneantur, dissensiones autē istæ majore ex parte ad ipsa Christi præcepta non pertineant, sequitur, nihil necesse esse illas componi priùs, quàm externa erigatur Ecclesia; nisi velimus non satis esse ad Christi externam Ecclesiam constituendam, si ea teneantur, quæ ad æternam salutem sunt necessaria. Deinde, inde potissimùm istas dissensiones oriri quilibet facilè perspicere poterit, quòd soli Dei verbo plæriq; revera non adhærent. Nam adhuc præter sacras literas, nescio quæ Concilia, Patres, antiquitas, maxima sunt in veneratione, adeò ut divinis oraculis propemodum æquentur. Cùm tamen ista omnia, & si quæ sunt alia ejusmodi, nullas vires præterea apud cordatos homines habere debeant, quàm ut sensus Ecclesiæ illorum temporum fidem faciant, vel etiam non temere recedendum moneant ab

ant ab iis dogmatis quæ ipsa approbant. Sed sacris literis licèt apertè reclamantibus, quædam tamen mordicus retinere velle, quia scilicet ab istis approbantur; hoc nihil aliud est, quàm divinam veritatem consultò pessumdare, & ad Antichristiani Regni confirmationem ingentem fenestram patefacere. Legantur modò Pontificiorum scripta adversùs Lutheranos & Calvinianos, & satis intelligetur, si præter sacras literas istorum auctoritate sit standum, nobis omnibus caussâ cadendum esse. Sed quorsum isthæc mecum? inquies. Nempe ut animadvertas, tot dissensiones, quæ hodie inter illos sunt qui Christi nomen profitentur, de Christianæ religionis decretis, non quidem ex divinorum oraculorum obscuritate, sed potiùs ex eorundem contemptione quadam, dum ab illis solis universa Christiana doctrina non petitur, natas atq; exortas esse; neve ex illis colligas, auctoritate sacrarum literarum eas, quantum satis est, componi non posse; aut saltem non neges, ex ipsis divinis literis posse unumquemq; Christianam religionem ejusq; placita, quatenus ad hominem Christianum constituendum necesse est, rectè agnoscere. Namq; hoc concesso, sequitur continuò, Christi Ecclesiam ejusq; externum statum, hoc tempore instaurari & posse & debere; quemadmodum apertiùs postea ostendam. Libet enim priùs te ad hoc concedendum quodammodo adigere. Etenim nisi hoc concesseris, quomodo factum tuum defendes, qui de rebus ad Christianam religionem pertinentibus non pauca asseverare audeas, contrà

quàm vulgò affirmatur, ac planè contendere, jam pridem plenam defectionem in Ecclesia extitisse, fundamentumq́; fuisse sublatum? An non hæc ideò affirmas, quòd ea ex sanctis literis colligis? Igitur te ipso teste, ex ipsis sacris literis veritas Christianæ religionis percipi potest. Alioqui cur non de omnibus dubitas? aut cur te saltem aliis plærisq́; palàm non adjungis? immo verò te ab ipsis separas? Nonne ipse & concedis & urges, hodie posse Deum coli, & Christi nomen ritè invocari, etiamsi externa quædam non adsint? Atqui non video quemadmodum id fieri possit, nisi aliunde verus Dei cultus & Christi nominis invocatio petatur. Vnde verò, nisi ex ipsis divinis oraculis? Quamquam ad id concludendum quod volo, satis est hæc, qualia esse debeant, sciri posse, undecunq́; tandem id sciatur. Certè enim si hoc sciri potest, potest etiam externus Ecclesiæ Christi status instaurari; cùm externa Christi Ecclesia nihil aliud sit, quam publica congregatio seu convocatio hominum Deum colentium & Christi nomen ritè invocantium. Nam quid prohibet quominus ii qui isthæc faciunt, publicè etiam conveniant? Immò quomodo isthæc facere dici possunt, nisi palàm aliquando congregentur, cùm, ut cætera omittam, inter alia Christi præcepta omnibus ejus discipulis convenientia, quibus Deus colitur & Christi nomen ritè invocatur, sit publica commemoratio ipsius Christi mortis? Ex iis quæ hucusq́; disserui, satis, nî fallor, responsum patet ad duo inter illa, quæ contra Ecclesiæ externæ instaurationem

attulisse mihi videris: quorum alterum est, eâdem aut certè simili ratione instaurandam esse Ecclesiam, quâ ædificata fuit; alterum verò, inter tot Christiani orbis dissensiones non posse veritatem dignosci, nisi luce aliqua divinitus, ut Apostolorum tempore, illatâ. Prædictis autē addo expressiùs, rationem, quâ primùm ædificata est Ecclesia, *Dei & Christi verbum revera fuisse, cætera omnia ad hoc confirmandum pertinuisse. Itaq; cùm nunc idem Dei Christiq; verbum habeamus, idq; abundè confirmatum, immò de quo nemo dubitat, eandem rationem instaurandæ* Ecclesiæ *hodie revera habemus, quâ primùm ædificata fuit. Iam verò ad reliqua, partim ex iis quæ hactenus tecum per literas disputavi, partim ex re ipsa satis patere responsio videtur. Quòd enim urges, Apostolorum tempore talem fuisse externam* Ecclesiam, *quæ verum esset Dei ædificium, in quo esset veritas, & extra quod tenebræ tantùm essent & cæcæ nubes, quod videlicet hodie post subsecutam defectionem, nisi lux nova aliqua divinitus ac manifestò, ut antè factum est, affulgeat, haberi nequeat. Primùm, hoc non ad externæ* Ecclesiæ *instaurationem simpliciter dissuadendam pertinet, sed ad ejus* Ecclesiæ *quæ par Apostolicæ illi futura sit. quod tamen satis refutatum est, ut arbitror, superioribus meis literis, in quibus est ostensum, ipsas* Ecclesias *Apostolicas, id est, ab ipsis Apostolis fundatas, errâsse, idq; in rebus ad salutem pertinentibus, dum adhuc ii viverent & earum curam haberent, qui ipsas fundaverant.* Nec *sanè*

sanè quæ de Ecclesia magnificè prædicat Paulus, affirmans inter cætera, quòd sit columna & firmamentum veritatis. 1 Timoth. 3. 15. aut ad externam ullam Ecclesiam pertinent, aut, si tamen pertinent, ita accipienda sunt, quasi Paulus sentiat, in aspectabili Ecclesia nullos errores esse, vel extra aspectabilem Ecclesiam nullam divinam veritatem. Sed est intelligendum, quia omnis externa Ecclesia Christi doctrinam profitebatur, Christi autem doctrina est illa divina veritas; propterea Paulum Ecclesiam, id est, Christum profitentium cœtus sive externam Ecclesiam (si modò, ut dixi, ibi eam intelligit) veritatis columnam & firmamentum appellâsse. Opponitur enim ibi tacitè, quemadmodum in compluribus aliis locis apud eundem Paulum, Christi disciplina in genere cunctis aliis disciplinis. Nihil autem vetabat tunc, quemadmodum nec hodie vetat, quominus posset quis veram Christi disciplinam amplecti & retinere, nec tamen ulli externæ Ecclesiæ se adjungere, quòd fortaße omnes alicujus erroris ad salutem ipsam pertinentis, sive jurè sive injuriâ suspectas haberet. Sed videamus deinde cur asseras, Ecclesiam Apostolorum tempore fuisse planè veram Dei Ecclesiam. Quia, inquis, ex spiritu sancto, quem tunc, post impositas Apostolorum manus, homines consequebantur, & ex aliis ostentis ac miraculis divinitus editis confirmabatur, quòd quicumq; Iesu nomini fidem haberent, sanctum essent Dei templum &c. Atqui hinc omnino sequitur, si dari hodie possunt, qui Iesu nomini fi-

dem habeant, dari quoq́ posse sanctum Dei templum & porrò Ecclesiam, eâ, quæ Apostolorum tempore fuit, quod huc attinet ut vera Dei Ecclesia sit, nihilo inferiorem. Quare hîc, ut in superioribus quoq́ litteris, innuere videris te sentire, hodie fidem in Iesum Christum non dari. Rogaveram quidem te, ut velles posthac sententiam tuam hic aliquanto apertiùs exponere, quo uberiùs tota de re tecum disputare possem: sed quando id non fecisti, ad opinionem istam ex tuis ipsius verbis convellendam, ea pauca satis esse volo, quæ antea scripsi. Verùm hoc fortaße tibi vis, ex illis signis & Spiritus sancti donis constitisse, eos, qui Iesu nomen profitebantur, illud ex animo professos fuisse; qua de re hodie nulla ratione constet. Ad hoc rursus primùm respondeo, hinc non colligi, non esse instaurandam externam Christi Ecclesiam, sed non esse sperandum, talem instaurari posse, de qua constet eam esse veram Dei Ecclesiam: ex quo nequaquam sequitur, eam re ipsa parem primævæ illi esse non posse, cùm nihil prohibeat quin aliquid tale sit, licèt tale esse non constet. Deinde dico, si tamen signa & dona illa fidem faciebant animi non simulati eorum, qui Iesu nomen invocare incipiebant, non propterea sequi, quòd ex illis apparuerit constitutam jam fuisse veram Dei Ecclesiam. Nam ad hoc necesse præterea erat, ut in eadem sententia perseverarent. Quod autem potuerint non perseverare, si quis est qui dubitet, meminerit Christi verborum Matth. 7. 22. ex quibus etiam constare videtur, potuisse quempiam

piam eodem tempore a vera fide in Christum defecisse, quo miracula, ejus nomine invocato, edebat; nedum non potuerit aliquando ejusmodi signa facere, & postea a veritate deficere. Nam quòd quidam veram, id est, ut hîc intelligimus, ex animo in Christum fidem, a charitate sive a bonis operibus, ut Papistæ faciunt, sejungi posse affirmant, id planè falsum esse vel unica Iacobi sententia, quòd fides sine operibus sit mortua, Iaco. 2. 17. apertè ostendit. Itaq; cùm Christus iniquitatis operatores quosdam vocet, qui in ipsius nomine miracula fecerint, apparet istos vel eodem tempore, vel saltem diversis, & signa ista edidisse, & vera in Christum fide caruisse. Quamquam non crediderim ego, spiritus sancti dona illa iis tantùm fuisse concessa, qui ex animo ab ipso initio Christi nomen profitebantur, sed omnibus qui profiterentur. Eò enim potissimùm tendebant dona illa, ut veritatis disciplinæ Christi fidem facerent, non autem ut de vera Christum profitentium fide testarentur. Nam quòd Petrus Act. 15. 7. 8. videtur omnino spiritum sanctum a Deo datum, certum testimonium statuere veræ fidei eorum quibus dabatur, id arbitror esse singulare in gentibus, quæ ab initio crediderunt; quas, cùm antehac ab ipso Deo essent prorsus alienæ, non est verisimile Deum tanto dono dignaturum fuisse, nisi ex animo credidissent. Adde, quòd ad id, quod Petrus quærebat, concludendum ac persuadendum, non est necesse ut singuli ex gentibus, qui primi omnium credere se in Christum sunt professi, de quibus tantùm

ipse loquitur, ex animo crediderint, sed ut aliqui ex ipsis. Siquidem hoc contendit Petrus, gentes deinceps a Dei regno exclusas esse censeri non debere, cùm & Deus illis ostium fidei patefecerit, & illæ vicissim ingressæ fuerint. Nam certè, nisi aliqui saltem ex iis, quibus ipse ab initio, Deo sic jubente, Evangelium prædicaverat, ex animo credidissent, numquam Deus illis spiritus sancti donum impertitus fuisset. At verò dices forsitan, me a scopo tuo multum aberrare, quippe qui sentias, Apostolorum tempore ad veram Dei Ecclesiam constituendam, satis fuisse Christi nomen profiteri, eiq; fidem habere; nam hoc testabantur dona illa spiritus sancti & alia ostenta ac miracula: hodie verò hoc non esse satis, nam si esset, hodie quoq; aliquam ejusmodi divinam ac cælestem approbationem Christi nomen profitentium eiq; credentium haberemus. Ergò, si ita sentis, credis religionis Christianæ conditionem labente tempore mutatam fuisse, nec Christum fuisse & esse heri & hodie, & eundem in æternum; Heb. 13.8. quod tamen scriptura affirmat. Ergò enunciatio illa Christi, quòd, ubi duo aut tres in ipsius nomine congregati fuerint, ipse in eorum medio sit, Matth. 18. 20. quæ sola ferme potest totam hanc de Ecclesia Christi nec ne instauranda quæstionem dirimere, & contra id hodie fieri posse negantes sententiam ferre. ista, inquam, Christi enunciatio jam non est vera, ut antea aliquando fuit, dum scilicet signa & miracula eos comitabantur, qui in Christi nomine congregati erant. Hac igitur ratione cæ-

ne cætera etiam omnia, quæ Christus dixit, universaq; ipsius disciplina in dubium hoc tempore revocabitur, id est, hodie hæc ad nos nihil pertinere censebuntur, nec per plurima sæcula ad quosquam ea pertinuisse, affirmari poterit. Cùm tamen luce meridiana clarius sit, signa & miracula in eum finem tantùm adhibita fuisse, ut Christi doctrina confirmaretur, certumq; esset, illam perpetuò verissimam futuram, & locum habituram donec præsens maneret sæculum. Ex quo, ut antea dixi, necessariò sequitur, ut, si signa & miracula, cum iis conjuncta qui Iesu Christi nomini ab initio fidem habuerunt, nos monent, istiusmodi homines verum Dei templum fuisse, Dei verum templum hodie quoq; sint ii, qui Iesu Christi nomini fidem similiter habent, licèt signis istis & miraculis sint destituti. quæ cur perpetua in Ecclesia non fuerint, immò eße non debuerint, satis me ostendisse opinor in superioribus litteris meis. Feras me, quæso, vir optime ac præstantissime, si hæc tecum frustra omnino fortasse disputo; nec arbitreris me tam hebetem ac suspiciosum esse, & simul ab omni Christiana charitate atq; adeò civili modestia alienum, ut tibi ridiculas & perniciosas istas opiniones ascribam, quas ipsa verba tua postmodum apertè satis refellunt; sed me non tui modò, verùm etiam aliorum his scribendis rationem habere cogites; atq; pro tua singulari humanitate, quid ad ea jam respondeam, quæ privatim & propriè contra Ecclesiæ externum ministerium hoc tempore a nobis instaurandum attulisti,

 patien-

patienter audias. Vt enim eodem tempore ad id respondeas, quod a me affertur ut probem, hodie externam Christi Ecclesiam instaurari posse, nos videlicet Dei Christiq; verbum habere, quo ea ab initio fundata fuit; affers primo loco exempla defectionis Israeliticæ Eliæ temporibus, & captivitatis Babylonicæ: ex quibus nos discere oportere ais, quamvis vera de Deo doctrina habeatur, non tamen temerè ad externa ista prosiliendum esse, quemadmodum nec illi prosilierunt, qui in istis defectionibus verum Dei cultum nihilominus retinuerunt. Ad hoc respondeo, & nominatim de exemplo defectionis temporibus Eliæ agens (nam alterum captivitatis Babylonicæ, non videtur complures ob caußas satis ad rem facere) dico primùm, aliam fuisse conditionem illorum temporum, & externi cultus Dei sub veteri Testamento, & aliam horum temporum externiq; Dei cultus sub Testamento novo. Sub vetere enim Testamento externus cultus ille divinus, a quo ii abstinebant, qui in media ipsa defectione idololatricis cultibus non adhæserant, cuidam certæ tribui ac familiæ quodammodo alligatus erat, id est, Leviticæ & Aaronicæ; ut nulla ratione liceret extra ipsas alicui sibi sumere, ut illum administraret. Quinetiam summum sacerdotium in tota familia Aaronica, uni domui Phinees alligatum erat, sine quo divinus iste cultus administrari non poterat. Quid igitur, si nullus ex ea domo fortaße tunc erat, qui idololatricis cultibus non consentiret? Annon necesse prorsus fuit interim illius divini cultus admini-

ministrationem cessare? Adde, quòd summus sacerdos ex domo illa, certa quadam ratione & successione eligebatur, quam spernere, & alium in jam electi locum, licèt ex eadem domo, substituere, privatis præsertim hominibus nullo pacto licebat. Huc accedit, quòd in Israelis Regno, ubi Eliæ tempore defectio ista contigit, nullus poterat divinus cultus administrari, a quo reliquiæ illæ piorum abstinerent. Omnia enim sacrificia, omnis Dei publica & solennis adoratio & invocatio Hierosolymis in templo, ex ipsius Dei præscripto, peragenda erat, id est, in Regno Iudæ, unde illi jam pridem secessionem fecerant, & penitus sese disjunxerant. Præterea legimus quidem istos Deo caros fuiße, eò quòd ab idololatricis cultibus abstinuissent. quemadmodum & hodie eos Deo caros esse credendum est, qui inter idololatras licèt degentes, idololatræ tamen non sunt. Sed non propterea eos commendari audimus, quòd ita occultè solum verum Deum colerent, ut Elias eos non agnosceret, & se solum unius veri Dei cultorem in populo illo relictum fuisse (ut quidem Paulus interpretari videtur) existimaret, aut certè neminem præter se publicè Dei caußam agere affirmaret. Nunc consideremus ex altera parte conditionem externi cultus Dei sub novo Testamento. Is autem vel omnino, ut quibusdam placet, vel potissimùm verbi Dei & sacramentorum (quæ vocant) administratione continetur. Iam verò verbi Dei administratio, præsertim quæ ad externam Ecclesiam colligendam & constituendam requiri-

tur.

tur, nulli certæ nationi aut familiæ, nulli eligendi rationi deniq; aut successioni alligata est. Patet hoc vel ex eo, quòd in ipso ferme initio prædicationis Apostolicæ, nullâ prævià ad id muneris factâ electione, ii, qui Iesu Christi disciplinam amplexi fuerant, passim Evangelium annunciabant, non sine felicibus successibus & divina comprobatione, ut legitur Act.8.4. & 11.19. &c. Nam si munus ipsum Apostolicum, ipsis Apostolis adhuc viventibus, immo vix dum illud obire incipientibus, evangelizandi & Dei verbum ministrandi iis qui extra Ecclesiam erant, omnibus Christi discipulis sua sponte exercere indistinctè licuit, multo magis profectò Christiano homini licere debet, iis, qui jam ad Ecclesiam pertinent; præire tantùm quodammodo in verbo Dei recepto & ab omnibus approbato, exponendo atq; explicando, idq; ex aliorum omnium consensu.
" *quæ hodie tota ratio est administrandi verbi divini*
" *necessaria ad externam Ecclesiam colligendam.*
Nam quod ais, priscos illos scivisse unde doctrinam hausissent, & sanam esse nihil dubitâsse; hoc idem & scire, & pro certo habere nostri temporis Christiani possunt, cùm Dei verbum æternis monumentis consignatum ac prorsus indubitatum habeant; cui soli si quis penitus adhæreat, nullo pacto in iis, quæ ad salutem pertinent, ita falli potest, ut condemnationem ullam incurrat. Quamquam quanto minùs asseveranter loquendum est iis, qui, ut nunc fit, verbum Dei populo explanant, quàm iis qui Evangelium annunciant, tanto minùs necesse est, ut de doctrina

ctrina sua meritò nihil dubitent. De Sacramentis porrò, id est, ut ferè ab iis receptum est, qui ab Antichristo defecerunt, de Baptismo aquæ & Cœna Domini: Quod ad Cœnam Domini attinet, nihil est cur suspicari possimus, eam a quolibet Christi nomen profitentium cœtu celebrari non posse. Neq; enim parabilissima hæc & simplicissima cærimonia Apostolis ut Apostolis a Christo præscripta fuit; sed simpliciter ut ipsius discipulis seu mavis Christianis: id quod & Pauli verba 1 Cor. 11. manifestum faciunt, & satis ostendunt ipsa Christi verba a Paulo uberiùs exposita, quibus ipsius cærimoniæ finis continetur, qui est commemoratio Dominicæ mortis, & annunciatio donec ipse Dominus veniat. Cui gratiarum actionem pro eadem morte fuisse conjunctam, & res ipsa apertè monet, & satis indicat antiquissimum hujus ritus nomen εὐχαριστία. Iam & Christi mortem commemorare & annunciare, & pro ea gratias publicè agere, ad omnes Christianos peræquè pertinere, nemo est quin fateri cogatur. Nec verò est in hoc ritu alicujus divinæ rei ulla datio seu ministratio (sic enim loqui oportet) & propterea nullus certus homo requiritur, qui quasi Christi vicem gerens, panem & vinum cæteris distribuat aut porrigat; quamvis ab ipso initio, cum institutus fuit, id Christus, qui eum instituebat, fecerit. Ex accidente id enim fuit, & quia tunc primùm ab ipso instituebatur, qui compendii cujusdam gratiâ, facta quædam verborum loco substituit. Cæterùm

De sacramentis.

terùm unicuiq; de cærimonia ista rectè alioqui sentienti abundè constare potest, nihil aliud sensisse Christum, quàm, ut sui discipuli pane simul frangendo ac comedendo, poculoq; infundendo ac bibendo, corporis sui fractionem & sanguinis fusionem pro ipsis mox secuturam, postea, ut jam peractam commemorarent ac concelebrarent. Ex quo id intelligitur, quod supra attigi, tantum abesse ut errent, quicunq; Christi discipuli meritò dici volunt, hoc ritu peragendo, ut potiùs errare omnino existimandi sint, nisi, quantum in ipsis est, curent, ut illum peragant. Nihil autem simile fuit Eliæ tempore, a quo ii abstinerent, qui Deo cari erant.

De aquæ baptismo ego ita sentio, eum Ecclesiæ in perpetuum præscriptum non fuisse, nec umquam, ut illum acciperent, iis præceptum neq; a Christo neq; ab Apostolis fuisse, qui jam ipsi Christo alia quacunq; ratione publicè nomen dedissent, vel a primis annis in Christiana disciplina educati atq; instituti essent. Qua de mea sententia, cujus alii etiam ante me fuerunt, justum librum conscripsi, in quo omnia testimonia sacra omnesq; rationes diligenter examino ac diluo, quæ illum infirmare posse videantur; cui titulum feci, An homini Christiano aquæ baptismo carere liceat, disputatio. *fratrum autem rogatu eum conscripsi. Verùm, ut ad propositum revertar, dico, aquæ baptismum ad Ecclesiam externam hoc tempore instaurandam, meo judicio, nihil pertinere, remq; indifferen-*

ferentem esse (in qua utinam fratres nostri nihil novare tentassent) atque idcirco non esse, quod de eo quidquam in hoc proposito explicatiùs dicam. Crediderim tamen, si is hodieque retinendus sit, propter eos qui ab aliis religionibus ad Christi religionem convertuntur, potissimè retinendum esse: quos non video, cur ii baptizare non possint, qui illis Christum annunciaverint; aut si neminem ex hominibus genitorem (ut ita dicam) in Christo habuerint, cur id facere non possit is, qui huic muneri ab eo cœtu, cui se adjungere voluerint, destinatus fuerit; cùm aquæ baptismus, in Iesu Christi videlicet nomine ministratus, nihil aliud sit, quàm adumbratio remissionis peccatorum in nomine Christi, ejusque nominis aperta professio, atque in ipsius religionem initiatio quædam, id est, per eum nihil revera detur: sed tantummodò eorum, quæ vel jam data esse, vel datum iri certissimum est, externa quædam agnitio significetur. Quodsi illi, qui Eliæ tempore, propterea quod ab idololatria sibi cavissent, a Deo in aliorum cæde conservati fuerunt, persuasum habuissent, quemadmodum nostri homines de aquæ baptismo persuasum habent, aliquem fuisse ritum a Deo præscriptum, quem nisi ritè quis peregisset, in ejus populo numerari non posset, & tamen illum prorsus neglexissent; putasne eos Deo tantopere caros futuros fuisse, nec ejus iram aliqua saltem ex parte sensuros? Breviter, non video, quid istorum exemplum, ad externæ Christi Ecclesiæ instaurationem dissua-

Baptismus aquæ quid est.

dissuadendam momenti habere possit; quos nemo negaverit rectiùs facturos fuisse, si publicè & palàm se idololatrico illi cultui, qui in populo vigebat, minimè assentiri protestati essent, seseq; ab aliis, qui idololatræ erant, quammaximè poterant, segregâssent. Nihil autem dico, quòd hoc tempore multa clarissima indicia dedit Deus voluntatis suæ, ut externa Christi Ecclesia instauretur, & Antichristianum Regnum diruatur; atq;, inter alia, vim infinitam hominum excitavit, qui suo sanguine veram Christi doctrinam, quantum ad salutem satis est, confirmârunt, & falsam Antichristi refellerunt, adeò, ut si quis rectè animadvertat, miraculis & spiritus sancti externis donis exceptis, quibus propter eas caussas quæ antè sunt expositæ, hoc tempore nihil opus erat, maxima similitudo inter hæc & Apostolica tempora, & quæ illis proximè successerunt, appareat. Vt meritò affirmari possit, quemadmodum tunc nasci, sic nunc renasci Christi Ecclesiam cœpisse; & consequenter concludi, non esse Eliæ tempora illa cum nostris hisce temporibus ullo modo comparanda, non magis quàm cum ipsis Apostolicis. Vbi semper meminisse oportet, ad Christi Ecclesiam constituendam, non esse necesse ut veritas omnium rerum divinarum teneatur, sed satis esse ea sciri, sine quibus æterna salus nemini contingere potest.

De senioribus Ecclesiæ.

Nunc ad illud accedo, quod addis de discrimine seniorum Ecclesiæ nostri temporis, & Ecclesiæ

quæ Apostolorum tempore fuit: ex quo concludere vis, nostros non esse veros seniores, nec illorum Ecclesiam veram Ecclesiam; immò quia hodie tales seniores, quales antiquitus fuerunt, nulli apparent, nullam etiam instaurari posse externam ecclesiam. Ais enim hoc tempore seniores ab Ecclesia constitui, non autem a senioribus Ecclesiam colligi, quod contrà, inquis, fiebat in primitiva Ecclesia. Ad hoc, etiamsi ea certissima eßent quæ pro concessis sumis, abundè ex superioribus responsio patet, propter temporum rationis diversitatem. Tunc opus fuit ut seniores Ecclesiam colligerent, quia tum primùm fundabatur Ecclesia, nec ulla principia certissima atq; indubitata erant, quibus omnes assentirentur, & ex quibus per se ipsi veritatem agnoscere, & Dei populo se aggregare sua sponte possent. Nunc verò instauratur Ecclesia ex iis principiis, de quibus inter omnes constat: quare certo aliquo architecto nihil est opus, sed unusquisq; per se suaq; sponte partem in hac instauratione habere potest atq; adeò habet. Monitore tantùm opus fuit vastationis Ecclesiæ, ejusq; instaurandæ rationis: quos sanè non unum sed plures habuimus, qui etiam in ea instauranda gnaviter laborârunt. Sed animadvertendum præterea est, te pro concessis sumere ea, quæ mihi minùs certa videntur. Neq; enim in primitiva Ecclesia colligebantur cœtus a senioribus, sed iis cœtibus sive Ecclesiis præficiebantur, quæ Apostolorum & aliorum evangelizantium ministerio collectæ fuerant. E-

xempli causâ, ecclesiæ Corinthiorum, Philippensium, Ephesiorum, non a senioribus, id est, pastoribus qui in illis perpetuò erant, sed a Paulo Apostolo fuerant collectæ, in quibus ipse deinde seniores constituit; non quidem ex sua tantùm ipsius voluntate & sententia, sed ipsa approbante ecclesia. ut ex eo intelligi potest, quòd Timotheus ipse tantus Pauli administer, non sine impositione manuum Presbiterii, id est, Senatus, ut sic dixerim, ecclesiæ, qui ipsius ecclesiæ personam sustinebat, ut alicujus urbis Senatus, Civitatis & Reipub: personam sustinet, ad munus pastoris, quo in ecclesia fungebatur, delectus fuit. An non legimus, mandatum fuisse Tito a Paulo, ut in singulis Cretæ urbibus seniores constitueret? Quod sine dubio de iis urbibus intelligendum est, in quibus jam aliquis numerus Christi fidelium collectus erat, quibus volebat Paulus pastores dari, ad ipsos verbo Dei pascendos, adq; ecclesiæ conservationem & incrementum, ut satis ex ipsius verbis, ubi hac de re agit, apparet. Quomodo igitur tunc temporis a Senioribus ecclesiæ colligebantur, si jam collectis Ecclesiis seniores præficiebantur? Non tamen hîc similiter est intelligendum, Titum debuisse aut potuisse ex proprio tantùm sensu propriove arbitratu, quoscumq; magis ipse probâsset, seniores constituere; sed ei mandatum fuisse, ut curaret seniores constitui ex ipsius Ecclesiæ consensu; qui modò tales essent, quales Paulus descripserat. atq; ejusmodi seniores ipsam Ecclesiam per se sibi constituere po-

re potuisse, nihil est quod dubitare nos sinat. Et sanè in illis ipsis Ecclesiis, in quibus Paulus ipse Seniores ab initio (ut legitur Act: 14. 22.) quemadmodum paulò antè dixi, constituerat, illis deficientibus, ecclesiam ipsam per se alios sibi constituere potuisse, necessarium quodammodo est, & ex ecclesiastica historia sic quoq; factum fuisse intelligere licet. Rursus hoc tempore non est perpetuum, immò verò admodum rarum, ut ecclesia ipsa Seniores, id est, pastores sibi eligat, ecclesia, inquam, cui ipsi seniores præsunt. Eliguntur enim ab aliis pastoribus ut plurimùm, quamvis non sine consensu illius Ecclesiæ. Quinetiam non solùm ab ipso initio renascentis Evangelicæ veritatis, collectæ sunt Ecclesiæ ab ipsis pastoribus pluribus in locis, ut a Luthero, Zuinglio, Oecolampadio, Balthasare Pacimontano, & aliis; sed postea etiam sæpenumero contigit, ut homines pii aliisq; erudiendis non inepti, vel planè sua sponte, vel ab aliqua ecclesia jam collecta missi, ecclesias, ubi nullæ erant, collegerint ac fundaverint; quod cum alibi tum in Gallia potissimùm factum esse scimus. Itaq; nihil mihi hac etiam in parte dissimilitudinis inter hæc & primitivæ Ecclesiæ tempora esse videtur. Et, si insignis aliqua tamen in ipsis initiis fuisset, jam ejus rei caußam attuli, ex qua apparet non propterea sentiendum, præpostera ratione hodie in ecclesia instauranda agi. Post ipsa initia nulla profectò dissimilitudo, quæ alicujus momenti sit, inter hæc duo tempora animadverti potest.

Sed quidquid ſit, ut de re ipſa, quæ in controverſia eſt, agamus, illud unum ſcire velim, cur hodie non liceat hominibus rectè, quantum ſatis eſt, de religione Chriſtiana ſentientibus convenire, memoriam Chriſti mortis, ut juſſi ſunt, celebrare, communes preces ad Deum fundere, ſeſe invicem ad pietatem ac perſeverantiam in fide cohortari, de divinis rebus colloqui ac diſputare, aliquot ex ſuo numero certos homines habere, quorum hic aliis in verbo Dei explanando præeat, ac rudiores in diſciplina Chriſtiana inſtituat; ille ſingulariter pauperibus, ex communibus Eccleſiæ pecuniis ſubveniendi curam habeat; alii, ut omnia ordine ac decenter in cœtu fiant, provideant & curent; alii ſint, quorum prudentiæ ac rerum divinarum cognitioni univerſus cœtus plurimum deferat, & quos idcirco tamquam ſenatum ſuum eſſe ſtatuat; alii deniq; aliis muneribus vacent, quæ ad totius congregationis conſervationem pertineant: Velim, inquam, ſcire, cur hæc facere non liceat hoc tempore, quidve, quo minus fiant, jure prohibere poſſit. ſive ejuſmodi congregationem Eccleſiam appellare velis, ſive nolis, ſive tales congregationes pares aut ſimiles Apoſtolicis Eccleſiis eße concedas, ſive minùs. Certè cùm Deus a nobis quàm maximè colendus ſit, & Ieſu Chriſti diſciplina quàm apertiſſimè profitenda, & quantum in nobis eſt, propaganda; cùmq; hæc omnia ad Dei cultum, & profeſſionem ac propagationem Chriſti diſciplinæ plurimum pertine-

ant, immò sine his existere aut consistere nequeant, necesse est fateri, quicquid præterea de illis judices, & quocunq; nomine ea voces, cuncta non modò fieri posse sed etiam debere. Nam quod tu asseris, *multos pietate & justitiâ insignes viros, sine externis istis notis & signis hodie Deum colere & olim coluisse, id mihi nullo pacto verisimile videtur; nisi vel ubi ista habendi facultas non fuerit, vel si fortè viris istis omnes cœtus, in quibus hæc fuerint, aliquo perverso & saluti æternæ contrario dogmate visi fuerint contaminati: alioquin prorsus necesse esse statuo, ut quilibet Christianus alicui Christum profitentium cœtui palàm adhæreat, ei videlicet quem aliis puriorem esse judicaverit. Cujus sententiæ infiniti pietate præstantes viri nostra ætate fuerunt, & adhuc sunt; quibus ob hanc caußam grave non fuit famæ atq; honorum jacturam facere, & sese manifestis vitæ periculis exponere.* Non dubito, *quin, ut ipse sanctè affirmas, optima mente & solo veritatis amore ea & scripseris & sentias, quæ in tuis ad me literis de hoc argumento continentur: sed transfigurat se hîc (ignosce quæso libertati meæ) satanas in angelum lucis, & per te talem tamq; insigni alioqui pietate virum, aliosq; non contemnendos homines, ruinam Christi Ecclesiæ renascentis struit.* Cujus *artes & astum agnosce obsecro, nec pátere, ut te paulatim seducat, & tandem, cùm prorsus tibi persuaserit, nullam inter eos qui a Romana Ecclesia defecerunt, hactenus esse vel esse posse externam Christi Ecclesiam, nec scriptum, quod*

habemus, *Dei verbum ad eam erigendam satis esse, te ad Ecclesiam istam, quæ perpetuam ab Apostolis & ministerii & doctrinæ successionem, ac spiritus sancti assiduum favorem & præsentiam audacter, nec prorsus ineptè (ut compluribus videtur) jactare solet, ut Puccium, aliquando reducat aut aggreget. Quod omen Deus, ut spero ac fore mihi penitus persuadeo, pro sua bonitate avertat. Nec verò credas aut me, aut alios innumerabiles qui mecum sentiunt, clariorem multo, quàm nunc habeamus, veritatis divinæ patefactionem non expectare. Et sanè si quis usquam est, qui hoc expectet, ego is sum; cui fortaße ii omnes, qui Christi nomine appellantur, in pluribus adhuc errare videntur, quàm vel tibi vel cuiquam alii videri possint. Sed non propterea censemus, talem hodie veritatis cælestis lucem non affulsisse, quæ ad salutem æternam consequendam satis sit; vel ad talem lucem habendam non satis esse divinis litteris penitus adhærere, ex iisq; solis divinam veritatem petere. Ex quo necessariò consequitur, externam Christi Ecclesiam hoc tempore instaurari & posse & debere.*

Sensus verborum Christi Matth. 16.18. Portæ inferni non prævalebũt ei.

Non possum autem non vehementer mirari, te Christi verba, quòd portę inferorũ non essent adversùs ipsi⁹ Ecclesiã prævalituræ, *ita interpretari, ut nondũ ejus rei tẽpus extiterit. quod nihil aliud est, quàm, vel negare ullam Christi veram ecclesiam hactenus extitisse, vel Christum mendacii coarguere. Atqui Christi verba non ita prorsus sunt accipienda, ut credamus, quæ verba Christi Ecclesia*

clesia est, eam non posse satanæ astutiis subverti; sed quamdiu vera Christi Ecclesia fuerit, fieri non posse, ut ab ipsa morte atq; inferno quidquam detrimenti patiatur. Non negaverim quidem, sicut etiam non affirmaverim, in hoc sæculo talem Christi ecclesiam futuram, quæ deficere nulla ratione possit, idq; Christum suis verbis significare voluisse. Sed in eo a multis erratur, quòd vaticinationes seu prædictiones non nisi in eum sensum accipi posse existimant, qui potior sit, & nulla sermonis figurâ quantumvis usitatâ expressus. Cùm tamen & Christi ipsius dicta, & Apostolorum ejus scripta, & deniq; res ipsa apertissimè doceat, in prædictionibus divinis sæpissimè duplicem sensum inesse: unum videlicet, qui ex ipsis verbis omni tropo prorsus nudatis elici potest, alterum verò qui usitatæ verborum, licèt aliqua ratione figuratæ significationi est consentaneus. Verùm hac de re, quæ latissimè patet, non est hîc uberiùs differendi locus.

De spe ac fide in venturum Christum, qua præditi fuerint patres illi sub vetere Testamento, ita ut in suis Sacrificiis ad illum respexerint, nihil aliud in præsentia dico, nisi, me nullo modo diffiteri, Christum ibi adumbratum fuiße; sed nego hoc illos intellexisse, quod nobis demum patefaciendum erat, ut cælestis atq; æternæ veritatis & lucis confirmationem ex antecedentibus figuris & umbris haberemus, sub quibus veteres illi omnes conclusi erant usq; ad correctionis tempus, ut loquitur Apostolus Heb. 9. 10. Et quod dixi de Messia Hieremiæ tem-

De spe ac fide in venturum Christum, qua præditi fuerint patres sub veteri Testamento.

poribus apertè promisso, ita ut nova quædam promissio censeri debeat, verissimum est, & per ea, quæ in ejus Prophetæ vaticinatione scripta sunt, cap. 23. & repetita cap. 33. abundè confirmari videtur. Tametsi enim antea per alios prophetas, præcipuè verò per Esaiam Messiæ adventus ita prædictus fuerit, ut nunc ejus vaticinationem legentes, historiam potiùs quàm vaticinationem nobis legere videamur; tamen eo tempore prædictiones istæ obscuriores erant, eæq; ad varios atq; extraneos sensus accommodari poterant. Cujus rei fidem faciunt, quæ hodie inter Iudæos receptæ sunt earum interpretationes. Pleraq; enim de Iesu Nazaræno ibi prædicta, non modò de illo accipere renuunt, sed etiam de Messia, quem ipsi tamen expectant, accipi posse nolunt. At verò, quæ de Messia ab Hieremia primùm, deinde ab Ezechiele & Daniele aliisq; prædicta sunt, qui etiam clarissimis verbis antecedentem Babylonicam captivitatem & ab ea liberationem certo tempore futuram prædixerunt, adeò sunt aperta, ut nulla extranea interpretatione occultari aut obscurari possint, nec ad ipsum Messiam ea omninò pertinere Iudæi umquam negare sint ausi. Itaq; quod dicis, Christum etiam antiquioribus illis patribus fuisse promissum, id sanè fateor. Sed nego ita apertas fuisse promissiones, ut id ipsi intelligerent, nedum ad se pertinere arbitrarentur illud, quod non ipsis, sed eorum posteritati se daturum Deus promiserat. Nam quod sive in Epistola ad Heb. ca. 11. sive alibi de spe futurorum sibi ipsis bonorum, quâ

patres illi præditi essent, scriptum est; in eo neq; ad ipsius Christi personam illos respexisse traditur, aut illius ullam rationem habuisse, nec alius quàm vel mysticus sensus, vel eventum potiùs quàm ipsorum animum significans est, admittendus. Sed requirit hæc res longiorem disputationem, quàm ut hisce litteris includi possit.

Declarationem verborum tuorum, quòd Christus non sit ex Adamo, vel Adami filius, libenter amplector; atq; ut idem sentiamus, satis mihi est quod ais te credere, illum verum hominem ex Davidis semine prognatum, & interim, licèt in virginis, id est, mulieris utero, non tamen per commixtionem maris & fœminæ conceptum. Christum non esse ex Adamo Adami filium

De loco autem illo, solvite templum hoc &c. *quòd suspectus censeri debeat, nullo modo tibi assentiri possum. Nam quamvis dicas, te non propterea in dubium revocare sacra oracula, id tamen, si non mentem tuam quidem sed rem ipsam spectes, necessariò aliter se habet. Etenim si de uno aliquo loco, qui in omnibus codicibus & exemplaribus, & apud omnes interpretes eodem modo legatur, ut iste legitur, dubitare licet, nihil est cur de omnibus dubitare non liceat: & tu ipse adjungis de Sacris oraculis verba illa,* quantumvis hinc inde depravata: *quibus verbis satis indicas, non debere omnibus, quæ in divinis litteris scripta leguntur, temere fidem adhiberi. Ego quidem contrà ita sentio, Nihil in iis scriptis, quæ communiter ab iis, qui Christiani sunt dicti, recepta & pro divinis habita sunt,* De verbis Christi, Ioan. 2. 19. Solvite templũ hoc, & in tribus diebus erigam illud.

constanter legi, quod non verissimum sit; hocq́ ad divinam providentiam prorsus pertinere arbitror, ut ejusmodi scripta numquam depraventur aut corrumpantur, neq́ ex toto neq́ ex parte; et, si aliqui Codices aut exemplaria alicubi mendosa sint, ex aliis emendatioribus, vel ex antiquorum Interpretum auctoritate emendari queant. Qua de re disserui pluribus in opusculo quodam, quod de Auctoritate librorum veteris & novi Testamenti, Italicâ linguâ conscripsi. Præstat, mi frater, mihi crede, cum in aliquem scripturæ locum incidimus, qui nobis falsam sententiam continere videatur, unà cum Augustino hac in parte ignorantiam nostram fateri, quàm eum, si alioquin indubitatus planè sit, in dubium revocare. Nihil habent verba illa apud Ioannem Christo tributa, quod non sit verissimum & cum reliquis omnibus sacris oraculis consentiens, ut ipse fortassis, si umquam scripta mea legeris, præsertim verò disputationem meam cum Erasmo Ioannis, ingenuè fateberis. Depone, quæso te, istam, quam habes de sacris scripturis opinionem; quæ sola, nisi caveris, innumerabilium in religione errorum, quemadmodum aliis compluribus Christum profitentibus, caußa tibi esse poterit; & si ipsius vim atq́ aliorum exempla attendere velimus, facilè quemvis in atheismum inducere tandem potest.

De In-

De Invocatione Christi, ex eadem epistola.

Video nihil hodie edi posse in tota Christiana religione majoris momenti, quàm hoc sit, Demonstratio videlicet, quòd Christo, licèt rei creatæ, tamen invocatio & adoratio seu cultus divinus conveniat. Nam hoc præsertim quod ad invocationem attinet, de qua nominatim inter me & Franciscum Davidis disputatur, me in ea responsione satis demonstrâsse confido; cui addi poterunt disputationes meæ cum Christiano Francken, cum quo præcipuè de adoratione mihi disceptatio fuit, & sic res tota clariùs apparebit. Si enim hoc demonstratum fuerit, concident omnes Trinitariorum munitiones, quæ revera uno hoc fundamento adhuc nituntur, quòd Christo adoratio & invocatio conveniat, quæ solius Dei illius altissimi omni ratione videtur esse propria; & ex altera parte, vera Christi potestas atq; majestas ostendetur, & in omnium animis confirmabitur: Sine cujus cognitione nec Deus ipse, nec quidquam rerum divinarum rectè cognoscitur; salutis nostræ ratio revera ignoratur; quidquid, præsertim de expiatione nostrorum peccatorum per Christum, in sacris litteris legitur, pessimè intelligitur; ipsius Christi universa religio in dubium revocatur, aut saltem mutationi & fini in hoc ipso sæculo obnoxia redditur; summum ac præstantissimum nostræ spei ac fidei in Deum fundamen-

damentum nobis eripitur; ac deniq; ne omnia hinc provenientia mala & incommoda, quæ innumerabilia sunt, enumerare hîc nunc velle videar, in ipsum Christum & Deum patrem gravissimè peccatur. Nam quod tu pro Maxima, ut inquis, habes, Nullum de Christo adorando præceptum in Sacris litteris extare; unde concludere vis, non modò non debere, sed ne posse quidem jurè Christum adorari, duplicem habet responsionem. Nam & assumptio & consequentia falsa est. Probo utrumq; simul ex duobus sacris testimoniis, ex quorum utroq; apparet, & Deum omnino velle ut Christus a nobis adoretur, & non fuisse tamen necesse ut hæc ejus voluntas expressa disertè fuerit. rē enim per se ipsam monere; Christum omninò a nobis adorandum esse. Prius testimonium est verba sunt ipsius Christi, Ioan. 5.22.23. Neq; enim pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit filio, ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui misit illum. *Hîc primùm audis, Deum velle ut Christus honoretur, sicut ipse honoratur: ex quo apertè intelligitur, Christum eo genere honoris a nobis afficiendum esse, quo ipse Deus afficitur, & consequenter a nobis adorandum esse. Nam honoris genus quo Deum afficimus adoratio sine dubio est. Tametsi enim particula* sicut, *plenam similitudinem necessariò non significat, neq; ego hoc loco significare volo (nulla enim alioqui esset differentia inter honorem Deo debitum*

debitum & Christo, quam ego non minimam constituo) tamen ut aliquam peculiarem similitudinem significet necesse est. Nam si nulla alia esset similitudo nisi prorsus generalis, id est, in eo simpliciter quòd uterq; honoratur, inutilia & vana omnino fuissent verba illa, sicut honorificant Patrẽ. Et ne quis putet, honoris similitudinem istam in eo tantùm consistere, quòd doctrinæ & præceptis Christi non minùs sit parendum, quàm Dei doctrinæ & præceptis pareatur (quamquam nec sola obedientia simplici honoris nomine appellari solet, & Christi præcepta ac doctrina non sunt, ut ipse dicebat, ipsius Christi sed Dei) animadvertatur caußa honoris, quæ est, quia Deus dedit Christo omne judicium, ita ut ipse pater jam non judicet quemquam, id est, omne regimen ac gubernationem Ecclesiæ ei commisit, & pœnarum ac præmiorum in eam, eosve qui quacunq; ratione cum ea aut cum Evangelii prædicatione quidquam commune habent, distribuendorum omnimodam potestatem dedit, &, quod ad hæc attinet, in sui ipsius loco eum constituit. Iudicare enim phrasi Hebraica, non solùm jus dicere & sententiam ferre, sed etiam, idq; præcipuè, regere ac gubernare significat. Consideretur, inquã, caußa ista, & intelligetur hîc de honore agi qui debetur Christo, non quatenus ejus præceptis & mandatis obeditur, sed quatenus pro nostro Rege ac Domino cœlesti agnoscitur, qui in nos omnes vitæ necisq; potestatem habet, ac perpetuò, ut Dei vicarius, nostri curam gerit. Hunc autem honorem, adorationem

& divi-

& divinum cultum esse, nemo (opinor) sanæ mentis negaverit. Patet igitur ex his Christi verbis, Deum velle ut Christus adoretur & divino cultu afficiatur; quæ expositio divinæ voluntatis nihil aliud est, quàm præceptum: ac proinde patet, extare præceptum de Christo adorando. Deinde vides ex iisdem verbis manifestò colligi, gubernationem & potestatem a Deo Christo concessam tanti esse, ut ipsa per se moneat, Christum esse adorandum, nec ullo præterea præcepto ad eam rem esse opus. Inquit enim, Omne judicium dedit filio, ut omnes honorificent filium, &c. *Igitur omne judicium habere a Deo, trahit secum necessariò adorationem. Et sanè, quemadmodum ipse sensus communis dictat, ut iis, qui hic in terris nos regunt & gubernant, si certum sit (ut profectò est) eos a Deo reges & gubernatores nobis fuisse datos, terrenum honorem humanumq; cultum exhibeamus, etiamsi nullum ea de re præceptum extaret; sic idem sensus communis planè dictat, ut ei qui in cœlis degens, divina ratione ex Dei voluntate nos regit & gubernat, cœlestem honorem & divinum cultum præstemus, etiamsi id facere numquam jussi fuissemus. Sed jam ad alterum testimonium veniamus, quod est apud Paulum Philipp. 2. 9.* Propter quod & Deus superexaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est supra omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & subterraneorum, & omnis lingua confiteatur, quòd Dominus [*est*] Iesus Christus

stus ad Dei patris gloriam. *Hic similiter primùm vides expressam (idq; graphicè) adorationem, quæ nomini Iesu ab omnibus rebus creatis debeatur, ex ipsius Dei voluntate; quare manifestum habes de Iesu adorando præceptum. Deinde caussam audis, quæ non solùm apertè docet, hanc esse divinam adorationem (nam ei qui supra omnes creaturas, etiam cœlestes, evectus est, non potest propter hoc ipsum deberi cultus nisi divinus.) sed etiam propter modum, qui cum suo effectu hic conjungitur, clarè ostendit, ubi ea sit, ut certè in Christo est, necessàriò ibidem effectum istum adorationis & divini cultus esse oportere, nec necesse esse aliunde ea de re divinum præceptum extare. Sed quod ad præceptum attinet, habemus expressum aliud testimonium, Heb. 1.6 ubi verba illa Psal. 97. 7.* Et adorent eum omnes Angeli Dei, *manifestè ad Christum referuntur, ad ostendendum quanto Christus excellentior omnibus Angelis sit, utpote qui ab ipsis omnibus adorari debeat. Neq; hic est opus ostendere, etiamsi verba ista in Psalmo ad Deum ipsum referantur, tamen meritò potuisse a divino illo scriptore ad Christum referri. nisi & scriptoris illius & aliorum, quorum monumenta in sacro volumine extant, qui nonnunquam ea quæ de Deo sunt dicta, ad Christum referunt, auctoritatem in dubium revocare velimus. Est tamen id a me breviter ostensum in Animadversionibus in Assertiones collegii Posnanien: de trino & uno Deo, Assert. 21 num. 6. quem locum, si libuerit, poteris percurrere. Sed*

multo

multo fusiùs idem ostendi in disputatione mea cum Erasmo Iohannis. Quodsi Christus ab omnibus Dei Angelis adorari debet, quanto magis ab hominibus, iis præsertim quorum propriè est cœlestis Rex & Dominus? Sed dices fortasse, Angeli Christum vident, homines hodie non vident. quasi verò vel præceptum de solo Deo adorando, ex quo revera omnis oritur caußa dubitandi an Christus adorandus sit, eos tantùm excludat qui non videntur, vel Christi potestate & perpetua gubernatione in Ecclesia concessâ, unà cum necessaria non modo factorum & verborum nostrorum, sed etiam cogitationum omnium cognitione conjuncta, quam concedere divina oracula omnino cogunt, possit ullum discrimen constitui inter Christum a nobis visum & non visum; quemadmodum in prioribus meis ad te de hoc argumento, litteris memini me scripsisse. Sed quale pondus in Christi persona habere possit discrimen istud, postea clariùs videbimus. Priùs enim examinanda ea sunt, quæ a te ad Christi adorationem infirmandam sunt allata. Ais igitur primùm, Christũ ipsum Satanæ pollicenti, se illi daturum omnia mundi regna, si procumbens se adorâsset, respondisse: Abi e conspectu meo satana, scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorato, eumq; solum colito. *Sed quid hoc ad rem, cùm hîc de eo, quem adorare deberet ipse Christus, agatur? Numquid, si ipse Christus adorandus est, sequitur, eum potuisse non Deum modò, sed etiam semetipsum adorare, & propterea falsò præceptum illud de solo*

Deo

Deo adorando sibi accommodâsse? Non crediderim te hasce ineptias dicturum. At respondebis, idcirco locum istum ad rem facere, quia inde apparet, etiam post Christum exhibitum vigere præceptum in lege Mosis datum de solo Deo adorando, per quod Christus, cùm is non sit ipse Deus, non secus atque aliæ omnes res creatæ ab adoratione excluditur. Ad hoc primo loco respondeo, post Christum exhibitum, dum ille adhuc mortalis in terris degeret, non solùm præceptum istud de solo Deo adorando viguisse, sed alia omnia quæ in lege Mosis scripta erant, quantumvis cærimonialia & (ut sic dicam) umbratilia, quæ tamen postea, Christo glorificato, sublata sunt. Ex quo fit, ut hinc nihil concludere liceat; præsertim cùm post Christum glorificatum apparuerit, tantam esse ex ipsius Dei voluntate in nos Christi potestatem & gubernationem, ut meritò a nobis omnibus adorari debeat: adeò ut necesse sit, si modò præceptum istud eam vim habet, ut nullo modo quisquam præter Deum ipsum adorari possit, id post Christi glorificationem non ampliùs vigere. Secundò respondeo, istud præceptum minimè istam vim habere aut habuisse umquam, nisi ex accidente, quatenus scilicet nemo esset præter Deum ipsum, qui adoratione dignus esset ex ipsius Dei voluntate, cujusque adoratio tota ad ipsum Deum referretur: nam quandocunque talis extitisset, nequaquam per præceptum istud ejus adoratio prohibita fuisset. Nomen enim solus*, & particulæ idem significantes, cum de Deo dicuntur, numquam eos excludunt, qui* ” ” ”

„ illi sunt subordinati. Solus Deus, exempli caußâ, est Servator, & tamen multi homines quoq; servatores meritò sunt appellati, & ipse Christus passim Servator dicitur. Nempe quia isti omnes, quamvis revera servaverint aut servent, non tamen ex se ipsis aut aliunde, quàm ab ipso Deo id potestatis adepti sunt. Quis negaverit (ut de præcepto aliquo simili agamus) soli Deo confidendum esse? & tamen, ut alios omittam, Christo confidendum esse, passim est scriptum. Caußa hujus rei est, quòd, ut ipse Christus dixit, qui ipsi confidit sive in ipsum credit, non in ipsum credit, sed in eum qui misit illum, cui videlicet soli confidendum est. Sic dicere possumus, & quidem summo jure, quòd, qui Christum adorat, non ipsum Christum adorat, sed Deum qui illi ea dedit, unde ad gloriam ipsius Dei adorari & possit & debeat. Nam, ut Paulus disertè ait, quòd omnis lingua confiteatur Iesum Christum esse Dominum, hoc ad ipsius patris gloriam pertinet. tantum abest ut dubitare possimus, ne honor, qui Christo tribuitur, Dei honori quidquam deroget. Itaq;, ut multa alia ejusmodi exempla in ipsius Christi persona reticeam, si quis velit ex præcepto de solo Deo adorando concludere, Christum non esse adorandum, oportet ut vel ipse probet, Christum ea non habere quibus adoratio conveniat; aut certè ejus adorationem ad ipsum Deum non referri; vel ea diluat, ex quibus contrarium ab aliis probatur. alioquin nihil aget. Pleraq; autem, quæ ad argumentationem tuam refellendam, ex Christi verbis illis ad Satanam du-

Eam pertinere magnopere possunt, sciens prudens omitto, sperans hæc pauca satis esse; & ad illud accedo, quod deinde affers de eodem ipso Christo, qui discipulis suis petentibus ut ipsos orare doceret, Cum orabitis, *inquit,* dicitote, Pater noster qui es in cœlis, &c. *& addis: Hujus ipsius Christi mandati fines quis transgredi audebit? Hîc primùm adorationem cum invocatione confundis, quod tamen fieri non debet, cùm utriusq; sit diversa quædam ratio: adeò ut ego, quamvis nihil prorsus dubitem, præceptum extare de Christo adorando, &, etiamsi non extaret, tamen eum omnino adorari a nobis debere; non idem tamen existimem de eodem invocando, cum videlicet invocatio pro ipsa opis imploratione & directione precum nostrarum accipitur. Hîc enim statuo, id quidem meritò a nobis fieri posse, id est, posse nos jure ad ipsum Christum preces nostras dirigere, ejusq; opem nominatim implorare, nihil tamen esse, quod nos id facere cogat: Alioqui numquam posset a nobis Deus solus, id est, Christo non etiam rogato, rogari. quod tamen falsissimum esse, & ipsorum Apostolorum exempla, & perpetuus Ecclesiæ usus demonstrat. Atq; hæc ratio, quæ mihi evidentissima videtur, tantum apud me ponderis habet, ut non paucos locos novi Testamenti, ubi Christi invocatio præcipi videtur, quos satis diligenter in disputatione mea cum Francisco Davidis collegi, ita interpreter, ut ibi non præcepta, sed commonefactiones tantùm habeantur & adhortationes. Quis enim ex nobis non vehementer lætetur, si*

sciat se in omnibus suis necessitatibus posse confidenter ejus opem implorare, qui homo mortalis fuit, ut nos sumus? qui ea omnia mala est expertus in hoc mundo, quæ nos quotidie experimur? qui licèt Dominus, tamen idem noster frater est, & caro ex carne nostra, osq́; ex ossibus nostris? qui deniq́; nostræ fidei ac professionis, ob quam tam multa patimur, princeps, dux & auctor est, cujusq́; propterea plurimum interest ut nos salvi simus? Quis non libenter ad ejusmodi servatoris opem confugiat, eamq́; imploret? Ex quo apparet summa Dei erga nos benignitas cum summâ sapientiâ conjuncta, qui hac admirabili ratione, ubi similiter infinitam suam potentiam ostendit, voluerit fragilitati nostræ succurrere, & in mediis nostris calamitatibus nos non modò securos, sed etiam lætissimos reddere. Nec verò metuendum est, ne si, Deo solo invocato, ut suprà dictum est, Christus ipse non invocatur, vicissim, Christo solo, id est, nomine Dei præterito, invocato, Deus ipse non invocetur, & sic præcepto Dei ipsius invocandi non satisfiat. Nam licèt, qui Regem rogat, hoc ipso ejus præfectum non roget, tamen qui præfectum Regis rogat, hoc ipso ipsum Regem rogare intelligitur. Subordinatus est enim præfectus Regi, sed non contrà Rex præfecto. Sic Christus Deo subordinatus est, sed non contrà Deus Christo. Quare etiamsi, qui Deum invocat, non idcirco Christum omnino invocat, tamen qui Christum invocat, omnino ipsum Deum invocare dicendus est. Verùm quia, ut ex tuis verbis patet, tu ex Christi verbis,

cum

cum orare discipulos docuit, non solùm concludere vis non fuisse præceptum ut Christum oremus, sed etiam non posse eum a nobis orari: Dico, Christi verba hanc vim nullo pacto habere posse, nec præcepti, quod dedit, fines eum transgredi, qui ipsum Christum oret. Neq; enim vel discipuli ab ipso exquisierunt, quem orare deberent; vel ipse, ut consequens est, id illis præscribere voluit. Sed id exquisierunt discipuli, quibus verbis & quænam orare Deum deberent, quem orandum esse constabat: & Christus necessariò similiter nihil aliud eos docuit, nisi qua ratione Deum orare deberent. Quid igitur hoc ad Christi invocationem excludendam, si alioquin appareat, eum illa habere quæ ad invocationem requiruntur? Numquid peccârunt iidem discipuli, cum postea ipsum Christum orârunt, ut se in navi pereuntes servaret, sibiq; augeret fidem? quæ tamen res sunt ejusmodi, quas nemo antea nisi ab ipso Deo petere ausus fuisset. Cur verò non peccârunt? quia videlicet vel animadverterunt vel meritò crediderunt, Christum ista præstandi potestatem & munus ab ipso Deo habuisse. quod satis est, ut quis jure omnino invocari possit, si modò invocantis preces audire vel percipere queat. Adde, quòd etiamsi discipuli interrogâssent, quem orare deberent, quia sine dubio de numine aliquo intellexissent, quod, licèt ab ipsis non visum, præsens tamen ipsis esset, & Christus, quisnam iste esset, eos docuisset; nō idcirco tamen se ipsum ab invocatione exclusisset. Adhuc enim conspiciebatur ipse ab illis, necdum eam vim

& potestatem fuerat adeptus, ut quamvis nulli conspectus, omnibus tamen esset præsens; aut certè ea de re nihil adhuc constabat, quæ tanta erat, tamq; ab omni verisimilitudine abhorrere videbatur, ut æquum esset eam priùs effectis comprobari, quàm ipsius tantùm Christi verbis asseri. Quamquam cùm jam hora illa appropinquaret, quâ eundum illi erat ad patrem, & mox pluribus documentis confirmandum, eum vi ista ac potestate præditum esse; non prætermisit ipse eosdem suos discipulos monere, ut, quod antehac numquam fecerant, patrem Deum in ipsius nomine rogarent, se enim facturum quidquid hac ratione rogâssent. Quippe cum dicit se facturum, idq; etiam repetit, satis significat, Rogare patrem in Christi nomine, nihil aliud esse quàm patrem rogare, ad ipsum Christum preces dirigendo. quod quia fieri posse nondum constabat, idcirco patri suâ prærogativâ interim expressè conservatâ, & ostenso, sui ipsius invocationem, non ipsius sed patris revera invocationem esse; summa cum modestia tantam de se ipso rem significavit potiùs, quàm disertis verbis expressit, & propterea etiam, quod se, si rogâssent, facturum dixerat, postea patrem daturum affirmavit, ac deinde subjunxit: In die illa in nomine meo petetis. *quasi diceret, Hoc, quod nunc satis intelligere non potestis, vel, si tamen intelligitis fieri a vobis posse, persuaderi, tunc omnino facietis, cum post meam glorificationem agnoscetis & planè percipietis aliquando, me, licèt a vobis absentem, tamen & precationes vestras exau-*

exaudire, & vobis in tempore secundùm vota vestra opitulari posse. Tametsi non est omittendum, in Codicibus Latinis, & in Syriaca interpretatione, ubi Christus secundò ait, se facturum quod petiissent in ipsius nomine, ad hũc modum legi, Si quid petieritis me in nomine meo. *quæ lectio nequaquam inepta est, ut quidem Franciscus Davidis existimabat; quod me, vel ipsius testimonio, in mea cum ipso disputatione satis probásse confido. Iam quod ais, exemplum nullum extare adorati seu invocati Christi, & ad id confirmandum Apostolorum exemplum affers, qui aliquando orantes ad ipsum tantùm Deum preces direxerint; infirmissima omnino est hæc confirmatio & ratiocinatio, quia videlicet quidpiam aliquando factum non fuerit, numquam factum fuisse; sive, quia aliquando factum non fuisse legatur, haud legi umquam fuisse factum. Atqui & adoratum & invocatum fuisse Christum, probant apertè vel illa duo exempla quæ N. N. protulerat: ad quæ, responsionem tuam, quam ego miratus fueram, dum defendere conaris, eamq́; ut mihi admirationem adimas, apertiùs explicare, multò magis, (ignosce obsecro) me mirari cogis. Tua enim responsio in litteris ad ipsum N. N. prorsus hæc est; quæstionem esse, Num quisquam Christum non visum veneratus sit, vel eum adoraverit, non autem, an visum aliquando: nam de hoc nullum est dubium. Ego hanc responsionem sum miratus, quæ post Christi glorificationem, discrimen, quod ad eum adorandum & invocandum*

 attinet,

attinet, ponit inter ipsum visum & non visum. Nam propterea ibidem pluribus niteris ostendere, Christum ipsum a Stephano corporeis oculis fuisse visum; ubi, meo judicio, addere debueras, Stephanum vicissim a Christo corporeis auribus fuisse auditum. Attuli autem rationes, cur, si sacris testimoniis credimus, nulla sit caußa ut quisquam discrimen istud ponat: quæ rationes a te refellendæ erant, si mihi admirationem adimere volebas, & demonstrandum, plurimum interesse in hoc invocationis & adorationis Christi negotio, utrùm Christus conspiciatur nec ne; præsertim cùm alioqui apertum sit, sive absentem sive præsentem neminem divino cultu, sine Dei expressa aut saltem tacita voluntate afficiendum esse. Nam quod, ut rectè quid tibi velis percipiam, cum ais Christum ipsum adoratum fuisse, scribis, multos quidem a Christo, quem præsentem viderunt, multa petiisse, cùm tamen id nullam adorationem evincat. Hæc certè non videtur tui dicti explicatio, sed potiùs refutatio; nisi adorationis nomen alio sensu hic extuleris, quàm suprà verbum adorandi. Pugnat enim aliquo modo hoc, quòd ex petitionibus illis nulla Christi adoratio evincatur, cum eo, quòd Christus visus adoratus fuerit; tantum abest ut illius possit esse explicatio. Verùm arbitror, te, cum dixisti Christum visum fuisse adoratum, non divinum honorem sed humanum tantùm exhibitum intellexisse, postea verò adorationis voce divinum honorem omnino significare voluisse; quasi divinus honor seu Deo debitus nemini

viso

viso exhiberi possit. Quod si ita est, nihil erat cur Christus satanam a se visum propterea adorare recusaret, quòd scriptum esset, solum Deum esse adorandum; quandoquidem præceptum istud de divino exhibendo honore accipiendum esse, nulli dubium esse potest. Non tollit igitur conspectus ipse divinam adorationem. Quemadmodum vicissim ex altera parte, nemo est qui ex eo solo, quòd Christo coràm, dum ab eo aliquid peteretur, exhibitus a petentibus honor & cultus quidam haud raro legitur, concludat, Christum divino honore affectum fuisse. quod tamen a quibusdam concludi, ipse existimare videris, idq́; exemplo Elisæi refutare conaris, coram quo mulier illa Sunamitis procubuit: quo interim exemplo afferendo atq́; explicando non parum confirmas & explicas Christi licèt absentis invocationem; quam, ut antè dixi, cum adoratione confundis, nec minùs hanc quàm illam ei adimere videris. Etenim si, ut ais, idcirco ante Elisæum procumbens mulier illa suscitationem pueri ab illo petiit, quòd videret Deum ei vim & virtutem suscitandi mortuos & alia faciendi miracula dedisse; nihil est cur, si animadverterimus Deum Christo, licèt a nobis corpore absenti, vim & virtutem nobis opitulandi dedisse, eumq́; precationes nostras exaudire posse, illius opem venerabundi implorare dubitemus. Nam quòd excipis, mulierem illam ab Elisæo non tanquam a Deo, a quo solo omnia petenda sunt, filium suum suscitari petiisse; nec ego sanè aliter de Christo sentio, quidquamve ab ipso tanquam a Deo, a quo solo

omnia petenda esse fateor, peti posse volo: id est, hac ipsa in re, ut Elisæum mulier illa, sic ego Christum non primam & solam, sed secundam & ascitam caußam agnosco; quamvis magnum alioquin inter Elisæum & Christum hîc discrimen constituam. Vis enim seu potestas Christo data, perpetuò ac constantissimè in ipso residet; idq́ in hunc ipsum finem, ut ad ejus opem omnes confugere possimus, quod neutiquam de Elisæo affirmari potest. Ex quo fit, ut aliâ & multo majore fiducia ac veneratione a Christo petendum sit, quàm ab Elisæo peti poterat. Hic autem vides, te optimè agnoscere, id verum esse quod suprà dixi, particulas exclusivas (quas vocant) non excludere ab ipso Deo illos qui ei sunt subordinati. Alioqui quomodo ais a solo Deo omnia petenda esse, & interim non obscurè confiteris, rectè ab Elisæo mortui pueri suscitationem petitam fuisse? Ex prædictis patet, ad exempla, quæ N. N. adorati & invocati Christi attulerat, refellenda nihil pertinere id, in quo tuæ responsionis vim posueras, Christum videlicet tum fuisse conspectum; nisi de Iesu Christi a nobis corpore absentis cura & potestate in Ecclesia, ac spirituali præsentia dubites, aut diversum a nobis sentias. qua de re postmodum aliquid explicatiùs dicendum erit. Nunc reliqua refutanda sunt, quæ ad eadem exempla convellenda pertinere existimâsti. Inquis enim Stephanum non adorâsse Christum, sed ei vitam in manus commendâsse; annon ipse concedis, a Stephano Christum fuisse invocatum? Nam, quòd caußam affers,

fers, quòd sciret illum a patre datum esse Servatorem, rectè est. Verùm nos quoq; idem scimus, & propterea ut nos servet, illum similiter invocare possumus, seu in illius manus vitam nostram commendare. Quod cùm sit omnium, quæ ad nos pertinent, maximum & præstantissimum, nulla caussa est cur quisquam dubitet, an simpliciter dici queat, Christum a nobis meritò invocari posse. Immo, ut „ Christi invocatio asseratur, nihil opus est nos scire „ eum fuisse Servatorem a patre datum. Sive enim „ hoc nos sciamus sive minùs, verissimum tamen id est, & erit semper. Atq; idcirco si hæc Christi invocandi caussa est, certissimum esse debet, Christo invocationem perpetuò convenire. Itaq; vel prorsus supervacaneum mihi videtur id, quòd subjungis Stephanum confirmatum fuisse in sententia, quòd Christus scilicet datus esset a patre servator, cùm videret cælos apertos & Iesum ad Dei dexteram; vel certè ad exemplum istud invocati Christi ulla ex parte elevandum nihil momenti habet. Primùm enim non id hoc loco quæritur, an, si nos Christum invocaverimus, id bonâ conscientiâ, sive, ut Paulina locutione utar, ex fide facturi simus; sed simpliciter, an Christus meritò a nobis invocari queat. Deinde bonâ planè conscientiâ atq; ex fide Christum invocat, quisquis, ut verum est, ita credit ac sibi persuadet, Christum a Deo datum fuisse Servatorem; nec magis quàm Stephanus ea in re a quoquam reprehendi jure potest. Quid enim est opus alia confirmatione, ubi quis id, quod verissimum est,

jam

jam firmiter credit? Quamquam si sacris novi fœderis litteris credendum est, multo magis in hac sententia, quòd Christus datus sit a patre servator, confirmati nos sumus, quàm fuerit Stephanus ex visione illa. Nam nos quoq; ex eadem visione pariter confirmamur, ac præterea innumerabilia pœnè alia documenta & apertissima testimonia ejus rei habemus. Itaq; necesse est omnino, ut qui Christo invocationẽ nõ convenire suspicatur, novi Testamẽti scripta omnia tandem suspectissima habeat, & propterea neget nobis constare, an Iesus Christus perpetuus Servator a Deo nobis datus fuerit, si modò, ut ipse satis apertè confiteris, hoc satis est, ut profectò est, ad Christi opem salutis consequendæ gratiâ implorandam. Non rectè igitur inter Christum a Stephano conspectum, a nobis verò minimè, differentia a te constitui videtur, ob eam caußam, quòd ille in ea sententia, quòd Christus Servator a Deo datus fuerit, confirmaretur, nos verò scilicet non confirmemur. Immo multo absurdius dictum est hoc, quàm si dixisses idcirco differentiam istam constitui debere, quia potuit Stephanus sperare, Christum, quem videbat, suas preces percepturum, nos autem, cùm illum non videamus, non est cur id speremus. quemadmodum te ratiocinatum tacitè fuisse in tuis ad N. N. litteris prorsus existimabam. Hîc enim id saltem nobis probandum relinquitur, Christum a nobis licèt corpore absentem, precationes nostras audire: quod quantumvis Sacris testimoniis confirmatum, negant tamen ii omnes,

qui

qui Christo hodie invocationem adimunt. Itaq;, ut antea dixi, est cur explicationem sententiæ tuæ in refellendis exemplis a N. N. allatis, multo magis mirer quàm ipsam sententiam mirabar. Nam quod attinet ad alterum exemplum, Apostolorum videlicet qui Christum adorârunt, nihil affers præter id quod priùs dixeras, Apostolos tunc Christum vidisse; quòd verò non visum postea adorâssent, nullum extare in sacris litteris exemplum. Ostendendum est igitur, sive quod ad invocationem, sive quod ad adorationem attinet, nullam differentiam esse inter Christum visum & non visum, postquam is a Deo glorificatus fuit. Est autem quæstio hæc tota ad Christi in cælo manentis in nos potestatem & gubernationem referenda, de qua videamus quid ipse sentias. Ais igitur, potestatem & gubernationem ejus esse in Ecclesiam, ut ei distribuat dona spiritualia a patre accepta. Ergò hæc poterunt a Christo peti. Quod enim illico addis, Pro quibus cum Pater invocatur, dat ea petentibus, sed non nisi per Iesum Christum filium, inq; ejus nomine, juxta Christi præceptũ, Quicquid per meũ nomẽ petieritis, id faciam; *si eam vim habet, ut nolis tamẽ hæc ab ipso Christo peti, sed tantùm a Deo, id & rationi manifestæ, & tuis quodammodo, quæ subjungis, verbis apertè repugnat. Cum enim statim addis;* Sed dices fortassis, nõ satis esse ea tantũ petere; plura esse petẽda, *Videris velle occurrere tacitæ objectioni, quasi pauciora a Christo peti posse concesseris, quàm revera peti possunt. Nam alioqui*

non

non apparet, cur me ista dicturum suspicari queas. Ostendunt quidem sequentia alia verba tua, te aliud sensisse: verùm id extra propositam quæstionem esse videtur, adeoq; veritati minimè consentaneum. Videris enim nolle, ab ipso Deo quidquam peti posse præter dona spiritualia, aut certè non esse cur aliud petamus. quod ut multis sacris testimoniis & rationibus inde sumptis, nî fallor, refellitur, sic iis paucis, quæ affers, neutiquam confirmatur. Sed quoniam, ut dixi, hoc extra propositam quæstionem esse mihi videtur, de eo pluribus differendum non censui. Itaq; ad rationem venio, ex qua omnino probari posse existimo, non ab ipso Deo tantùm, sed etiam a Christo nominatim dona spiritualia peti posse. Si modò verum est, quod ipse verissimum esse & agnoscis & concedis, ejusmodi dona a Deo non nisi per
" Christum dari. Nam quid quæso est aliud, aliquid
" per Iesum Christum dari, quàm proximum (ut sic
" dixerim) datorem esse ipsum Christum? id quod ipse satis agnoscis, cum huc accommodas verba illa Christi, Hoc faciã. (quamquam intelligis omnino, Christum ita dare, ut tamen semper cum dat, quod dat, a Deo accipiat.) Etenim si concedis, Christum perpetuam dandi potestatem habere jam inde a suæ glorificationis initio sibi traditam, nihil est cur neges eum in iis, quæ ad eam potestatem pertinent, invocari posse, ut mox ostendam. Iam verò Deum nullam potestatem revera dandi Iesu Christo concessisse, sed tantùm instrumentalem quandam nec liberam ejus rei caußam eum constituisse; cùm di-

vinis

vinis litteris adversatur, quæ præter alia multa ejusdem sententiæ testimonia, disertè alicubi testantur, Christo omnem potestatem in cælo & in terra datam fuisse; tum rationi repugnat, quæ nullo modo patitur, a Deo quidquam frustra fieri. Frustrà autem facturum fuisse Deum, si Christum glorificatum & in cœlis perpetuò manentem, simplex ac nudum instrumentum dona sua spiritualia ejus fidelibus dandi effecisset, vel id demonstrat, quòd quantumvis diligenter quis id investigare conetur, nullam tamen ejus rei probabilem caußam sit deprehensurus. Caußam autem cur id fecerit, nobis nulla ratione constare, absurdissimum censeri debet; cùm satis superq; manifestum sit, quicquid Deus Christo concessit, id ad nos in fide ac spe salutis nostræ confirmandos pertinere. Quid verò huc, obsecro, pertinere potest, quòd Christus solus sit simplex ac nudum instrumentum distribuendorum Dei donorum? Certè, si Christus nullam ea in re liberam ac perpetuam potestatem habet, nihil est cur hinc Deo magis quàm antea confidendi argumentum ullum habeamus. At verò, si ejusmodi potestas à Deo fuit Christo concessa, ut pro arbitratu suo suis fidelibus spiritualia dona largiri queat; nemo est quin & videat & sentiat, si modò Christi fidelis sit, quantopere hinc in salutis æternæ spe jugiter confirmetur. Qua de re suprà, quantum satis est, egimus, exq; iis, quæ ibi diximus, abundè constat, istam Christi potestatem, invocationem ejusdem Christi secum trahere; non modò quia certum ex sanctis

litteris

litteris est, Christum in cælis regnantem renes & corda scrutari, Apoc. 2. 23. & consequenter multo magis verba precationum nostrarum exaudire ac percipere: verùm etiam quia hoc præcipuum est effectum, proximusq; finis potestatis ejusmodi a Deo Christo concessæ; ut videlicet sine ulla dubitatione, ejus opem ad opportunum auxilium, ut loquitur Apostolus Heb. 4. ver. ult. implorare possimus. Sensit Franciscus Davidis, senserunt & alii, qui vel ante, vel post ipsum, Christi invocationem negare sunt ausi, quàm sit necessarium, Christum invocari posse, si distributio ista donorum spiritualium, quæ a te agnoscitur, illi concedatur: & propterea tandem, Christum nihil planè nunc agere affirmârunt; sed tantummodo in tutela Dei esse, donec regnum suum, quod nunc illi revera adimunt, ineat atq; assumat: atq; in hunc sensum non minùs ridiculè, quàm impiè interpretati sunt Christi sessionem ad Dei dexteram, donec Deus ponat illius inimicos scabellum pedum ejus. cùm tamen & ex ipsa locutione, & ex Pauli & aliorum Apostolorum explicatione, & ex ipso loco unde sententia ista de Christo sumpta est, & deniq; ex tota religionis nostræ analogia, nemo non perspicere queat, ejusmodi sessione nihil aliud significari, quàm supremam post Deum potestatem ac gubernationem, duraturam donec mors ultimus hostis aboleatur; cùm interim alii hostes paulatim debellentur, & Christo subjiciantur, ab ipso quidem Deo (inde enim tanquam ex fonte omnis virtus & potentia derivatur) sed tamen, ut

Ad Dei dextram sessio quid significet.

per

per secundam caußam, per ipsum Christum nullo prorsus pacto otiosum, sed perpetuò ac jugiter vi & potestate sibi a Deo tradita ea in re, agentem & operantem. quemadmodum David, hac in re Christi typus, in sibi inimicis suis subjiciendis nulla ratione fuit otiosus; immò ipse is fuit, qui virtute ac potentiâ sibi a Deo concessâ omnes suos hostes tandem debellavit. Et sanè nemo fuerit umquam, qui ex divinis testimoniis edoctus Iesum post crucis mortem a Deo factum fuisse Dominum & Christum, id est, dominatorem ac regem populi sui, eumq; cum Davide typo comparans & componens, non planè agnoscat necesse esse ut Iesus Christus reipsa Dei populi curam ac gubernationem habeat, eiq; præsit, eumq; regat, in eum deniq; supremam post Deum, vel potiùs Dei quodammodo vice, potestatem atq; imperium exerceat: & idcirco quemadmodum poterat Israelis populus ad Davidem in omnibus, quæ ad ejus regnum pertinebant, sic populum Christianum ad Christum Iesum in omnibus, quæ ad ejus regnum pertinent, opis implorandæ & impetrandæ gratiâ meritissimò confugere posse; ac simul non fateatur, ut Davidi terreno & carnali (ut dicitur) regi humanus & carnalis cultus ab Israelis populo prorsus debebatur, sic Christo Iesu regi cœlesti & spirituali divinum & spiritualem cultum ab omnibus Christianis prorsus deberi. Cùmq; ex ejusmodi regno & potestate in nos omnes, necessariò ejusdem Christi, licèt corpore absentis, efficacia spiritus, & factorum, dictorum, cogitationum omnium nostrarum

cognitione, perpetua præsentia colligatur & consequatur, necesse est confiteri, cultum istum ei, licèt a nobis corporeis oculis non viso, perpetuò exhibendum esse. Quamquam ejus in cælo manentis, apud suos hic in terris præsentia ex pluribus alioqui sacrarum litterarum locis apertè colligitur; ut, cum ipse dicit, se in eorum medio esse, qui in ipsius nomine fuerint congregati; cum se cum Apostolis ad consummationem usq; sæculi futurum ait; cum deniq;, ut alia testimonia omittam, pollicetur, si quis ipsum dilexerit, se unà cum patre ad eum venturum, & mansionem apud eum facturum. Quinetiam apertè ex sanctis litteris constat, Christum, licèt corpore absentem ac non visum, adorandum tamen esse; cùm disertè, ut suprà vidimus, scriptum sit, omne genu cælestium, terrestrium & subterraneorum in nomine Iesu flecti, Deum, ipso superexaltando & nomine omniũ summo donando, curâsse. Itaq; quamvis tu aliter sentire videaris, & Christo, licèt corpore præsenti, divinum cultum exhibitum fuisse negare, ea exempla missa facio ex quibus constat, Christum corporeis oculis visum divino cultu affectum fuisse, seu longè aliâ quàm politicâ humanave ratione, si adorantium mens spectetur, fuisse adoratum; qualia sunt quæ habentur Matth. 14.33. & Ioan. 9.39. Tametsi ejusmodi exempla fidem faciunt atq; demonstrant, divinum cultum qui Christo exhibeatur, nihil pugnare cum præcepto illo de solo Deo adorando, sive præceptum illud nihil impedire quominus Christus divino cultu afficiatur:

quo

quo evicto, & Christi perpetuâ inter nos præsentiâ ex sacris litteris apertè ostensâ, ipsaq. totius Christianæ religionis, præcipuè verò ipsius Christi muneris ratione rectè perpensâ, non est quod quis dubitet, vel potiùs dubitare non exhorrescat, utrùm Christo divinus cultus conveniat. Breviter, ipsius Christi nomen unumquemq; satis superq; admonet, Christum perpetuò a nobis colendum & divina ratione, quando a nobis corpore jam diu abest, adorandum esse, adq; illius opem atq; auxilium nos summa cum fiducia confugere posse. Alioqui jam Christus, id est rex noster, quatenus Dei populus sumus, revera non esset, & turpiter a Deo divinisq; hominibus delusi fuissemus omnes; qui apertissimè sæpissimeq; sunt contestati, hunc nobis regem dominumq; fuisse datum. Quamobrem, etiamsi verissimum est quod ais, hic de re omnium maxima agi; nihil est tamen quod nos suspensos sive ancipites, qualem te esse confiteris, hac in re tenere debeat. Immo, quia de re omnium maxima in religione nostra agitur, nihil prorsus est cunctandum, sed apertissima veritas statim amplectenda & mordicus retinenda. Nam unde factum esse existimas, ut ab ipso ferme nascentis Ecclesiæ Christi initio usq; ad nostra tempora, tot viri, adeò ut nullus sit numerus, non minùs pietate quàm doctrinâ clarissimi, tot ipsius Christi sanctissimi martyres eum alioqui gravissimum errorem secuti fuerint, quòd Christus sit ille unus Deus qui omnia creavit, aut certè ex illius propria substantia genitus, nisi quia nimis apertè in sanctis litteris ea

illi tribui animadverterunt, quæ soli Deo tribui consueverunt, & inter cætera potissimùm adorationem & invocationem, eáve a quibus adoratio & invocatio, illa ut prorsus debita, hæc ut planè conveniens, nullo pacto sejungi possunt? Noli igitur, rogo atq; obsecro te, veritati manifestissimæ quidquam repugnare, & summum ac præstantissimum Christianæ pietatis mysterium & fundamentum agnosce, supremam videlicet in nos omnes Iesu Nazaræno datam a Deo in perpetuum præsentem potestatem & gubernationem: quam graphicè inter alios locos descriptam, & ὑποτυπώσει quadam oculis subjectam habes in prioribus tribus Apoca: capitibus, quibus, ne tibi quidquam desit, quinctum ejusdem libri caput adjunge; ubi præter alia huc apertissimè pertinentia, in uno octavo versiculo ea ipsa satis expressa habes, de quibus nominatim agimus, Christi videlicet adorationem & invocationem: idq; tecum deniq; seriò reputes, quantus error sit, si Deus Christum a nobis adorari debere & invocari posse velit, ei adorationem invocationemq; denegare; contrà verò, quam leviter is erraret, qui, etiamsi id Deus non juberet, Christum tamen adorari debere & invocari posse, non verbis tantùm, sed factis quoq; comprobaret; modò, ut res ipsa monet, ad ipsum Deum omnem Christi adorationem & invocationem referret. Quæ latiùs hîc exponerem atq; explicarem, nisi persuasum haberem, ex iis quæ suprà disputata sunt, ea satis intelligi ac percipi

cipi

cipi posse. Quare finem etiam hoc de argumento disserendi faciam in præsentia, donec mihi uberiùs rem totam tractandi abs te occasio detur. quod nũquam facere detrectabo, quamvis plurima jam eadem de re scripserim; si modò animadvertere potero te nihil tergiversari, idq́ unum re ipsa quærere ut veritatem agnoscas & amplectaris: quemadmodum de te sperare mihiq́ certò polliceri, & charitas Christiana, & opinio quam jam diu ex tuis ad me litteris, de tua pietate & integritate concepi, non solùm suadet, verùm etiam cogit.

FINIS.